„Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich: Europa inwestująca w obszary wiejskie”
Projekt opracowany przez Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie
Projekt współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Pomocy Technicznej Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013
Instytucja Zarządzająca Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 - Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi

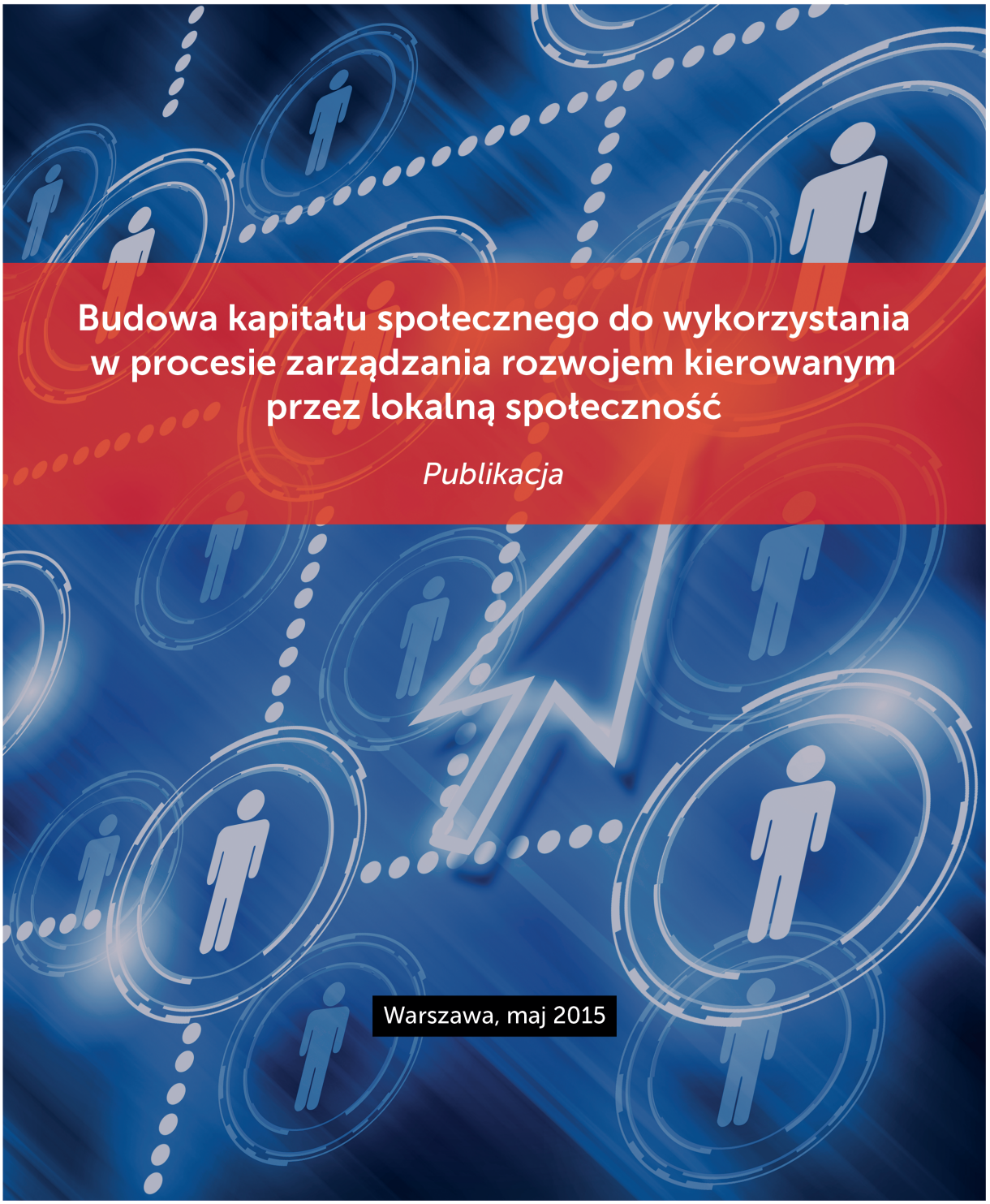

Budowa kapitału społecznego do wykorzystania w procesie zarządzania rozwojem kierowanym przez lokalną społeczność

Publikacja

Warszawa, maj 2015

Budowa kapitału społecznego do wykorzystania w procesie zarządzania rozwojem kierowanym przez lokalną społeczność

Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich: Europa inwestująca w obszary wiejskie
Projekt opracowany przez Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie.
Projekt współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Pomocy Technicznej Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013.
Instytucja Zarządzająca Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013 – Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi

Warszawa, maj 2015

ISBN: 978-83-64771-41-5

Publikacja opracowana w związku z projektem „Budowa kapitału społecznego do wykorzystania w procesie zarządzania rozwojem kierowanym przez lokalną społeczność – badania, spotkanie audytoryjne, publikacja realizowanym w ramach Planu działania Sekretariatu Centralnego Krajowej Sieci Obszarów Wiejskich na lata 2014-2015.

Krajowa Sieć Obszarów Wiejskich

Odwiedź portal KSOW - **www.ksow.pl**

Zostań Partnerem Krajowej Sieci Obszarów Wiejskich

© Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi

© Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa FAPA

Opracowanie:

konsorcjum firm Bluehill Sp. z o.o. oraz Quality Watch Sp. z o.o.

Redaktor naukowy:
dr Michał Thlon Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

Recenzja naukowa:

prof. dr hab. Jan Sikora Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu
dr hab. Hanna Podedworna Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego

Autorzy publikacji:

dr Michał Thlon Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie
prof. dr hab. Jerzy Bański Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. S. Leszczyńskiego Polskiej Akademii Nauk
dr hab. Andrzej Bukowski Uniwersytet Jagielloński
dr Ryszard Zarudzki
dr Wacław Idziak
dr Maciej Piotrowski

ISBN: 978-83-64771-41-5

Spis treści

1. Wstęp 10

2. Aktywność mieszkańców obszarów wiejskich jako element kapitału społecznego wsi – wyniki badań 14

2.1. Rola programu LEADER w rozwoju obszarów wiejskich w Polsce 14
2.2. Charakterystyka działania lokalnych grup działania (LGD) w Polsce 24
2.3. Aktywność społeczności lokalnych objętych realizacją Lokalnych Strategii Rozwoju 30
2.4. Przyczyny niskiej aktywności środowisk lokalnych 47
2.5. Bariery rozwoju aktywności lokalnych społeczności 52
2.6. Wpływ aktywności lokalnych społeczności na realizację celów i osiąganie wskaźników Lokalnych Strategii Rozwoju 62
2.7. Wpływ działalności LGD na wzrost aktywności lokalnych społeczności 65
2.8. Kapitał społeczny LGD 76
2.8.1. Przyjęte założenia pomiaru kapitału społecznego LGD 76
2.8.2 Poziom i struktura kapitału społecznego LGD w Polsce 79
2.8.3. Społeczno-ekonomiczne uwarunkowania kapitału społecznego członków LGD 84
2.8.4. Analiza zależności pomiędzy ilością LGD w województwach, a poziomem oszacowanego kapitału społecznego 86
2.9. Bibliografia 88

3. Stan badań nad aktywnością lokalnych społeczności w Polsce 95

3.1. Wprowadzenie 95
3.2 Podstawowe kierunki badań nad aktywnością lokalną (i powiązane z nimi aporie) 99
3.3 Kategorie pojęciowe powiązane z aktywnością lokalną 109
3.4 Główne instytucje i wybrane programy badawcze i badawczo-interwencyjne 112
3.5 Podsumowanie: dylematy w badaniach nad aktywnością lokalną i dylematy badań nad aktywnością lokalną 115
3.6. Bibliografia 119

4. Bariery i determinanty lokalnego rozwoju 126

4.1. Wprowadzenie 127

4.2. Kategorie czynników aktywizujących rozwój lokalny 128
4.3. Determinanty rozwoju lokalnego – próba oceny 132
4.3.1 Lokalizacja i warunki naturalne 132
4.3.2. Społeczeństwo i gospodarka 135
4.3.3. Infrastruktura i zarządzanie 138
4.4. Bariery rozwoju lokalnego 140
4.5. Podsumowanie i wnioski 142
4.6. Bibliografia 144

5. Wnioski i rekomendacje dotyczące wykorzystania kapitału społecznego w procesie rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność 147
5.1. Wnioski wynikające z badania 148
5.2. Rekomendacje 158

6. Metodologia wykorzystania kapitału społecznego w procesie rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność 178
6.1. Wprowadzenie 178
6.2. Współczesne uwarunkowania metod wykorzystywania i wzmacniania kapitału społecznego 182
6.3. Metodologia wykorzystania kapitału społecznego w procesie rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność 185
6.4. Bibliografia 197

Wstęp

1. Wstęp

Niniejsza publikacja stanowi podsumowanie badań pt. „Budowa kapitału społecznego do wykorzystania w procesie zarządzania rozwojem kierowanym przez lokalną społeczność", przeprowadzonych na zlecenie Fundacji Programów Pomocy dla Rolnictwa FAPA przez konsorcjum firm Bluehill Sp. z o.o. oraz Quality Watch Sp. z o.o. w okresie marzec – maj 2015 r. Badania miały charakter ogólnopolski – analizie poddano 335 lokalnych grup działania (LGD); badania prowadzono z udziałem członków zarządu i pracowników LGD, przedstawicieli sektora publicznego, społecznego i gospodarczego.

Poruszona w monografii tematyka jest szczególnie istotna ze względu na widoczną zmianę umiejscowienia programu LEADER, będącego obecnie podejściem horyzontalnym, w nowej perspektywie programowania. Program ten w okresie 2007–2013 funkcjonował jako oddzielna IV oś „Programu rozwoju obszarów wiejskich" (PROW). Ogólnie rzecz ujmując, oznacza to, że w perspektywie lat 2014–2020 rola programu LEADER jest większa, a tym samym większe jest znaczenie lokalnych grup działania, które uzyskały możliwość realizacji tzw. projektów grantowych, w których beneficjentem ubiegającym się o wsparcie przed podmiotem wdrażającym jest sama LGD. Zgodnie z założeniami operacja taka składa się z szeregu komplementarnych grantów, realizowanych przez różnorodne podmioty działające na obszarze objętym LSR, przyczyniających się łącznie do realizacji celów i wskaźników założonych w danym projekcie grantowym. To LGD rozpatruje wnioski, wybiera projekty, nadzoruje ich wdrażanie, co w efekcie usprawnia dostęp różnych organizacji do tych środków, a poprzez to wpływa na ich aktywizację.

Warunkiem efektywnej realizacji programu jest osiągnięcie możliwie wysokiego poziomu kapitału społecznego, charakteryzującego się takimi cechami organizacji społeczeństwa jak zaufanie, normy i powiązania, które mogą zwiększyć jego sprawność, ułatwiając skoordynowane działania. Pochodną wyższego poziomu kapitału społecznego jest większe zaangażowanie znaczącej części społeczności w działania służące rozwiązywaniu wspólnych spraw. Trzy składowe kapitału społecznego – zaufanie, normy i sieci powiązań – wzajemnie się warunkują, wzmacniają i kumulują. Osoby, które mają zaufanie do innych współobywateli częściej pracują społecznie, włączają się w działalność społeczno-polityczną,

uczestniczą w lokalnych organizacjach, dokonują wpłat na cele charytatywne. Poziom ich zaufania społecznego jest natomiast wyznaczony przez powszechnie w społeczeństwie przyjęte i akceptowane normy i wartości, zwłaszcza normę uogólnionej wzajemności, prawdomówności, solidarności i podmiotowości.

Celem ogólnym prowadzonych badań była identyfikacja poziomu aktywności mieszkańców obszarów wiejskich, jako elementu kapitału społecznego wsi, w celu wykorzystania go w procesie zarządzania strategicznego rozwojem lokalnych społeczności opartym na podejściu LEADER. Cele szczegółowe projektu odnosiły się do następujących zagadnień:

- rozpoznania i oceny stanu aktywności społecznej lokalnych środowisk, wzmacniania efektywności realizacji zadań przez lokalne grupy działania (LGD), w tym aktywizacji społeczności wiejskiej na rzecz budowy i realizacji lokalnych strategii rozwoju (LSR);
- identyfikacji barier i determinantów lokalnego rozwoju;
- budowy metodologii wykorzystania kapitału społecznego w procesie rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność.

Sformułowanym celom badawczym przyporządkowano strukturę monografii. W pierwszej części omówiono wyniki badań dotyczące zdiagnozowania poziomu aktywności lokalnych społeczności. Opinie dotyczące poziomu aktywności lokalnych społeczności uzyskano pośrednio, poprzez przedstawicieli LGD. W zgodnej opinii przebadanych członków LGD poziom aktywności społeczności lokalnych jest niski. W związku z tym przeanalizowano przyczyny małej aktywności mieszkańców wsi, jak również wskazano główne bariery jej rozwoju. Badaniu poddano ponadto wpływ działalności LGD na zwiększanie aktywności lokalnych społeczności.

W ramach tej części, na podstawie danych ankietowych, zmierzono poziom kapitału społecznego członków LGD. Pomiar poziomu i struktury kapitału społecznego oparto zarówno na wartościach wskaźników cząstkowych odnoszących się do poszczególnych komponentów kapitału społecznego, jak i wskaźników syntetycznych. Dodatkowo, na podstawie informacji pozyskanych od respondentów, wskazano najważniejsze społeczno-ekonomiczne uwarunkowania kapitału społecznego członków LGD.

W drugiej części monografii szczegółowo przeanalizowano aktualny stan badań nad aktywnością lokalnych społeczności w Polsce. Analizie poddano podstawowe

kierunki badań nad aktywnością lokalną (i powiązane z nimi aporie), jak również powiązane z nią kategorie pojęciowe. W dalszej kolejności wskazano główne instytucje i wybrane programy badawcze i badawczo-interwencyjne poświęcone temu zagadnieniu. Podsumowanie tej części stanowi analiza dylematów pojawiających się w badaniach nad aktywnością lokalną i ich dalszych perspektyw.

W trzeciej części, poświęconej próbie oceny barier i determinantów lokalnego rozwoju, przedstawiono analizę przeprowadzoną w perspektywie lokalizacji i warunków naturalnych, społeczeństwa i gospodarki oraz infrastruktury i zarządzania.

Kolejna część monografii zawiera zestawienie najważniejszych wniosków wynikających z przeprowadzonych badań terenowych, a także zestaw rekomendacji, zarówno odnoszących się do wykorzystania kapitału społecznego w procesie rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność, jak i ukierunkowanych na wzrost poziomu kapitału społecznego mieszkańców wsi, a w konsekwencji – na zwiększenie aktywności społecznej ludności obszarów wiejskich.

Część zamykającą publikację poświęcono metodologicznym zagadnieniom wykorzystania kapitału społecznego w procesie rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność. W ramach podjętych rozważań przeanalizowano również współczesne uwarunkowania metod wykorzystywania i wzmacniania kapitału społecznego.

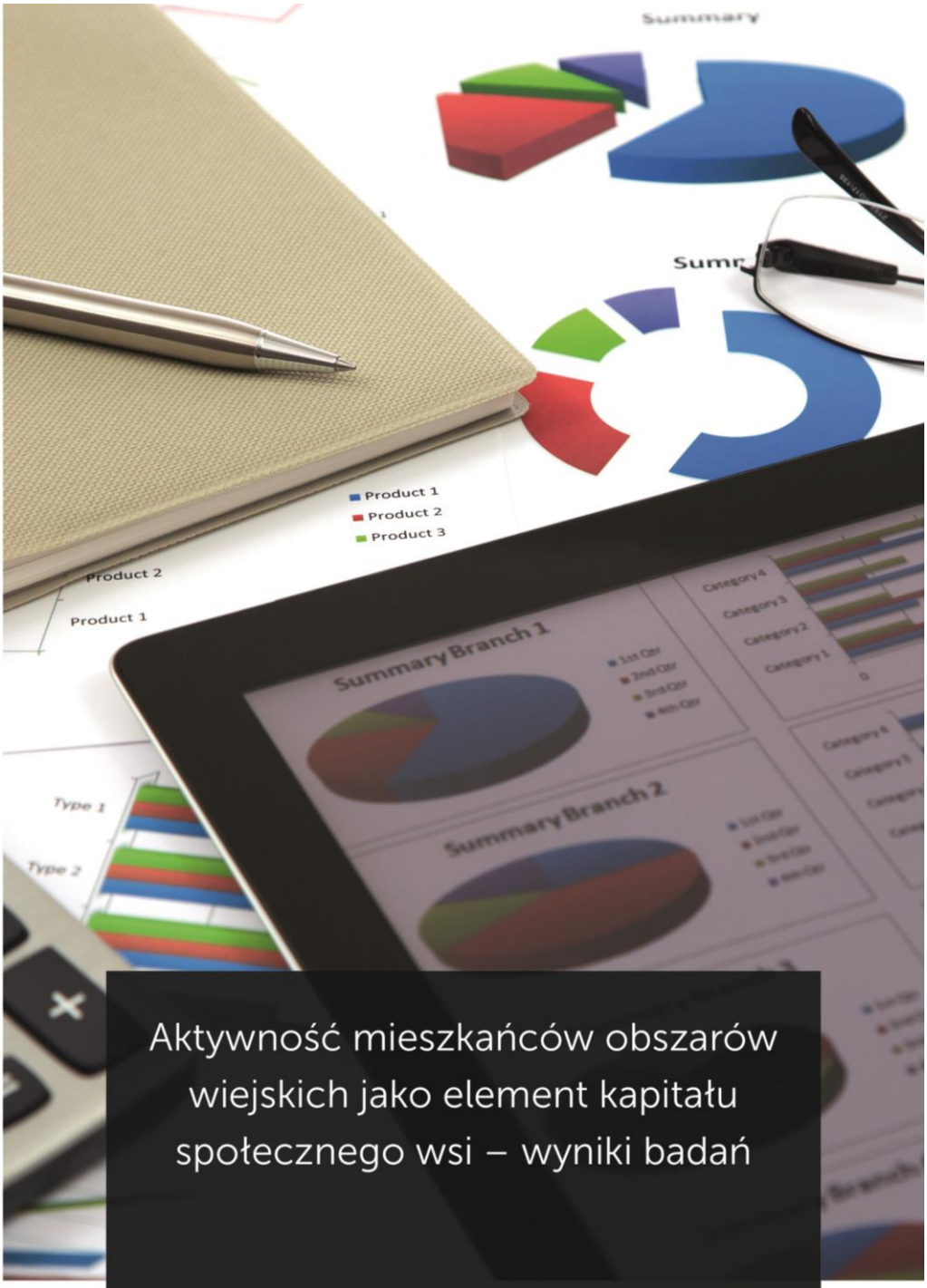

Aktywność mieszkańców obszarów wiejskich jako element kapitału społecznego wsi – wyniki badań

2. Aktywność mieszkańców obszarów wiejskich jako element kapitału społecznego wsi – wyniki badań

2.1. Rola programu LEADER w rozwoju obszarów wiejskich w Polsce

Tematyka zwiększenia udziału społeczności lokalnych w życiu społeczno-gospodarczym obszarów wiejskich znajduje się w głównym nurcie zainteresowania zwolenników koncepcji zorganizowanej współpracy międzysektorowej w zarządzaniu zasobami i rozwojem regionalnym. Zgodnie z tym podejściem czynnikiem warunkującym wzrost zaangażowania społeczności lokalnej w rozwój regionu oraz lepsze wykorzystanie jego zasobów jest budowa kapitału społecznego na wsi.

W procesie rozwoju obszarów wiejskich istotną rolę odgrywają organizacje pozarządowe o charakterze lokalnym. Dzięki zrzeszaniu najaktywniejszych i najbardziej wrażliwych na sprawy społeczne obywateli danego środowiska stanowią one bazę aktywizacji lokalnych społeczności, uzupełniając w tym zakresie rolę jednostek samorządu terytorialnego[1].

W koncepcję tę wpisują się również niektóre programy Unii Europejskiej, ukierunkowane na rozwój obszarów wiejskich. Przykładem może być wprowadzone po raz pierwszy w 1991 r. w krajach unijnych podejście LEADER[2], które stało się narzędziem pobudzania aktywności lokalnych społeczności oraz włączania ich w proces poszukiwania szans rozwoju potencjału obszarów wiejskich[3].

Celem tej inicjatywy jest wypracowanie nowych metod rozwoju terenów wiejskich. Dotyczy to głównie tworzenia miejsc pracy w sektorze pozarolniczym, rewitalizacji regionów wiejskich, transgranicznej współpracy obszarów wiejskich, wdrażania nowych technologii i know-how. Realizacja tej koncepcji jest oparta na założeniach polityki strukturalnej oraz wspólnej polityki rolnej. Podejmowane w ramach tego

[1] Czapiewska G., *Lokalne grupy działania, a kreowanie rozwoju regionalnego w województwach pomorskim i zachodniopomorskim*, Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy/Uniwersytet Rzeszowski, nr 29 s. 261.

[2] Termin „LEADER" to skrót francuskiego terminu projektu Liaison Entre Actions de Développement de l'Économie Rurale (Powiązania między działaniami na rzecz rozwoju gospodarczego obszarów wiejskich). Program wdrażany był w trzech edycjach: Leader I (1991-1993), Leader II (1994-1999) oraz Leader+ (od 2000).

[3] Dobrzyńska N., *Program PHARE 2000. Prawo rolne a polski sektor rolny*, FAPA, Warszawa 2000, s. 185.

podejścia działania są finansowane z Sekcji Orientacji Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej.

Najważniejszą cechą tej inicjatywy jest jej oddolny charakter. Oznacza to, że to społeczność lokalna, a nie organy wspólnotowe czy państwowe, decyduje o kierunku rozwoju danego obszaru. Celem takiego podejścia jest alokacja środków do tych społeczności, do których nie trafia pomoc z funduszy strukturalnych i programów rządowych. Projekty finansowane w ramach programu LEADER są uzupełniane środkami pochodzącymi z innych programów i działań. Podczas trwania inicjatywy LEADER wyodrębniono siedem specyficznych elementów, które tworzą „podejście typu LEADER". W tabeli 1. przedstawiono charakterystykę poszczególnych elementów tego podejścia.

Tabela 1. Specyficzne cechy podejścia Leader

Specyficzna cecha	Charakterystyka
Podejście lokalne (ang. area-based approach)	Polega na utworzeniu planu rozwoju lokalnego opartego na jego charakterystycznych cechach. Podczas opracowywania tego planu bierze się pod uwagę wszystkie słabe i mocne strony danego regionu, uwzględnia się rodzaj i intensywność stosunków społecznych, spójność ekonomiczną i kulturową, historię i tradycje. Następnie, biorąc pod uwagę wszystkie te cechy, formułuje się cele, które mają doprowadzić do rozwoju całego regionu. Przyjęcie takiego obszaru jako punktu odniesienia ułatwia rozpoznawanie mocnych i słabych stron obszaru, zagrożeń i szans, wewnętrznego potencjału, a także identyfikację najważniejszych „wąskich gardeł w zakresie zrównoważonego rozwoju.
Podejście oddolne (ang. bottom-up approach)	Polega na aktywizacji wszystkich lokalnych środowisk (mieszkańców, sektora prywatnego, władz terytorialnych, organizacji pozarządowych) w planowanie, wdrażanie i wykonywanie założonych działań.
Podejście partnerskie (ang. local partnership	Partnerzy powinni wywodzić się z różnych lokalnych sektorów społeczno-ekonomicznych na danym

Specyficzna cecha	Charakterystyka
approach)	terytorium. Na poziomie podejmowania decyzji partnerzy ekonomiczni i społeczni, jak również inni przedstawiciele społeczeństwa obywatelskiego, oraz ich stowarzyszenia, muszą stanowić co najmniej 50% składu partnerstwa lokalnego.
Podeście zintegrowane (ang. mulitsectoral integration approach)	Polega na włączeniu w realizację celów planu rozwoju lokalnego publicznych i prywatnych sektorów lokalnej gospodarki. Projekty zawarte w planie rozwoju tworzą pewną całość, są ze sobą powiązane. Wszystkie działania mają uwzględniać, oprócz sektorów gospodarki, ochronę środowiska naturalnego, inicjatywy kulturalne, edukację, stosunki społeczne, sprawy finansowe. Zintegrowane podejście składa się z dwóch poziomów. Pierwszy z nich to poziom indywidualnych projektów, angażujących aktorów i działania więcej niż jednego sektora. Poziom drugi to poziom, w którym biorą udział zasoby pochodzące ze wszystkich aktywnych części lokalnego społeczeństwa.
Tworzenie powiązań (ang. networking)	Tworzenie sieci jest sposobem na przekazywanie dobrych praktyk, rozpowszechnianie innowacji i tworzenie własnej strategii rozwoju lokalnego obszarów wiejskich na podstawie doświadczeń innych. Tworzenie sieci buduje powiązania pomiędzy ludźmi, projektami i obszarami wiejskimi i może pomóc wyjść z izolacji, z którą spotykają się niektóre regiony wiejskie. Nawiązanie i zacieśnianie relacji pomiędzy grupami LEADER może stymulować wspólne projekty.
Innowacyjność (ang. innovation)	Polega na wypracowywaniu przez lokalnych aktorów nowych sposobów rozwoju danego terenu i rozwiązywania istniejących problemów. Nie ma ona na celu promowania jedynie trafnych działań, ponieważ nawet jeśli podjęte środki nie przyniosą oczekiwanych skutków, dają wskazówki jak nie powinno się działać w przyszłości. Innowacje są opracowywane dla określonego obszaru, więc uwzględniają charakterystyczne dla danego terenu cechy. Podkreśla

Specyficzna cecha	Charakterystyka
	się, że konkretne działania muszą wnosić nowe elementy i rozwiązania w rozwój danego obszaru i jednocześnie nie być podejmowane przez inne programy. Mają to być działania przynoszące nowe rozwiązania problemów obszarów wiejskich albo przynoszące w efekcie powstanie nowego produktu, nowego procesu, nowej formy organizacyjnej lub przyczyniające się do rozwój nowego rynku.
Współpraca ponadregionalna i międzynarodowa (ang. Inter-territorial and international cooperation)	Polega na realizacji wspólnych projektów przez LGD pochodzące z różnych regionów, a nawet różnych państw członkowskich. Podejście to stwarza nowe perspektywy dla przyjętych rozwiązań, strategii i koncepcji, bez względu na dużą różnorodność obszarów wiejskich i kontekstów zarządzania. W europejskiej polityce rozwoju obszarów wiejskich LEADER ponosi główną odpowiedzialność za współpracę międzynarodową.

Źródło: opracowanie własne na podstawie http://enrd.ec.europa.eu/enrd-static/leader/leader/leader-tool-kit/the-leader-approach/why-is-leader-specific/en/bottom-up-approach_en.html [dostęp 1.05.2015]; Gulc A., *Wdrażanie oddolnych inicjatyw lokalnych na obszarach wiejskich na przykładzie podejścia Leader*, Economics and Management – 4/2013.

LEADER jednym z czterech programów unijnych, tzw. inicjatyw wspólnotowych. Ma na celu rozwój obszarów wiejskich dotkniętych trudnościami oraz polepszenie warunków życia. Program zakłada, że realizacja przyjętych celów jest w dużej mierze uzależniona od jakości współpracy lokalnych partnerów. Główne cechy tego podejścia zaprezentowano na rysunku 1.

Rysunek 1. Cechy programu LEADER

Źródło: opracowanie własne na podstawie Europejski Trybunał Obrachunkowy, *Wdrożenie podejścia Leader w zakresie rozwoju obszarów wiejskich*, Sprawozdanie nr 5/2010.

Po wejściu do struktur Unii Europejskiej program LEADER został zaadaptowany na potrzeby polskiego rynku. W Polsce pilotażowy program LEADER+ uruchomiono w 2005 r. w ramach sektorowego programu operacyjnego „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich 2004-2006". Celem programu było pobudzenie aktywności środowisk wiejskich oraz ich zaangażowanie w tworzenie i realizację lokalnych strategii rozwoju. Dzięki LEADER+ w latach 2004-2006 powstało 149 lokalnych grup działania (LGD), które swą działalnością objęły obszar zamieszkały przez niemal 7 mln osób[4]. Wdrażanie

[4] MRiRW, *Oś IV PROW 2007-2013 – Lokalne grupy działania i lokalne strategie rozwoju*, Warszawa 2009, s. 3.

programu pilotażowego miało charakter scentralizowany. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi (MRiRW) pełniło funkcję instytucji zarządzającej, Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa (FAPA) – instytucji wdrażającej, która na potrzeby tego programu powołała we wrześniu 2005 r. Zespół Rozwoju Wsi, natomiast funkcję płatniczą pełniła Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR)[5].

W okresie programowania 2007-2013 program LEADER był realizowany jako tzw. oś IV „Programu rozwoju obszarów wiejskich" (PROW). Wszystkie działania realizowane w ramach osi IV PROW opierają się na LGD[6] zrzeszających lokalne podmioty publiczne, społeczne i gospodarcze na rzecz wypracowania, a następnie wdrożenia, opracowanej wspólnie lokalnej strategii rozwoju (LSR).

Program LEADER miał w założeniu prowadzić do budowania kapitału społecznego, dzięki aktywizacji mieszkańców oraz przyczynianiu się do powstania nowych miejsc pracy na obszarach wiejskich. Dzięki włączeniu LGD w system podejmowania decyzji na danym obszarze powinno nastąpić polepszenie zarządzania lokalnymi zasobami oraz, docelowo, powinna wzrosnąć ich wartość. Realizacja osi IV w dłuższej perspektywie przyczyni się do osiągnięcia celów osi III pn. „Jakość życia na obszarach wiejskich i zróżnicowanie gospodarki wiejskiej".

W okresie programowania 2007-2013 podstawową zmianą było włączenie w proces realizacji działań w ramach programu Leader samorządów województw, które pełniły funkcje wdrożeniowe w ramach osi IV i dwóch działań osi III. Samorządy odpowiadały za cały proces naboru i weryfikacji wniosków oraz nadzór nad projektami realizowanymi przez LGD. Wybór grup do realizacji lokalnej strategii rozwoju był dokonywany przez samorząd województwa na podstawie kryteriów dostępu i wyboru.

[5] Halamska M., Michalska S., Śpiewak R., *LEADER w Polsce*. *Drogi implementacji programu*, Wieś i Rolnictwo, 4(149)/2010, s. 107.

[6] Na użytek PROW ustawowo zdefiniowano także specjalną formę prawną nazwaną lokalna grupa działania, wykorzystującą formułę stowarzyszenia rejestrowanego, jednak wyjątkową, bo dającą możliwość członkostwa zarówno podmiotom fizycznym, jak i prawnym, należącym zarówno do sektora społecznego, publicznego, jak i gospodarczego por. Ustawa z dnia 7 marca 2007 r. o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich z udziałem środków Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich, Dz. U. 2007 nr 64 poz. 427.

Pomoc przyznawana w ramach działania dotyczyła:

- badań nad obszarem objętym lokalną strategią rozwoju;
- informowania o obszarach i wydarzeniach na terenie działania LGD;
- szkolenia kadr biorących udział we wdrażaniu strategii oraz kosztów bieżących LGD (maksymalnie 15% wartości działań realizowanych w okresie strategii).

W okresie programowania 2007-2013 praktyczne wdrożenie osi IV PROW rozpoczęło się w 2008 r. Do realizacji programu nie zostały automatycznie włączone LGD powstałe w ramach programu pilotażowego. Na mocy porozumienia pomiędzy samorządami terytorialnymi, działającymi w charakterze podmiotów wdrażających, oraz Ministerstwem Rolnictwa i Rozwoju Wsi (MRiRW) jako instytucją zarządzającą, ogłoszono konkurs na wybór LGD do realizacji LSR. W efekcie wyłoniono 338 LGD. Obecnie LSR realizuje 335 LGD, z dwoma rozwiązano umowy z przyczyn leżących po stronie LGD[7].

W nowej perspektywie programowania 2014-2020 widoczna jest zmiana umiejscowienia podejścia LEADER z regionalnego na horyzontalne. LEADER może być realizowany na obszarach wiejskich, przez które rozumieć należy obszar całego kraju, z wyłączeniem obszaru miast o liczbie mieszkańców większej niż 20 000 mieszkańców.

Zadaniem LGD jest przede wszystkim aktywizacja społeczności lokalnej oraz udzielanie doradztwa potencjalnym beneficjentom. LGD będzie zobowiązana do przygotowania planu komunikacyjnego wskazującego m.in. metody współpracy ze społecznością lokalną, konkretne grupy docelowe, cele i efekty oraz powiązanie z celami i wskaźnikami LSR.

Ciekawym rozwiązaniem zaprojektowanym dla programu LEADER w PROW 2014-2020 jest poddziałanie „Wsparcie przygotowawcze". Celem tego poddziałania jest zwiększanie kompetencji LGD i społeczności lokalnych, szkolenie i tworzenie sieci kontaktów oraz wypracowanie mechanizmów współpracy i włączania lokalnych społeczności w celu przygotowania i wdrożenia LSR. Przewiduje się finansowanie kosztów bieżących, aktywizację oraz przygotowanie LSR wraz z diagnozą obszaru

[7] PSDB, *Raport końcowy Ocena funkcjonowania lokalnych grup działania realizujących lokalną strategię rozwoju w ramach PROW 2007 – 2013*, na zlecenie Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi, www.minrol.gov.pl/.../Raport_LGD_i_studia_przypadku_20092012.pdf *[dostęp 1.05.2015].*

opracowaną we współpracy ze społecznościami lokalnymi. Dofinansowanie w ramach wsparcia przygotowawczego może być wypłacone pod warunkiem zakończenia realizacji operacji w ramach działania 431 „Funkcjonowanie lokalnej grupy działania, nabywanie umiejętności i aktywizacja", objętego PROW 2007-2013. Warunkiem wypłaty ostatniej raty pomocy w ramach wsparcia przygotowawczego jest złożenie projektu LSR spełniającego kryteria dostępu do wyboru LSR.

Pomoc udzielana w ramach tego podziałania jest uwarunkowana spełnieniem szeregu wymagań:

- obszar objęty działalnością wnioskodawcy wsparcia przygotowawczego, na którym ma być realizowana LSR, jest zamieszkiwany przez nie więcej niż 150 000 mieszkańców, jest obszarem wiejskim lub zawiera obszar wiejski i nie jest objęty działalnością innych wnioskodawców wsparcia przygotowawczego PROW;
- obszar wiejski stanowiący lub zawierający się w obszarze objętym działalnością wnioskodawcy, na którym ma być realizowana LSR, składa się z obszaru przynajmniej 2 gmin i jest zamieszkiwany przez nie mniej niż 30 000 mieszkańców;
- wszystkie gminy, na obszarze objętym wnioskiem o przyznanie pomocy ze środków PROW są członkami (partnerami) wnioskodawcy i nie są członkami (partnerami) innych wnioskodawców wsparcia przygotowawczego PROW;
- członkami (partnerami) wnioskodawcy jest przynajmniej po jednym przedstawicielu z każdego sektora (społecznego, gospodarczego i publicznego) z każdej gminy, której obszar jest objęty działalnością wnioskodawcy, na którym ma być realizowana LSR;
- do wniosku o przyznanie pomocy na wsparcie przygotowawcze wnioskodawca musi dołączyć opis obszaru i jego spójności oraz plan włączenia społeczności lokalnej w przygotowanie lokalnej strategii rozwoju, zwanej dalej „LSR" wraz z harmonogramem.

Ważnym instrumentem są zaliczki. Projekt PROW 2014-2020 przewiduje wypłacenie LGD nieprzekraczającej 50% zaliczki, związanej z kosztami bieżącymi i kosztami aktywizacji. Przewiduje się również zaliczki na realizację projektów grantowych.

Wśród zadań LGD uwagę zwraca, w zakresie rozwijania potencjału podmiotów lokalnych do opracowania i realizowania operacji, konieczność opracowania strategii komunikacyjnej określającej m.in. metody współpracy ze społecznością lokalną, w której należy wskazać konkretne grupy docelowe, wskaźniki produktu i rezultatu oraz powiązanie z celami i wskaźnikami LSR.

W nowym okresie programowania LGD będzie mogła realizować tzw. projekty „grantowe", tj. operacje, w których beneficjentem ubiegającym się o wsparcie przed podmiotem wdrażającym jest LGD i to LGD jest wskazywana w systemie jako beneficjent. Operacje takie składają się z szeregu grantów, których realizatorami są różnorodne podmioty działające na obszarze objętym LSR. Wszystkie granty wchodzące w skład projektu grantowego (operacji) są komplementarne i łącznie przyczyniają się do realizacji założonych w danym projekcie grantowym celów i wskaźników. To LGD będzie rozpatrywać wnioski, wybierać projekty, nadzorować ich wdrażanie. Z realizacji mikroprojektów wyłączone będą gminy i sektor gospodarczy. To rozwiązanie – wprowadzone zamiast „małych projektów" – powinno usprawnić dostęp różnych organizacji do tych środków, a poprzez to wpłynąć na ich aktywizację.

Premiowane przez LGD będą operacje spełniające w szczególności jedno lub kilka z wymienionych kryteriów:

- innowacyjne;
- przewidujące zastosowanie rozwiązań sprzyjających ochronie środowiska lub klimatu;
- generujące nowe miejsca pracy;
- realizowane przez podmioty zakładające działalność, której podstawę będą stanowiły lokalne produkty rolne (lokalny produkt rolny – wytwarzany na obszarze objętym lokalną strategią rozwoju);
- ukierunkowane na zaspokojenie potrzeb grup defaworyzowanych ze względu na dostęp do rynku pracy, określonych w LSR.

W przypadku konkursów na realizację operacji z zakresu zakładania działalności gospodarczej, rozwijania przedsiębiorczości oraz dywersyfikacji źródeł dochodu obowiązkowe jest stosowanie kryterium odnoszącego się do tworzenia nowych miejsc pracy. Dodatkowe punkty należy przyznać operacjom zakładającym utworzenie większej liczby miejsc pracy niż zakładane minimum. W ramach wymienionych działań, oprócz znanych z poprzedniego okresu programowania

operacji wspierających realizację LSR, przewiduje się wspieranie rozwoju rynku lokalnego artykułów rolno-spożywczych. Projekty z tego zakresu powinny charakteryzować się innowacyjnością, służyć ochronie środowiska, klimatu i sprzyjać tworzeniu miejsc pracy. Nowym pomysłem są inkubatory przetwórstwa lokalnego.

Inkubator przetwórstwa lokalnego jest określany w programie jako podmiot działający w celu udostępniania lokalnym producentom rolnym lub małym przetwórcom infrastruktury (pomieszczeń wyposażonych w urządzenia i maszyny niezbędne do przetwarzania i przygotowywania produktów do sprzedaży) spełniającej wymogi weterynaryjne, sanitarne, dobrostanu zwierząt i ochrony środowiska. Usługi świadczone przez inkubator obejmowałyby również doradztwo (prawne, technologiczne i marketingowe), a także przygotowanie narzędzi internetowych niezbędnych do sprzedaży produktów rolnych. Zaawansowana forma inkubatora oferowałaby możliwość przechowywania produktów oraz wsparcie w ich dystrybucji. Dodatkową korzyścią utworzenia inkubatora będą utworzone miejsca pracy.

Ogólnie można powiedzieć, że w nowym okresie rola programu LEADER rośnie. LGD mogą otrzymać więcej kompetencji. Będą bardziej samodzielne w decydowaniu o projektach realizowanych w ramach przyznanego finansowania[8].

Zgodnie z tym podejściem rozwój wiejski można traktować jako zintegrowany rozwój lokalny, w którym przestrzeń wiejska jest traktowana jako przestrzeń specyficzna, o specyficznej terytorialności i problemach rozwoju, co sprawia, że istnieje potrzeba specyficznego programu rozwoju i polityki publicznej. W związku z tym powstała wizja zintegrowanego rozwoju wiejskiego oparta na stosunkach między różnymi sektorami i dziedzinami aktywności na wsi[9].
Państwom członkowskim Unii Europejskiej udostępniono szereg rozwiązań (modeli) w zakresie podejścia LEADER. W tzw. modelu bazowym podstawowe funkcje i zadania LGD polegają na opracowaniu i realizacji LSR, w tym również wyborze projektów finansowanych w ramach środków przyznawanych na realizację strategii. Model ten jest realizowany w dziewiętnastu krajach członkowskich, w tym w Polsce, Niemczech, krajach skandynawskich i bałtyckich. W Unii funkcjonują

[8] Nowakowska J., *Leader w programie Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 – wybrane zagadnienia*, CDR, Kraków 2013.
[9] Halamska M., Michalska S., Śpiewak R., *LEADER w Polsce…,* op.cit., s.105.

również inne modele realizacji LEADER, w których lokalnym partnerstwom powierzono dodatkowe funkcje instytucji zarządzającej lub agencji płatniczej[10].

2.2. Charakterystyka działania lokalnych grup działania (LGD) w Polsce

Obecnie w Polsce funkcjonuje 335 lokalnych grup działania wybranych do realizacji LSR. W ramach okresu programowania 2007-2013 LGD dysponowały budżetami o łącznej wartości ponad 3 mld zł, co stanowiło około 4,6% całej alokacji PROW w tym okresie. Udział środków Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich w finansowaniu realizacji działań osi IV wyniósł ok. 80%. Strukturę budżetu LGD w tym okresie zaprezentowano na rysunku 2.

Z zaprezentowanego zestawienia (rys. 2) wynika, że zdecydowana większość funduszy była asygnowana na wdrażanie lokalnych strategii rozwoju. Zgodnie z założeniami projektu realizacja strategii powinna przyczynić się do poprawy jakości życia na obszarach wiejskich przede wszystkim poprzez wzrost aktywności lokalnych społeczności oraz stymulowanie powstania nowych miejsc pracy. Pomoc w ramach działania dotyczyła operacji, które odpowiadały warunkom przyznania pomocy w ramach działań osi III PROW 2007-2013, a mianowicie:

- „Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej";
- „Tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw";
- „Odnowa i rozwój wsi";
- „Małe projekty", które nie odpowiadają warunkom przyznania pomocy w ramach działań osi III, ale przyczyniają się do osiągnięcia celów tej osi.

[10] W takim przypadku mówimy o tzw. modelu zdecentralizowanym realizowanym w Wielkiej Brytanii (Walia i Anglia), Belgii (Walonia) i Holandii, wówczas do zadań LGD oprócz oceny i selekcji projektów należy także wstępna certyfikacja ukończenia projektu oraz dokonanie płatności na rzecz beneficjenta. Jeszcze innym modelem funkcjonującym w niektórych krajach członkowskich UE (m.in. Hiszpanii (poza Galicją i Katalonią), Portugalii, Włoszech czy Francji) jest model, w którym zadaniem LGD jest ocena aplikacji i wydanie decyzji o przyznaniu wsparcia. W ramach tego rozwiązania możliwe jest dokonanie płatności przez LGD albo realizacja płatności przez oddzielną agencję płatniczą, por. *Leader subcommittee Focus Group on the Implementation of the bottom-up approach Extended Report*, grudzień 2011, s. 6., Marciniak M., *Leader 2014+, Analiza propozycji dotyczących unijnego programu Leader przedstawionych przez Komisję Europejską i wnioski na kolejny okres programowania po 2013 roku*, http://lgdopatow.pl/web_documents/analiza_leaderplus_marciniak.pdf [dostęp 24.04.2015].

Rysunek 2. Podział budżetu LGD na poszczególne działania w okresie 2007-2103

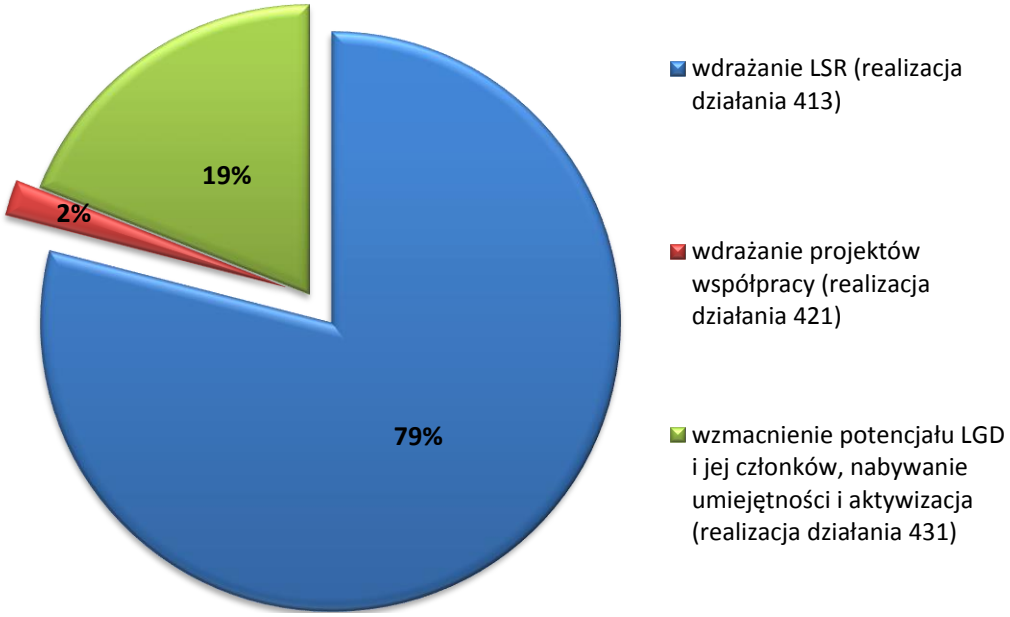

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Zbiorcze sprawozdanie bieżące tygodniowe z realizacji „Programu rozwoju obszarów wiejskich na lata 2007-2013 narastająco od uruchomienia Programu*, http://www.min-rol.gov.pl [dostęp 27.04.2015].

„Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej" – celem działania, jak sama nazwa wskazuje, było różnicowanie działalności rolniczej w kierunku podejmowania lub rozwijania przez rolników, domowników i małżonków rolników, działalności nierolniczej lub związanej z rolnictwem, wpływające na tworzenie pozarolniczych źródeł dochodów i promocję zatrudnienia poza rolnictwem na obszarach wiejskich.

„Tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw" – celem działania było zwiększenie konkurencyjności gospodarczej obszarów wiejskich, rozwój przedsiębiorczości i rynku pracy, a w konsekwencji – wzrost zatrudnienia na obszarach wiejskich. Beneficjentem działania mogła być osoba fizyczna, osoba prawna lub jednostka organizacyjna nieposiadająca osobowości prawnej, która prowadzi (podejmuje) działalność jako mikroprzedsiębiorstwo.

Pomocy w ramach wymienionych działań udzielano m.in. z tytułu podjęcia lub rozwoju działalności w zakresie:

- usług dla gospodarstw rolnych lub leśnictwa;

- usług dla ludności;
- sprzedaży hurtowej i detalicznej;
- rzemiosła lub rękodzielnictwa;
- robót i usług budowlanych oraz instalacyjnych;
- usług turystycznych oraz związanych ze sportem, rekreacją i wypoczynkiem;
- usług transportowych;
- usług komunalnych;
- przetwórstwa produktów rolnych lub jadalnych produktów leśnych;
- magazynowania lub przechowywania towarów;
- wytwarzania produktów energetycznych z biomasy;
- rachunkowości, doradztwa lub usług informatycznych.

„Odnowa i rozwój wsi" – celem działania była w założeniu poprawa jakości życia na obszarach wiejskich przez zaspokojenie potrzeb społecznych i kulturalnych mieszkańców wsi oraz promowanie obszarów wiejskich. Działanie miało umożliwić rozwój tożsamości społeczności wiejskiej, zachowanie dziedzictwa kulturowego i specyfiki obszarów wiejskich oraz wpłynąć na wzrost atrakcyjności turystycznej i inwestycyjnej obszarów wiejskich.

Pomocy finansowej udzielano podmiotom z tytułu inwestycji w zakresie:

- budowy, przebudowy, remontu lub wyposażenia obiektów pełniących funkcje publiczne, społeczno-kulturalne, rekreacyjne i sportowe;
- kształtowania obszaru przestrzeni publicznej;
- budowy remontu lub przebudowy infrastruktury związanej z rozwojem funkcji turystycznych, sportowych lub społeczno-kulturalnych;
- zakupu obiektów charakterystycznych dla tradycji budownictwa w danym regionie, w tym budynków będących zabytkami, z przeznaczeniem na cele publiczne;
- odnawiania, eksponowania lub konserwacji lokalnych pomników historycznych, budynków będących zabytkami lub miejsc pamięci;
- kultywowania tradycji społeczności lokalnej oraz tradycyjnych zawodów.

Poza realizacją swojego głównego zadania, którym jest opracowanie i realizacja lokalnej strategii rozwoju (LSR), lokalne grupy działania angażowały się również w takie działania jak:

- przygotowanie procedur i kryteriów wyboru operacji zapewniających jej spójność z LSR;
- opracowywanie i ogłaszanie zaproszeń do składania wniosków;
- przyjmowanie wniosków;
- wybór operacji i ustalenie kwoty wsparcia oraz monitorowanie realizacji strategii i operacji będących przedmiotem wsparcia;
- przeprowadzanie szczegółowych działań w zakresie oceny LSR[11].

W stosownych przypadkach LGD przedkładało wnioski do organu odpowiedzialnego za ostateczną weryfikację kwalifikowalności wydatków przed zatwierdzeniem operacji. W okresie programowania 2007-2013, w ramach realizacji LSR zatwierdzonych przez samorząd województwa, LGD wybierało projekty do realizacji w ramach środków przyznawanych na realizację strategii. Pracownicy LGD pomagali także wnioskodawcom w przygotowaniu projektów.

„Małe projekty" miały na celu poprawę jakości życia, zachowanie i wykorzystanie zasobów dziedzictwa przyrody i kultury oraz wzmocnienie lokalnego kapitału społecznego. Beneficjentem małych projektów mogła zostać:

- osoba fizyczna, która jest obywatelem państwa członkowskiego Unii Europejskiej, jest pełnoletnia, jest mieszkańcem obszaru objętego lokalną strategią rozwoju lub wykonuje działalność gospodarczą na tym obszarze;
- osoba prawna lub jednostka organizacyjna nieposiadająca osobowości prawnej, której ustawy przyznają zdolność prawną, jeżeli posiada siedzibę na obszarze objętym LSR lub prowadzi działalność na tym obszarze, z wyłączeniem województwa.

W ramach „małych projektów" mogły być realizowane różne typy przedsięwzięć, zarówno inwestycyjnych, jak i nieinwestycyjnych, m.in.[12]:

- udostępnianie społeczności lokalnej urządzeń i sprzętu z wyłączeniem środków transportu napędzanych mechanicznie;
- zagospodarowanie przestrzeni publicznej;

[11] http://ksow.pl/rozwoj-regionalny-i-lokalny/dzialania-delegowane/odnowa.html [dostęp 27.04.2015].

[12] Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 8 lipca 2008 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyznawania oraz wypłaty pomocy finansowej w ramach działania Wdrażanie lokalnych strategii rozwoju objętego PROW na lata 2007-2013, Dz. U. nr 138, poz. 868 z póź. zm.

- remont połączony z modernizacją lub wyposażenie istniejących świetlic wiejskich oraz muzeów;
- budowa obiektów małej infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej;
- organizacja szkoleń i innych przedsięwzięć o charakterze edukacyjnym i warsztatowym dla podmiotów z obszaru objętego LSR;
- organizacja imprez kulturalnych, promocyjnych, rekreacyjnych lub sportowych związanych z promocją lokalnych walorów;
- promowanie, zachowanie, odtworzenie, zabezpieczenie lub oznakowanie cennego, lokalnego dziedzictwa krajobrazowego i przyrodniczego;
- odbudowa, renowacja, restauracja albo remont lub oznakowanie obiektów wpisanych do rejestru zabytków;
- utworzenie lub zmodernizowanie punktów informacji turystycznej, bazy informacji turystycznej oraz stron internetowych związanych tematycznie z ofertą turystyczną obszaru objętego LSR;
- przygotowanie i wydanie folderów oraz innych publikacji informacyjnych i promocyjnych dotyczących obszaru objętego LSR;
- promocja produktów lokalnych;
- wykorzystanie energii pochodzącej ze źródeł odnawialnych.

Budżety lokalnych grup działania (kwoty dofinansowania) zależały od liczby mieszkańców zameldowanych na pobyt stały na obszarze działalności LGD. Na realizację lokalnej strategii rozwoju LGD w minionym okresie programowania miała do dyspozycji kwotę stanowiącą iloczyn liczby mieszkańców i stawki 116 zł. Ponadto LGD mogły uzyskać 29 zł na mieszkańca na koszty funkcjonowania i 3 zł na mieszkańca na projekty współpracy. Warto podkreślić, że poziom dofinansowania konkretnych operacji realizowanych przez beneficjentów w ramach LSR musiał być zgodny z warunkami określonymi w PROW 2007–2013[13]. W przypadku działań „Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej" oraz „Tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw" poziom dofinansowania wynosił maksymalnie 50%, natomiast pozostałe 50% stanowiło wkład własny beneficjentów. Dla każdego z działań określono również maksymalne kwoty dofinansowania. Kwota pomocy w ramach działania „Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej" wyniosła maksymalnie 100 tys. zł na jednego beneficjenta w okresie realizacji programu.

[13] Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 23 maja 2008 roku w sprawie szczegółowych kryteriów i sposobu wyboru lokalnej grupy działania do realizacji lokalnej strategii rozwoju w ramach Programu rozwoju obszarów wiejskich na lata 2007–2013.

W przypadku działania „Tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw" wyznaczone zostały trzy progi dofinansowania:

- 100 tys. zł, jeżeli beneficjent przewidywał utworzenie jednego lub dwóch miejsc pracy;
- 200 tys. zł, jeśli beneficjent przewidywał utworzenie więcej niż dwóch i mniej niż pięciu miejsc pracy;
- 300 tys. zł, jeśli beneficjent w swoim planie zakładał utworzenie minimum pięciu miejsc pracy.

W działaniu „Odnowa i rozwój wsi" dofinansowanie mogło sięgać maksymalnie 500 tys. zł na projekty realizowane w jednej miejscowości.

W przypadku „małych projektów" całkowita kwota dofinansowania dla jednego beneficjenta w okresie programowania mogła wynieść do 100 tys. zł, ale nie więcej niż 25 tys. zł na jeden projekt[14].

Obecnie nie ma możliwości tworzenia się nowych lokalnych grup działania. Jeżeli władze gminne wyraziłyby chęć przyłączenia się do partnerstwa mogą to zrobić jedynie poprzez przystąpienie do już istniejących LGD i to tylko w przypadku, gdy terytorium chcącej przyłączyć się gminy przylega bezpośrednio do terytorium gminy należącej już do LGD. Przedstawiciele gmin będących członkami LGD wchodzą również w skład organów decyzyjnych stowarzyszenia: zarządu, komisji rewizyjnej, rady programowej. Daje to możliwość uwzględniania, w lokalnej strategii rozwoju, potrzeb i celi szczegółowych poszczególnych gmin – członków LGD, co umożliwia im korzystanie ze środków unijnych w realizacji działań, przedsięwzięć i wspólnych inicjatyw na swoim terenie. Lokalna grupa działania to także źródło informacji dla społeczności lokalnych o funduszach unijnych i możliwości ich skutecznego pozyskiwania. Grupy pełnią rolę bezpłatnych doradców w zakresie przygotowywania wniosków, są więc pośrednikiem między pomysłem, jego realizacją i sfinansowaniem z unijnych środków.

[14] Ziemiańczyk U., *Konstrukcja budżetów lokalnych grup działania w Polsce na przykładzie budżetu stowarzyszenia rozwoju Orawy*, PAN Oddział w Krakowie, Nr 14/2010, s. 175–182.

2.3. Aktywność społeczności lokalnych objętych realizacją Lokalnych Strategii Rozwoju

Aktywizacja społeczności lokalnych jest jednym z najistotniejszych zjawisk decydujących o charakterze i przyszłości obszarów wiejskich. Zjawisko aktywizacji społeczności lokalnych może być analizowane przez pryzmat dwóch idei. Pierwszą z nich jest teoria zrównoważonego rozwoju. Podejście to dąży do pogodzenia praw przyrody i ekonomii dzięki przyjęciu w działaniach gospodarczych takiego kierunku rozwoju, który jest dostosowany do istniejących uwarunkowań przyrodniczych, tj. potrzeb i woli lokalnych społeczności oraz norm ekologicznych[15].

Drugą z tych teorii jest teoria społeczeństwa obywatelskiego. Koncepcja ta podkreśla dwa obszary partycypacji obywatelskiej. Pierwszy obejmuje udział w życiu politycznym – w tym korzystanie z prawa wyborczego (biernego i czynnego), przynależność do partii politycznych i działalność w nich oraz sprawowanie funkcji politycznych. Druga płaszczyzna dotyczy aktywności społecznej. Może ona przybierać różne formy – od sporadycznego podejmowania pracy społecznej na rzecz innych (swojego środowiska, kościoła, osiedla, wsi lub miasta) po bardziej sformalizowane działania w organizacjach obywatelskich (zrzeszenia, fundacje, stowarzyszenia). Przesunięcie akcentów na aktywność i zdolność organizacji ludności zamieszkującej obszary wiejskie przyczyniło się do wyłonienia nowego paradygmatu rozwoju obszarów wiejskich, zakładającego wykorzystanie lokalnych zasobów, wizji, pomysłów w celu poprawy sytuacji wsi i jej mieszkańców. Zgodnie z tym podejściem aktywizacja społeczności lokalnej i jej zdolność do podejmowania decyzji uwzględniających interesy możliwie jak najszerszych warstw społeczeństwa staje się warunkiem koniecznym dalszego rozwoju[16].

Jak już wcześniej wspomniano, jednym z kluczowych aspektów funkcjonowania LGD są działania na rzecz aktywizacji społeczności lokalnej. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że współzależność oddolnej aktywności i funkcjonowania partnerstw nie jest tak oczywista, jak to się wydaje na pierwszy rzut oka. Partnerstwa te muszą połączyć dwa odrębne i często opozycyjne zakresy działania, tj. działalność oddolną,

[15] Urban S., *Rola ziemi w rolnictwie zrównoważonym a aktualne jej zasoby w Polsce*, Acta Agraria et Silvestria, Series Agraria, Sekcja Ekonomiczna, vol. XL/2003, s. 25-36.

[16] Knieć W., Goszczyński W., *Uwarunkowania procesów aktywizacji społeczności wiejskich: wyniki badań nad lokalnymi grupami działania oraz grupami partnerskimi*.", Polityka Społeczna, nr spec.: *Aktywizacja społeczna a rozwój społeczności: zasoby, kompetencje, partnerstwo*, 2011, s. 24.

bazującą na zaangażowaniu mieszkańców wsi, oraz wymogi formalne i instytucjonalne, związane z wykorzystaniem publicznych środków. Sytuacja ta stwarza potencjalnie niebezpieczeństwo swoistego rozdwojenia lokalnej grupy, która w obrębie jednej organizacji musi pogodzić interesy i racjonalności lokalnych działaczy, organizacji społecznych i instytucji samorządu publicznego[17].

Jednym z założonych celów prowadzonych badań było zdiagnozowanie poziomu aktywności społeczności lokalnych. Badaniem nie zostali objęci mieszkańcy obszarów, na których działa LGD. Opinie dotyczące poziomu aktywności lokalnych społeczności uzyskano pośrednio, poprzez przedstawicieli LGD. W zgodnej opinii przebadanych członków LGD poziom aktywności społeczności lokalnych jest niski. Tylko niewielkie grupy mieszkańców udaje się skutecznie zaaktywizować do działania.

Znieczulica panuje, ludzie często nie zwracają uwagi, że komuś coś źle się dzieje (…), że na przykład są biedne dzieci, co są niedożywione. Zdarzają się sytuacje, że ktoś na to zwraca uwagę, ale czasami latami ktoś ma takie problemy i większość przymyka na to oczy.
FGI 2

Spostrzeżenia tego typu potwierdzają również inne badania dotyczące problematyki aktywności społecznej na obszarach wiejskich. Z badań przeprowadzonych w 2014 r. przez CBOS na próbie 422 mieszkańców wsi wynika, że niemal 70% respondentów w ciągu ostatnich 12 miesięcy nie poświęciło ani razu swojego wolnego czasu na dobrowolną i nieodpłatną pomoc na rzecz osób nieznajomych. Jeszcze bardziej niepokojąco wygląda sytuacja w zakresie zaangażowania w działania pomocowe w ramach organizacji pozarządowych (np. stowarzyszeń lub fundacji), instytucji kościoła czy innych organizacji (np. w komitetów rodzicielskich, kół parafialnych, OSP, związków zawodowych, klubów, kół gospodyń wiejskich i in.). W tym przypadku prawie 80% respondentów odpowiedziało negatywnie na pytanie czy w ciągu ostatnich 12 miesięcy poświęciło swój wolny czas na dobrowolną i nieodpłatną pracę na rzecz tych organizacji.

[17] Zajda K., *Lokalne grupy działania jako nowa forma współpracy mieszkańców wsi*, [w:] H. Podedworna (red.), *Nowe inspiracje socjologii wsi* , Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2010, s. 205.

Podobna liczba ankietowanych wskazuje, że nie wykazywała tego typu aktywności w odniesieniu do lokalnej społeczności czy środowiska naturalnego[18].

Przedstawiciele LGD wskazują, że istnieje silna korelacja pomiędzy wiekiem a poziomem aktywności społecznej mieszkańców. Większość badanych zdecydowanie wskazuje, że dominującą grupą aktywnych działaczy są seniorzy (50+). Zależność tę potwierdzają również inne badania dotyczące aktywności społeczności lokalnych[19].

Grupy najbardziej aktywne, to są seniorzy, 50+ , co nie rokuje najlepiej (…) ciężko z młodzieżą.
IDI 4

Z przeprowadzonych badań wynika, że niemal wszystkie LGD podejmują działania w zakresie animacji społeczności lokalnej (tab. 2). Żaden z respondentów nie wskazał, że reprezentowane przez niego partnerstwo nie prowadzi takich działań, natomiast ok. 4% miało trudność we wskazaniu jednoznacznej odpowiedzi.

Tabela 2. Prowadzenie działań w zakresie animacji społeczności lokalnej przez LGD (warsztaty, szkolenia, akcje promocyjne itd.)

	Częstość	Procent
Tak	154	96,3
Nie	0	0,0
Trudno powiedzieć	6	3,8
Ogółem	**160**	**100,0**

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety audytoryjnej.

Równie wysoko respondenci oceniają jakość podejmowanych przez siebie działań. Niemal wszyscy są zdania, że w zdecydowany sposób wpływają one na aktywizację społeczności lokalnej (tab. 3).

[18] CBOS, *Komunikat z badań, Aktywność społeczna Polaków*, Nr 60/2014.
[19] por. np. Thlon M. (red.), Piotrowski M., Bukowski A., *Metodologia obliczania wskaźnika monitorowania celu 4 Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 (z perspektywą do 2030 r.) „Poziom wzajemnego zaufania"*, Lublin, 2015.

Tabela 3. Ocena działań LGD w zakresie aktywizacji społeczności lokalnych

	Częstość	Procent
1. Zdecydowanie nie	1	0,6
2. Raczej nie	1	0,6
3. Trudno powiedzieć	8	5,0
4. Raczej tak	51	31,9
5. Zdecydowanie tak	99	61,9
Ogółem	**160**	**100,0**

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety audytoryjnej.

W badaniach jakościowych respondenci wskazali sfery życia, w które mieszkańcy zamieszkujący obszary działania LGD angażują się najmocniej. Wśród najczęściej pojawiających się wskazań można wyróżnić:

- organizację imprez integrujących lokalną społeczność (często związanych z celebrowaniem lokalnych tradycji

Takie dożynki, to wtedy też się angażują, bo to kobiety i ciasta pieką, biorą udział w konkursach i wieńce, takie tradycyjne związane z miejscowością, (…) pięknie się panie angażują, robią imprezy Wielkanoc z tradycją, od wielu lat, też tam te pisanki to miesiąc przed malują, przygotowują, angażują się mocno.
IDI 1

Kiedy trzeba, nie wiem, zrobić jakieś uroczystości lokalne, gminne, kościelne, to wtedy jakoś ten czyn społeczny bardziej działa. No i generalnie są takie imprezy robione rokrocznie, cykliczne, wtedy jak gdyby dana wieś żyje. Od dożynek do Wigilii, od Wigilii do Dnia Kobiet, od Dnia Kobiet do majówki, potem dożynki i tak w kółko.
IDI 4

- animację działań o charakterze kulturalnym

Zdecydowanie ochrona dóbr kultury niematerialnej, czyli to są zespoły śpiewacze,(…), grupy teatralne, odtwarzanie dawnych zwyczajów, pielęgnowanie tych tradycji.
IDI 11

Są w miarę aktywne, jeżeli chodzi o organizację jakichś koncertów. [koncerty pod nazwą] Pogodne Wieczory, na przykład w niedziele. **IDI 6**

- rozwój infrastruktury (w tym turystycznej)

Myślę, że w podejmowaniu wspólnych inicjatyw na rzecz jakichś drobnych remontów obiektu użyteczności publicznej, w której się spotykają. Tego typu działania.
IDI 9

Turystyka (…) przede wszystkim, czyli tworzenie atrakcji na obszarze gminy (…) żeby zachęcić turystę do przyjazdu tutaj po raz kolejny.
IDI 27

- działania promujące rozwój kultury fizycznej i sportu

Ludzie [sportu], są zaangażowani mocno w tę swoją działalność(…), np. stowarzyszenia sportowe będą szukały środków na swoją działalność. (…) mamy tu kluby bokserskie i in., które zajmują się turystyką rowerową.
IDI 14

Bardziej szczegółowo do tej kwestii odnieśli się respondenci w badaniach ilościowych. Szczegółowe wskazania ankietowanych, obrazujące realizację działań przez LGD w ramach IV osi LEADER w zakresie aktywizacji społeczności lokalnej i rozwoju obszaru, przedstawiono w tabeli 4.

Tabela 4. Realizacja działań przez LGD w ramach osi IV LEADER w zakresie aktywizacji społeczności lokalnej i rozwoju obszaru

	Częstość wskazań twierdzących	Procent
Odnowa i rozwój wsi, w tym:	**98**	**94,2**
• budowa, przebudowa, remont lub wyposażenie budynków pełniących funkcje rekreacyjne, sportowe i społeczno-kulturalne, z wyłączeniem szkół, przedszkoli i żłobków	94	90,4
• budowa, przebudowa, remont lub wyposażanie obiektów małej architektury lub targowisk	52	50,0
• budowa, przebudowa, remont przeznaczonych do użytku publicznego ścieżek rowerowych, szlaków pieszych, placów zabaw, miejsc rekreacji oraz obiektów sportowych, z wyłączeniem sal sportowych przeznaczonych wyłącznie dla szkół lub	89	85,6

	Częstość wskazań twierdzących	Procent
przedszkoli		
• zakup towarów służących przedsięwzięciom związanym z kultywowaniem tradycji społeczności lokalnych lub tradycyjnych zawodów	21	20,2
• kształtowanie obszarów o szczególnym znaczeniu dla zaspokojenia potrzeb mieszkańców sprzyjających nawiązywaniu kontaktów społecznych	63	60,6
• urządzanie i porządkowanie terenów zielonych, parków lub innych miejsc wypoczynku	64	61,5
• budowa, przebudowa lub remont infrastruktury turystycznej	64	61,5
• zagospodarowanie zbiorników wodnych i cieków na cele rekreacji lub poprawy estetyki miejscowości	27	26,0
• rewitalizacja budynków wpisanych do rejestru zabytków lub objętych wojewódzką ewidencją zabytków	45	43,3
• zakup i odnawianie obiektów charakterystycznych dla danego regionu lub tradycji budownictwa wiejskiego i ich adaptacja na cele publiczne	10	9,6
• budowa, przebudowa, remont lub wyposażanie obiektów budowlanych przeznaczonych na cele promocji lokalnych produktów i usług, w tym pawilonów, punktów wystawowych, sal ekspozycyjnych lub witryn	12	11,5
• odnawianie elewacji zewnętrznych i dachów w budynkach architektury sakralnej, wpisanych do rejestru zabytków lub objętych wojewódzką ewidencją zabytków oraz odnawianie cmentarzy wpisanych do rejestru zabytków	48	46,2
• wyburzanie i rozbiórka zdewastowanych obiektów budowlanych w celu uporządkowania terenu w miejscowości, jeżeli niemożliwe jest ich odnowienie i dalsze użytkowanie	4	3,8
• zakup materiału siewnego lub nasadzeniowego roślin wieloletnich	4	3,8
• zakup sprzętu oraz materiałów i usług służących realizacji operacji	41	39,4
• koszty ogólne, które są bezpośrednio związane z przygotowaniem i realizacją operacji	44	42,3
Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej, w tym:	**87**	**83,7**
• usługi dla gospodarstw rolnych lub leśnictwa	58	55,8

	Częstość wskazań twierdzących	Procent
• usługi dla ludności	66	63,5
• sprzedaż hurtowa i detaliczna	9	8,7
• rzemiosło lub rękodzielnictwo	2	1,9
• roboty i usługi budowlane oraz instalacyjne	12	11,5
• usługi turystyczne oraz związane ze sportem, rekreacją i wypoczynkiem	43	41,3
• usługi transportowe	6	5,8
• usługi komunalne	6	5,8
• przetwórstwo produktów rolnych lub jadalnych produktów leśnych	5	4,8
• magazynowanie lub przechowywanie towarów	7	6,7
• wytwarzanie produktów energetycznych z biomasy	4	3,8
• rachunkowość, doradztwo lub usługi informatyczne	2	1,9
Tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw	**94**	**90,4**
• usługi dla gospodarstw rolnych lub leśnictwa	23	22,1
• usługi dla ludności	81	77,9
• sprzedaż hurtowa i detaliczna	14	13,5
• rzemiosła lub rękodzielnictwa	2	1,9
• roboty i usługi budowlane oraz instalacyjne	28	26,9
• usługi turystyczne oraz związane ze sportem, rekreacją i wypoczynkiem	36	34,6
• usługi transportowe	8	7,7
• usługi komunalne	5	4,8
• przetwórstwo produktów rolnych lub jadalnych produktów leśnych	5	4,8
• magazynowanie lub przechowywanie towarów	10	9,6
• wytwarzanie produktów energetycznych z biomasy	1	1,0
• rachunkowość, doradztwo lub usługi informatyczne	4	3,8
Tzw. małe projekty	**99**	**95,2**
• organizacja szkoleń i innych przedsięwzięć o charakterze edukacyjnym	78	75,0
• promocja i rozwój lokalnej twórczości kulturalnej i artystycznej	77	74,0
• rozwój agroturystyki i turystyki na obszarach wiejskich	51	49,0
• tworzenie, rozwój, przetwarzanie, wprowadzanie na	12	11,5

	Częstość wskazań twierdzących	Procent
rynek oraz poprawa jakości produktów i usług bazujących na lokalnych zasobach		
• organizacja imprez kulturalnych, rekreacyjnych, sportowych	97	93,3
• zakup i nasadzenia tradycyjnej roślinności oraz starych odmian roślin	10	9,6
• zakup urządzeń i sprzętu (w tym komputerów z dostępem do Internetu) i udostępnianie ich społeczności wiejskiej w celu poprawy jakości życia ludności	51	49,0
• renowacja, zabezpieczenie i oznakowanie przydrożnych kapliczek, pomników przyrody, odkrywek geologicznych i innych miejsc i budowli	44	42,3
• odnawianie elewacji prywatnych budynków (wpisanych w rejestr zabytków), ogrodzeń itp.	15	14,4
• zakup strojów, eksponatów i innego wyposażenia dla zespołów artystycznych, zespołów folklorystycznych oraz innych grup i zespołów kultywujących miejscowe tradycje	76	73,1
• inwestycje służące utrzymaniu i kultywowaniu tradycyjnych zawodów i rzemiosła lub służące wspieraniu twórczości lokalnej lub ludowej	31	29,8
• budowa/odbudowa małej infrastruktury turystycznej	82	78,8
• zakup wyposażenia świetlic wiejskich i ich remont	95	91,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań CAWI.

W tym kontekście należy zwrócić uwagę, że – w ocenie samych LGD – partnerstwa w zdecydowanie większym stopniu oddziałują na aktywność sektora społecznego w lokalnej społeczności, aniżeli na aktywność sektora gospodarczego. Oceny ankietowanych w tym obszarze zaprezentowano w tabelach 5. i 6.

Tabela 5. Ocena wpływu LGD na aktywność przedstawicieli sektora społecznego w społeczności lokalnej (np. inicjatywy obywateli, udział w życiu społeczności lokalnej, zwiększenie liczby organizacji pozarządowych)

	Częstość	Procent
1. Zdecydowanie nie	0	0,0
2. Raczej nie	3	1,9
3. Trudno powiedzieć	5	3,1
4. Raczej tak	61	38,1

	Częstość	Procent
5. Zdecydowanie tak	91	56,9
Ogółem	**160**	**100,0**

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety audytoryjnej.

Tabela 6. Ocena wpływu LGD na aktywność przedstawicieli sektora gospodarczego w społeczności lokalnej (np.: rolników, małych i średnich przedsiębiorców)

	Częstość	Procent
1. Zdecydowanie nie	1	,6
2. Raczej nie	10	6,3
3. Trudno powiedzieć	20	12,5
4. Raczej tak	83	51,9
5. Zdecydowanie tak	46	28,8
Ogółem	**160**	**100,0**

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety audytoryjnej.

Według respondentów istotne znaczenie w zwiększaniu aktywności sektora społecznego w społeczności lokalnej mają wszelkiego rodzaju spotkania (szkolenia, imprezy integracyjne, warsztaty, wizyty studyjne, spotkania informacyjne, festyny, jarmarki itp.). Znaczącą rolę odgrywają również nabory wniosków o dofinansowanie projektów, a następnie ich realizacja, zwłaszcza tzw. „małych projektów". Duże znaczenie mają również konkursy obejmujące różne dziedziny życia społecznego, które aktywizują społeczności lokalne, umożliwiają zaspokajanie potrzeb społecznych i kulturalnych, przyczyniają się do zachowania tożsamości społeczności wiejskiej oraz kultywowania tradycji, poprawiają jakość życia mieszkańców i integrują społeczność.

Źródło: opracowanie własne na podst. ankiet audytoryjnych.

W opinii członków LGD wpływ na zwiększenie aktywności gospodarczej miały przede wszystkim szkolenia i realizacja projektów, których celem był rozwój mikroprzedsiębiorstw.

Źródło: opracowanie własne na podst. ankiet audytoryjnych.

Nieco gorzej wygląda sytuacja w kontekście stopnia realizacji Lokalnej Strategii Rozwoju w zakresie rozwoju lokalnej przedsiębiorczości, w tym przypadku już tylko nieco ponad 25% badanych uważa, że jest on zdecydowanie dobry. Szczegółowe wyniki przedstawiono w poniższej tabeli 7.

Tabela 7. Ocena stopnia realizacji LSR w zakresie rozwoju lokalnej przedsiębiorczości (np. utworzenia nowego lub/i rozwoju istniejącego przedsiębiorstwa)?

	Częstość	Procent
1. Zdecydowanie źle	2	1,3
2. Raczej źle	12	7,5
3. Trudno powiedzieć	38	23,8
4. Raczej dobrze	67	41,9
5. Zdecydowanie dobrze	41	25,6
Ogółem	**160**	**100,0**

Źródło: opracowanie własne w oparciu o wyniki ankiety audytoryjnej.

Przeszkodą w realizacji LSR były przede wszystkim uregulowania prawne. Realizując projekty przedsiębiorcy zmuszeni byli zmierzyć się z zawiłymi procedurami, biurokracją, długim okresem weryfikacji wniosków, a w przypadku uzyskania dofinansowania długim okresem oczekiwania na refundację poniesionych kosztów. Respondenci narzekali również na współpracę z ARiMR. Zwrócono również uwagę na nietrafnie opisanie zadań w LSR, nie spełniające wymagań rynku lokalnego i nie w pełni odpowiadające na potrzeby środowiska.

Źródło: opracowanie własne na podst. ankiet audytoryjnych.

Wśród innych problemów wskazywanych przez respondentów były takie jak np.: ograniczenia wynikając z przepisów prawnych, brak stałości prawa, tj. zmiana przepisów w trakcie rozpatrywania wniosku, niespójność wytycznych oraz biurokracja. Bariery występujące po stronie LGD to przede wszystkim braki kadrowe oraz ograniczone uprawnienia LGD.

Źródło: opracowanie własne na podst. ankiet audytoryjnych.

Ważnym elementem funkcjonowania LGD wpływającym na aktywność społeczną są działania pobudzające inwestycje infrastrukturalne, stanowiące zaplecze materialne umożliwiające/ ułatwiające lokalnej społeczności procesy integracji i samoaktywizacji. W opinii respondentów widoczna jest bardzo wyraźna zależność pomiędzy działaniami podejmowanymi przez LGD, a liczbą osób korzystających z obiektów infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej w obszarze LGD. Praktycznie wszyscy badani dostrzegają taki w wpływ, z czego prawie połowa określa go jako zdecydowany. Poniższa tabela prezentuje szczegółowe zestawienie wyników badania w tym zakresie.

Tabela 8. Ocena wpływu LGD na wyraźny wzrost liczby osób korzystających z obiektów infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej w obszarze LGD

	Częstość	Procent
1. Zdecydowanie nie	0	0,0
2. Raczej nie	1	0,6
3. Trudno powiedzieć	22	13,8
4. Raczej tak	62	38,8
5. Zdecydowanie tak	75	46,9
Ogółem	**160**	**100,0**

Źródło: opracowanie własne w oparciu o wyniki ankiety audytoryjnej.

W opinii samych LGD ich działania ukierunkowane na aktywizację lokalnej społeczności są wykonywane z dużym zaangażowaniem. Ponad 77% ankietowanych zdecydowanie uważa, że LGD dostarcza kompletnej i rzetelnej informacji potrzebnej do załatwienia sprawy lub/i pomocy w rozwiązaniu problemu.

Tabela 9. Ocena działalności LGD – LGD dostarcza kompletnej i rzetelnej informacji potrzebnej do załatwienia sprawy lub/i pomocy w rozwiązaniu problemu

	Częstość	Procent
Zdecydowanie się zgadzam	124	77,5
Raczej się zgadzam	25	15,6
Trudno powiedzieć	10	6,3
Raczej się nie zgadam	1	0,6
Zdecydowanie się nie zgadzam	0	0,0
Ogółem	**160**	**100,0**

Źródło: opracowanie własne w oparciu o wyniki ankiety audytoryjnej.

Prawie 86 % respondentów zdecydowanie deklaruje, że pracownicy biura LGD w razie problemów szybko reagują i służą wsparciem.

Tabela 10. Ocena działalności LGD – pracownicy biura LGD w razie problemów szybko reagują i służą wsparciem

	Częstość	Procent
Zdecydowanie się zgadzam	137	85,6
Raczej się zgadzam	18	11,3
Trudno powiedzieć	3	1,9
Raczej się nie zgadam	2	1,3
Zdecydowanie się nie zgadzam	0	0,0
Ogółem	**160**	**100,0**

Źródło: opracowanie własne w oparciu o wyniki ankiety audytoryjnej.

Potwierdzają to również wyniki badań jakościowych, w ramach których uczestnicy przedstawiali bezpośrednie przykłady tego typu pomocy.

Jeden z przykładów dotyczył sytuacji przed targami turystycznymi na których LGD miało promować lokalne gospodarstwa agroturystyczne. Zainteresowani mieli dostarczyć ulotki, foldery itp., ale przynajmniej część nie miała zupełnie koncepcji w jaki sposób należy to zrobić. W tej sytuacji szybkiej i efektywnej pomocy dostarczył przedstawiciel LGD zwracają uwagę, że mieszkańcy zbyt rzadko zwracają się o pomoc w problemowych sytuacjach.

Mówię do tej pani, jak pani chce, ja pani pomogę, przyniesie pani 3 zdjęcia, krótki opis, ja pani zrobię. Usiadła ze mną, poświęciłem jej 20 minut, zrobiłem szybko ulotkę, mówię, proszę… tutaj na tej stronie 1000 sztuk ulotek kosztuje 115 złotych, ja mogę pani napisać, na panią wystawię, pani opłaci, przyniesie mi kwit, ja wyślę, nic nie chce uczestniczyć. Była zszokowana, że jej pomogłem, a z drugiej strony dostała od razu 1000 ulotek, fajnie, bo jest, ale brakuje tego, żeby ktoś przyszedł, jak nie umie tego zrobić, to żeby przyszedł, powiedział
FGI2

Inny przykład wskazuje, że nawet w sytuacji trudności finansowych potencjalnego beneficjenta istnieją możliwości pomocy w realizacji zamierzeń.

przyszła do nas emerytka z klubu literackiego, żeby ona chce napisać wniosek (…) z małych projektów, (…) przedstawiam, co trzeba zrobić. Mówię, że mogę pomóc, tylko mówię, że to trzeba przedtem założyć środkami. To oni żadnych środków nie mają (…). Stwierdziłam, że nie ma z czym starować, kredyt, pytam się, czy zechce wziąć, nie są w stanie, są emeryci i tak dalej. Narzeka, że mają tyle wierszy. Ja

mówię, to możemy się zastanowić nad tym, żeby na przykład pomóc (…) w ten sposób, że wydamy te wiersze. Zrobimy konkurs, wydamy wiersze, dla państwa to będzie efekt dodany (…) bardzo się ucieszyli z tego pomysłu, powstał tomik wierszy
FGI2

Niemal 80% badanych LGD jest zdeklaruje zdecydowaną otwartość na współpracę z innymi podmiotami (patrz tab. 11). Przy czym jak wskazują wyniki badań jakościowych partnerstwa są otwarte na współpracę zarówno z podmiotami instytucjonalnymi jak i osobami fizycznymi:

jako lokalna grupa działania nie traktujemy, czy to osoba fizyczna przychodzi, czy stowarzyszenie, czy gmina… jakoś inaczej kogoś. Do tej pory tak się nie zdarzyło, żeby był inaczej potraktowany, gorzej.
FGI2

Tabela 11. Ocena działalności LGD – LGD jest otwarte na współpracę z innymi podmiotami

	Częstość	Procent
Zdecydowanie się zgadzam	126	78,8
Raczej się zgadzam	28	17,5
Trudno powiedzieć	4	2,5
Raczej się nie zgadam	1	0,6
Zdecydowanie się nie zgadam	1	0,6
Ogółem	**160**	**100,0**

Źródło: opracowanie własne w oparciu o wyniki ankiety audytoryjnej.

2.4. Przyczyny niskiej aktywności środowisk lokalnych

Jednej z przyczyn niskiego poziomu aktywności społeczności lokalnych upatruje się w historii. Spuścizną minionego ustroju jest niewątpliwie: wysoki poziom nieufności, postrzeganie instytucji władz jako siły wrogiej społeczeństwu, wykorzenienie z tradycji i wzorów obywatelskich, zaszczepienie postawy roszczeniowej wobec państwa i innych obywateli oraz skompromitowanie pojęcia pracy społecznej.

Wytworem realnego socjalizmu był *homo sovieticus* – bezwolny członek kolektywnego społeczeństwa oraz „socjologiczna próżnia", której w dużym stopniu nadal doświadczamy. Okres realnego socjalizmu rozwinął antyobywatelską mentalność, ponieważ utrwalił zaborowe dziedzictwo traktowania państwa jak tworu obcego, czy wręcz wrogiego, oraz spowodował, że akceptowalne społecznie stało się czerpanie możliwie jak największych korzyści dla siebie (świadczenia, zapomogi, renty) i dawanie jak najmniej w zamian[20].

Tezę tę potwierdzają przeprowadzone badania jakościowe. Respondenci jednoznacznie wskazują, że uwarunkowania związane z nawykami funkcjonowania obywateli w obszarze realnego socjalizmu odcisnęły na nich swoje piętno.

Otwarcie mówiąc, parę lat pracowałem w takiej wsi, były PGR, i to jest właśnie pozostałość... Ja nie lubię używać słów „system komunistyczny", bo w tamtych czasach, bo do komunizmu to nam bardzo daleko było. Ci ludzie byli właśnie w tym systemie nauczeni, że oni mają wszystko podane, coś im się należy.

To między innymi też się bierze z takiego schematycznego myślenia [rodem z PRL], że mi się należy, niech ktoś inny zrobi. Takich przypinających sobie ordery na piersi, którzy nie zrobili nic, jest sporo.
FGI 1

W porównaniu z innymi państwami postkomunistycznymi wskaźniki frekwencji wyborczej są w Polsce na wyraźnie niższym poziomie i jest to zjawisko trwałe. Niespodziewanie po przemianach ustrojowych w 1989 r. Polacy masowo wycofali się ze sfery politycznej. Jednym z przejawów tego fenomenu jest absencja

[20] Kinowska Z., *Kondycja społeczeństwa obywatelskiego w Polsce*. Infos Zagadnienia Społeczno-Gospodarcze, nr 22/2012, s. 1-4.

wyborcza[21]. Można by sądzić, że środowisko wiejskie, które charakteryzuje się mniejszą anonimowością i większym uwrażliwieniem na kwestie społecznie, różni się *in plus* pod względem stabilności wyborczego uczestnictwa od bardziej anonimowych społeczności miejskich. Tymczasem mieszkańcy wsi polityką interesują się mniej niż przeciętny mieszkaniec miasta. Nikłe lub wręcz żadne zainteresowanie tą sferą życia deklaruje ponad połowa mieszkańców wsi (52%), a jedynie co czternasty określa swoje zainteresowanie wydarzeniami politycznymi jako duże (7%). Małe zainteresowanie polityką i dystans wobec tej sfery życia niesie ze sobą szereg niekorzystnych – w aspekcie jakości partycypacji obywateli w procedurach demokratycznych – zjawisk. Osoby niezainteresowane sferą polityki, siłą rzeczy, na ogół mają niższe kompetencje polityczne, trudniej dokonywać im trafnych i satysfakcjonujących je same wyborów politycznych i – co się z tym wiąże – rzadziej uczestniczą w procedurach demokratycznych[22]. Spostrzeżenie to również znajduje potwierdzenie w stanowisku respondentów zaprezentowanym w badaniach jakościowych.

[wcześniej w czasach PRL) oni pewnie myśleli, po co my będziemy głosować (…). To jest ta pozostałość negatywna.
FGI 1

Dopóki społeczeństwo nie zacznie się utożsamiać z tą władzą, którą w demokratycznych wyborach jednak wybiera przy różnej frekwencji, zwłaszcza w wyborach lokalnych, to ta frekwencja czasami jest wyższa, czasami niższa, bo ok. 50% to to też jednak pokazuje, że jest cały czas brak zaufania do władzy.
FGI 5

Na tle ogółu społeczności wiejskiej przedstawiciele LGD prezentują znacznie wyższy poziom aktywności w tym zakresie. Ponad 50% ankietowanych bierze czynny udział w życiu politycznym, wspierając w czasie kampanii wyborczych startujących kandydatów w stopniu dużym lub bardzo dużym, a w ogóle się nie angażuje mniej niż 40% (tab. 12).

[21] Ibidem.
[22] CBOS, *Postawy mieszkańców wsi wobec polityki*, Komunikat, nr 30/2014.

Tabela 12. Ocena aktywności obywatelskiej – udział w kampanii wyborczej poprzez wsparcie działań danego kandydata

	Częstość	Procent
W bardzo dużym stopniu	20	12,5
W dużym stopniu	33	20,6
Przeciętnie	35	21,9
W niewielkim stopniu	21	13,1
W bardzo niewielkim stopniu	12	7,5
Nie angażuję się	39	24,4
Ogółem	**160**	**100,0**

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety audytoryjnej.

Wśród czynników determinujących pasywność społeczną wymienia się też upartyjnienie życia politycznego, w tym zwłaszcza samorządów terytorialnych. Pociąga ono za sobą destrukcyjne upolitycznianie podmiotów społeczeństwa obywatelskiego, które współpracują z samorządami. Niechęć Polaków do polityki jako takiej również odgrywa negatywną rolę, kładzie się bowiem cieniem na stosunku do organizacji współpracujących z lokalnymi władzami. Trzeba też wymienić kwestię przyznawania środków publicznych organizacjom pozarządowym, które często otrzymują fundusze za pośrednictwem władz lokalnych. Taka procedura może prowadzić do powstawania niezdrowych zależności, dlatego szczególnie ważna jest przejrzystość mechanizmów przyznawania dotacji, a także dywersyfikacja źródeł finansowania organizacji pozarządowych.

Bierność społeczna Polaków postawiła pod znakiem zapytania powszechne na początku transformacji wyobrażenia o wyjątkowych prodemokratycznych, obywatelskich atrybutach polskiego społeczeństwa. Stan ten jest poważną przeszkodą w tworzeniu kapitału społecznego budowanego na zaufaniu i więziach społecznych.

Do najważniejszych, i zarazem najtrudniejszych do zmiany, należy zaliczyć bariery na poziomie świadomości jednostek oraz dotyczące tworzenia się kapitału społecznego. W przeciwieństwie do przeszkód natury organizacyjno-prawnej, na te bariery bardzo trudno wpłynąć, a ich zmiana wymaga czasu. Do tego typu barier można zaliczyć przede wszystkim deficyt zaufania społecznego, brak poczucia wpływu na sytuację w kraju czy nawet swojej społeczności lokalnej, brak wiary w skuteczność działań obywatelskich. W grupie czynników mentalnościowych

niesprzyjających budowaniu etosu obywatelskiego są też konsumpcjonizm, indywidualizm oraz silne zorientowanie na sukces w sferze materialnej.

Ze względu na ogromne znaczenie tego czynnika warto przyjrzeć się bliżej kwestii zaufania społecznego. Niski poziom zaufania do rządzących nie jest polską domeną, aczkolwiek Polaków cechuje szczególnie wysoka nieufność tak wobec instytucji państwa, jak i wobec siebie nawzajem. Jak wynika z przeprowadzonych badań zaledwie 4,4% respondentów na bardzo duże zaufanie do władz lokalnych (tab. 13).

Tabela 13. Ocena poziomu zaufania do władz lokalnych

	Częstość	Procent
Bardzo duże zaufanie	7	4,4
Duże zaufanie	49	30,6
Trudno powiedzieć	43	26,9
Małe zaufanie	34	21,3
Bardzo małe zaufanie	11	6,9
Brak zaufania	16	10,0
Ogółem	**160**	**100,0**

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety audytoryjnej.

Jeszcze gorzej jest w przypadku uogólnionego zaufania do nieznajomych. Tam odsetek określających swój poziom zaufania jako bardzo duży sięga zaledwie 1,3% (tab. 14).

Tabela 14. Ocena poziomu zaufania do obcych ludzi

	Częstość	Procent
Bardzo duże zaufanie	2	1,3
Duże zaufanie	16	10,0
Trudno powiedzieć	65	40,6
Małe zaufanie	46	28,8
Bardzo małe zaufanie	14	8,8
Brak zaufania	17	10,6
Ogółem	**160**	**100,0**

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety audytoryjnej.

Podobne wnioski można wysunąć, analizując wyniki badań jakościowych. Respondenci jednoznacznie wskazują na problem braku zaufania jako jedną z kluczowych przyczyn niskiego poziomu aktywności społecznej mieszkańców obszarów wiejskich.

Ten brak zaufania, o czym mówiliśmy, też może powodować zamykanie się na siebie.
IDI 28

Jeżeli nie mamy wzajemnego pełnego zaufania do siebie, to niechętnie się angażujemy.
IDI 23

Z braku zaufania do siebie członków wynika też małe zaangażowanie.
IDI 21

Osobną grupę barier aktywności obywatelskiej, których minimalizowanie wymaga czasu i długofalowych działań, stanowią czynniki makrostrukturalne. Budowę społeczeństwa obywatelskiego utrudnia niedobór rozwiniętej nowej klasy średniej, która w dojrzałych demokracjach stanowi społeczne i finansowe zaplecze organizacji pozarządowych, oraz brak wystarczającego prawnego, finansowego i organizacyjnego wsparcia dla tych organizacji przez administrację państwową. Pasywności obywatelskiej sprzyjają: ubóstwo, długotrwałe bezrobocie, dyskryminacja z powodu odmienności, które prowadzą do marginalizacji i wykluczenia społecznego.

Im bardziej społeczeństwo zamożne, tym ten poziom aktywności jest większy. Im to społeczeństwo jest mniej zamożne, tym ten poziom aktywności jest mniejszy.
IDI 23

Tutaj obszary są bardzo biedne (…) ludzie się [wycofywali].
FGI 2

Niekorzystne w aspekcie tworzenia społeczeństwa obywatelskiego w Polsce są też masowe migracje zarobkowe, które wiążą się z rozbijaniem sieci społecznych. Zjawisko to szczególnie dotyka społeczności lokalne[23].

[23] Kinowska Z., *Kondycja społeczeństwa*…, op.cit.

2.5. Bariery rozwoju aktywności lokalnych społeczności

Analizę barier rozwoju aktywności przeprowadzono na podstawie badań jakościowych oraz ilościowych, a następnie dokonano syntezy uzyskanych wyników.

Zidentyfikowane na podstawie przeprowadzonych badań jakościowych bariery rozwoju aktywności lokalnych społeczności można zaklasyfikować do kilku najważniejszych kategorii.

1. Niedostateczne środki finansowe – rozumiane dwupłaszczyznowo, z jednej strony jako niewystarczające środki w dyspozycji LGD, a z drugiej jako brak środków na pokrycie wkładu własnego, niezbędnego do wystartowania w postępowaniu konkursowym

Barierą jest na pewno zawsze problem pieniędzy, czyli że na przykład jest wymagany wkład własny.
IDI 5

Główne bariery z punktu widzenia naszego, to są przeszkody w uzyskaniu dofinansowania. Pieniądze są głównym czynnikiem, bez pieniędzy jednak mało rzeczy się da wykonać.
IDI 8

[bariery] przede wszystkim finansowe (…) także problem zaliczkowania [w ramach programów wsparcia].
IDI 17

Główną barierą to była bariera finansowa.
IDI 23

Poziom procentowy środków na przedsiębiorczość jest (…) nieduży, (…) niecałe 9% tylko, ale (…) wyłącznie dlatego, że… warunki tych wniosków były bardzo trudne (…) trzeba było mieć wkładu własnego 50% (…) i VAT był kosztem niekwalifikowalnym, i jeszcze jedna rzecz: nie było prefinansowania, trzeba wszystko na początku swoimi środkami założyć, potem był zwrot (…)Tutaj obszary są bardzo biedne (…) nikt nie ma takiej gotówki, żeby wszystko zrealizować i ludzie się [wycofywali, nikt nie będzie] (…) czekać na gotówkę rok (…), czasami do 2 lat. **FGI 2**

2. Bariery natury mentalnej – pesymizm, zniechęcenie do działania, wzajemna niechęć, stereotypy

Brak zaangażowanie społecznego, zawsze: „a, to nie wypali, to się nie uda" itd., jest pewien taki pesymizm.
IDI 3

Bariera społeczna jakaś taka, na zasadzie, że nie lubimy się, tu u mnie, mówię, są takie środowiska, które się nie lubiły od zawsze.
IDI 4

Społeczności lokalne, które jakby, powiedzmy, nie mają chęci. Bo jak ten nie robi, ten nie robi, to co ja sam będę robił. Pieniądze są głównym czynnikiem, ale chęci następnym.
IDI 8

Głównymi barierami jest często niechęć może wszystkich mieszkańców do inicjatyw.
IDI 9

Wszystko siedzi w głowie. Tak naprawdę główną barierą, jest niechęć działania na rzecz tej lokalnej społeczności.
IDI 14

Różnego rodzaju stereotypy, z którymi walczymy, to są środowiska wiejskie kobiet, to jest bardzo trudna praca, aby kobiety były traktowane podmiotowo, to jest ogromna praca na wsi, to są główne bariery.
IDI 20

To między innymi też się bierze z takiego schematycznego myślenia, że mi się należy, niech ktoś inny zrobi.
FGI 1

Są (…) sołectwa, gdzie na powiedzmy 200 uprawnionych przychodzi 6 na zebranie, decydując o podziale małych czasami środków na daną wieś.
FGI 1

3. Niedostosowanie podejmowanych działań do potrzeb lokalnej społeczności

Trzeba zapytać tych ludzi, jeśli już się im organizuje coś, czego oczekują, bo czasami coś jest zorganizowane za duże pieniądze, ale nie tego oczekiwali, więc trzeba wiedzieć, czego ludzie chcą.

IDI 1

Miałam przykład takiego projektu, gdzie my zdecydowaliśmy o jakiejś tam inicjatywie, a to się trochę minęło z rzeczywistością, bo jednak nie było potrzeby takiej jak nam się wydawało.

FGI 1

4. Niski poziom świadomości o potrzebie aktywności społecznej

Jedną z barier jest to, że podaje się wszystko gotowe, zrobione, to hamuje ludzi. Zapraszamy was na imprezę, od początku do końca, ludzi nic nie obchodzi, wszystko jest zapłacone ze środków budżetu gminy, niewiele więcej wiedzą, nie angażowali się.

IDI 1

Zrobiłam imprezę u siebie to miałam więcej ludzi [do pomocy] z Polski niż powiedzmy tubylców.

FGI 1

5. Brak zaufania, niski poziom poczucia solidarności

Brak zaufania, to znaczy to zaufanie jest jedną z głównych barier.

IDI 7

Główną barierą rozwoju aktywności lokalnej jest po pierwsze niski stopień zaufania społecznego.

IDI 12

6. Słabo rozwinięta infrastruktura społeczna

Bariery, to przede wszystkim to, że nie mają kąta [na wspólne spotkania].

IDI 4

7. Niewystarczająca liczba charyzmatycznych liderów lokalnych

Zawsze musi się znaleźć ktoś, kto będzie chciał pociągnąć za sobą tych pozostałych ludzi.

IDI 14

Brak nam lokalnych liderów. Każda społeczność wiejska powinna mieć takiego lokalnego lidera, z powołania, prawdziwego, który jest w stanie zaangażować swoją społeczność i zorganizować.

IDI 27

Lider i jego zespół, taki naprawdę zdeterminowany, są naprawdę w stanie zrobić wszystko [bez tego nie ma nic].

FGI 1

Musi być lider, który będzie spajał i to wszystko będzie prowadził w odpowiednim kierunku, ale jak się tak ludzi pochwali właśnie i się ich tam podniesie, da się im taką przestrzeń do działania.

FGI 1

Lider (…) musi mieć ten dar przekonywania, że (…) zbiera się większa grupa i przy tej większej grupie łatwiej jest przekonać następną grupę. (…) Pomysł, inicjatywa i potrzebna jest później też odwaga (…), przyjdzie sukces z czasem, bo nie od razu. Charyzma jest potrzebna w realizacji danego celu. Kilkanaście cech połączonych razem daje taki impuls, tak mi się wydaje.

FGI 3

8. Nieadekwatna do potrzeb polityka władz, w tym również nieadekwatne do potrzeb rozwiązania legislacyjne

Częstą barierą to jest też nastawienie władz samorządowych, które potrafią bardzo skutecznie blokować wszelkiego rodzaju inicjatywy w lęku o wykreowanie jakiejś osoby, która nagle zaistnieje w społeczeństwie i może stanowić zagrożenie w następnych wyborach.

IDI 7

Trudne prawo, ale prawo, które musi być przestrzegane, [oraz wymóg osobowości prawnej] tworzy instrumenty finansowego wsparcia i się wyrzuca z tych instrumentów stowarzyszenia zwykłe, jako niewiarygodne, to one nie mają żadnych możliwości finansowania.

IDI 12

Biurokracja (…) wymogi w stosunku do LGD, gdzie my rzeczywiście bardzo mocno musimy zwracać uwagę na sprawy administracyjne (…) musimy zrealizować zapisy umowy ramowej, jak i musimy zrealizować zapisy zobowiązujące z umowy do funkcjonowania LGD. [kontrolują nas] urzędy skarbowe, jak i ZUS (…). Prowadzone były kontrole przez organ wdrażający (…) głównie skoncentrowana na całej dokumentacji, prawidłowości prowadzenia tej dokumentacji.

IDI 23

Barierą to jest bariera legislacyjna (…) prawodawstwo pozostawiało wiele do życzenia i dlatego pewnie wielokrotnie było zmieniane, co utrudniało wszystkim nam pracę i było zbyt drobiazgowe, zbyt szczegółowe.

IDI 23

Chodzi o to, że najpierw nasza lokalna grupa działania rozpatruje, potem idzie do urzędu marszałkowskiego, proszę pana tak, my rozpatrujemy wniosek na przykład w styczniu, rok mija, jeszcze kasy nie dostali żadnej, ten wniosek jest albo rozpatrzony, albo nierozpatrzony. Wiele osób rezygnuje po prostu.

FGI 2

9. Czynniki związane ze statusem ekonomicznym – bezrobocie

Musiałyby tutaj jakiejś miejsca pracy powstać, ale raczej tutaj nie wybuduje się nowej fabryki, w której zatrudni się trzysta osób. Mogą powstawać jakieś małe, lokalne inicjatywy – sklepy czy cokolwiek, czy jakieś małe firmy, które zatrudnią pięciu czy dziesięciu pracowników. Nie ściągnie się tutaj inwestorów, tak że to są te bariery.

IDI 14

Tutaj obszary są bardzo biedne (…) nikt nie ma takiej gotówki, żeby wszystko zrealizować i ludzie się [wycofywali].

FGI 2

Warto zauważyć, że nieliczni respondenci w obszarze wpływu statusu społecznego na poziom aktywności społecznej mają odwrotne obserwacje, a mianowicie stwierdzają, że wzrost poziomu życia jest odwrotnie skorelowany z chęcią pracy dla dobra wspólnego.

Moje osobiste subiektywne spostrzeżenie, że wraz ze wzrostem poziomu życia ludzi, stopnia zamożności, w pewnym miejscu spada ta aktywność społeczna.
FGI 5

Badania ilościowe pozwoliły na bardziej precyzyjne skategoryzowanie rangi poszczególnych barier rozwoju aktywności lokalnych społeczności. Ankietowani dokonali gradacji zidentyfikowanych na podstawie analizy danych zastanych barier, wskazując, że najbardziej istotnymi obszarami problemowymi są kolejno:

1) brak sprzyjającego klimatu dla przedsiębiorczości;
2) zła jakość środowiska;
3) małe zaangażowanie obywateli w działalność publiczną;
4) uboga oferta usług rekreacyjno-wypoczynkowych;
5) niski poziom poczucia identyfikacji społeczeństw lokalnych z regionem, w którym mieszkają;
6) mała kreatywność i innowacyjność społeczności lokalnej;
7) mała intensywność i różnorodność działań w dziedzinie kultury.

Szczegółowe zestawienie oceny poziomu istotności poszczególnych barier zaprezentowano w tabelach 15–21.

Tabela 15. Bariery w rozwoju aktywnych lokalnych społeczności – brak sprzyjającego klimatu dla przedsiębiorczości

	Częstość	Procent
Zdecydowanie nieistotna bariera	9	5,6
Raczej nieistotna bariera	19	11,9
Trudno powiedzieć	48	30,0
Raczej istotna bariera	63	39,4
Zdecydowanie istotna bariera	21	13,1
Ogółem	**160**	**100,0**

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety audytoryjnej.

Tabela 16. Bariery w rozwoju aktywnych lokalnych społeczności – zła jakość środowiska

	Częstość	Procent
Zdecydowanie nieistotna bariera	24	15,0
Raczej nieistotna bariera	45	28,1
Trudno powiedzieć	49	30,6
Raczej istotna bariera	32	20,0
Zdecydowanie istotna bariera	10	6,3
Ogółem	**160**	**100,0**

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety audytoryjnej.

Tabela 17. Bariery w rozwoju aktywnych lokalnych społeczności – małe zaangażowanie obywateli w działalność publiczną

	Częstość	Procent
Zdecydowanie nieistotna bariera	6	3,8
Raczej nieistotna bariera	19	11,9
Trudno powiedzieć	25	15,6
Raczej istotna bariera	83	51,9
Zdecydowanie istotna bariera	27	16,9
Ogółem	**160**	**100,0**

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety audytoryjnej.

Tabela 18. Bariery w rozwoju aktywnych lokalnych społeczności – uboga oferta usług rekreacyjno-wypoczynkowych

	Częstość	Procent
Zdecydowanie nieistotna bariera	10	6,3
Raczej nieistotna bariera	25	15,6
Trudno powiedzieć	35	21,9
Raczej istotna bariera	73	45,6
Zdecydowanie istotna bariera	17	10,6
Ogółem	**160**	**100,0**

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety audytoryjnej.

Tabela 19. Bariery w rozwoju aktywnych lokalnych społeczności – niski poziom poczucia identyfikacji społeczeństw lokalnych z regionem, w którym mieszkają

	Częstość	Procent
Zdecydowanie nieistotna bariera	10	6,3
Raczej nieistotna bariera	25	15,6
Trudno powiedzieć	34	21,3
Raczej istotna bariera	63	39,4
Zdecydowanie istotna bariera	28	17,5
Ogółem	**160**	**100,0**

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety audytoryjnej.

Tabela 20. Bariery w rozwoju aktywnych lokalnych społeczności – mała intensywność i różnorodność działań w dziedzinie kultury

	Częstość	Procent
Zdecydowanie nieistotna bariera	12	7,5
Raczej nieistotna bariera	26	16,3
Trudno powiedzieć	52	32,5
Raczej istotna bariera	57	35,6
Zdecydowanie istotna bariera	13	8,1
Ogółem	**160**	**100,0**

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety audytoryjnej.

Tabela 21. Bariery w rozwoju aktywnych lokalnych społeczności – mała kreatywność i innowacyjność społeczności lokalnej

	Częstość	Procent
Zdecydowanie nieistotna bariera	9	5,6
Raczej nieistotna bariera	18	11,3
Trudno powiedzieć	29	18,1
Raczej istotna bariera	74	46,3
Zdecydowanie istotna bariera	30	18,8
Ogółem	**160**	**100,0**

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety audytoryjnej.

Oddziaływanie poszczególnych barier oceniono również za pomocą syntetycznych wskaźników obliczonych jako średnia ważona przyjętej skali oraz liczby odpowiedzi. Im wyższa wartość oceny, tym jest bardziej poważna/kluczowa dla rozwoju aktywnych lokalnych społeczności. Szczegółowe zestawienie syntetycznych ocen oddziaływania poszczególnych rodzajów barier zaprezentowano w tabeli 22 i na rysunku 3.

Tabela 22. Syntetyczna ocena oddziaływania bariery (skala od 1 – bariera zdecydowanie nieistotna do 5 – bariera zdecydowanie istotna)

Bariera	Ocena bariery
Brak sprzyjającego klimatu dla przedsiębiorczości	4,08
Zła jakość środowiska	4,00
Małe zaangażowanie obywateli w działalność publiczną	3,90
Uboga oferta usług rekreacyjno-wypoczynkowych	3,78
Niski poziom poczucia identyfikacji społeczeństw lokalnych z regionem, w którym mieszkają	3,57
Mała intensywność i różnorodność działań w dziedzinie kultury	2,82
Mała kreatywność i innowacyjność społeczności lokalnej	2,23

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety audytoryjnej.

Rysunek 3. Syntetyczna ocena oddziaływania bariery (skala od 1 – bariera zdecydowanie nieistotna do 5 – bariera zdecydowanie istotna)

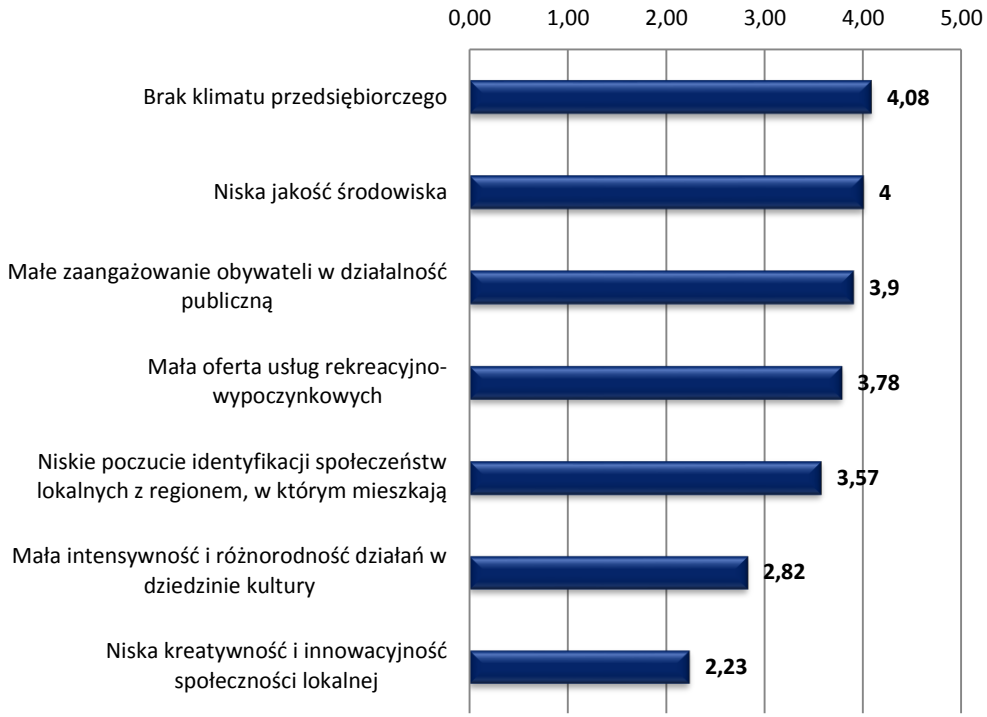

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety audytoryjnej.

Do innych czynników wskazywanych jako bariery w rozwoju aktywnych społeczności lokalnych należy zaliczyć przede wszystkim: brak środków finansowych i małe zaangażowanie społeczeństwa wynikające z braku chęci do wspólnego działania, braku liderów, braku czasu itp. Zauważalna jest w tym zakresie również mała aktywność władz lokalnych oraz obawa przed ryzykiem.

Ponadto wskazuje się na częstą niechęć jednostek instytucjonalnych do organizacji społecznych i brak rozpowszechniania dobrych praktyk wśród mieszkańców regionu. Istotne są również braki związane z kapitałem ludzkim, tj. małe zainteresowanie i ogólne zniechęcenie części społeczeństwa, brak woli współpracy, porozumienia i wzajemnego zaufania, mała aktywność młodych ludzi, brak liderów i zaangażowania w sprawy lokalne oraz brak czasu, obawa przed odpowiedzialnością, brak kreatywności, brak funduszy na rozwój lokalnej społeczności, bariery biurokratyczne.

Źródło: opracowanie własne na podst. ankiet audytoryjnych.

2.6. Wpływ aktywności lokalnych społeczności na realizację celów i osiąganie wskaźników Lokalnych Strategii Rozwoju

W ramach przeprowadzonych badań respondenci wskazali jednoznacznie na wyraźnie dostrzegalny związek przyczynowo-skutkowy pomiędzy poziomem aktywności społecznej mieszkańców a stopniem realizacji celów i wskaźników LSR.

Pracownicy biura nie byliby w stanie zrealizować LSR, wszystkich celów, wskaźników, (…) bez udziału społeczności lokalnej z podziałem na wszystkie 3 sektory, dlatego że to ci mieszkańcy, ci uczestnicy, użytkownicy, członkowie różnych organizacji czy przedsiębiorcy (…), którzy działają na tym terenie, oni tak naprawdę wiedzą, jakie są potrzeby tego obszaru.
IDI 16

[zaangażowanie społeczności lokalnej] ma uważam bardzo duże znaczenie dla osiągania wskaźników. Bez zaangażowania raczej trudno jest osiągnąć wskaźniki.
IDI 9

Niemal wszyscy ankietowani przedstawiciele LGD wskazują, że jak największe zaangażowanie mieszkańców w poszczególne etapy realizacji strategii rozwoju jest warunkiem koniecznym do ich powodzenia. Dowodem dostrzeżenia wagi problemu są działania, które LGD podejmują w tym zakresie. Powszechną praktyką (prawie 82% LGD) są intensywne działania szkoleniowe ukierunkowane na poprawę efektywności realizacji LSR (tab. 23).

Tabela 23. Prowadzenie działalności szkoleniowej przez LGD

	Częstość	Procent
Tak	85	81,7
Nie	19	18,3
Ogółem	**104**	**100,0**

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań CAWI.

Potwierdzają to również uczestnicy badań jakościowych.

Organizujemy (…) szkolenia dotyczące możliwości pozyskania finansowania z różnych działań, prowadzimy cały czas doradztwo w przygotowaniu wniosków, doradztwo dla stowarzyszeń, organizacji pozarządowych.
IDI 2

Respondenci dostrzegają dużą skuteczność organizowanych przez siebie szkoleń dotyczących wypełniania wniosków o dofinansowania.

Myślę, że ocena tych wniosków, które były robione razem z doradztwem była lepsza (…). My widzimy efekty.
IDI 6

Poza działalnością szkoleniową większość LGD organizuje również regularne spotkania informacyjno-konsultacyjne, których celem jest pobudzenie aktywności mieszkańców w zakresie realizacji założeń strategii (tab. 24). Konsultacje te dotyczą zarówno etapu tworzenia strategii, jak i późniejszej jej realizacji.

Tabela 24. Liczba spotkań informacyjno-konsultacyjnych LGD z mieszkańcami regionu zorganizowanych w ciągu ostatnich 3 lat działania partnerstwa

Liczba spotkań	Częstość	Procent
Ponad 10	53	51,0
6–10	8	7,7
2–5	31	29,8
1 albo wcale	2	1,9
Trudno powiedzieć	10	9,6
Ogółem	**104**	**100,0**

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań CAWI.

Pogląd ten podzielają również ankietowani badani w ramach wywiadów pogłębionych.

Trzeba zacząć od planowania. Przy planowaniu trzeba zaangażować mieszkańców, żeby zgłosili swoje pomysły. My już się spotkaliśmy w każdej gminie, (..) żeby objąć jak największą [liczbę mieszkańców], (…). Poprzychodzili sołtysi, radni, przedstawiciele organizacji pozarządowych. Właśnie już teraz, na etapie budowania strategii do nowego okresu, zgłaszają, że to by chcieli, to by chcieli, nie wszystko się da, ale tłumaczyliśmy, że to wszystko będzie analizowane, weryfikowane, ale już jest baza, jeśli do tej strategii włożymy to, czego ludzie oczekują, w jakimś tam stopniu to będzie realizowane, to oni się zaangażują.
IDI 1

Przedstawicie LGD zwracają uwagę na istotny element związany bezpośrednio z aktywnością mieszkańców w kontekście realizacji celów LSR, a mianowicie

problem komunikacji. Większość respondentów wskazuje na bezpośredni pozytywny wpływ sprawnie działającego systemu komunikacji między podmiotami realizującymi LSR na poziomem realizacji strategii (tab. 25).

Tabela 25. Ocena wpływu systemu obiegu informacji pomiędzy podmiotami realizującymi LSR na jej realizację

	Częstość	Procent
Pozytywny wpływ	58	55,8
Negatywny wpływ	14	13,5
Trudno powiedzieć	32	30,8
Ogółem	**104**	**100,0**

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań CAWI.

Na podstawie przeprowadzonych badań można wskazać jeszcze kilka istotnych czynników, które – zdaniem przedstawicieli LGD – mają pozytywny wpływ na realizację lokalnej strategii rozwoju. Wśród niech respondenci wskazują czynniki takie jak:

- liczba mieszkańców obszaru objętego LSR (tab. 26)

Tabela 26. Ocena wpływu czynników na realizację LSR – stałe zwiększanie się liczby mieszkańców objętych LSR

	Częstość	Procent
Pozytywny wpływ	54	51,9
Negatywny wpływ	4	3,8
Trudno powiedzieć	46	44,2
Ogółem	**104**	**100,0**

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań CAWI.

- duża liczba członków i partnerów LGD (tab. 27)

Tabela 27. Ocena wpływu czynników na realizację LSR – duża liczba członków i partnerów LGD

	Częstość	Procent
Pozytywny wpływ	56	53,8
Negatywny wpływ	14	13,5
Trudno powiedzieć	34	32,7
Ogółem	**104**	**100,0**

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań CAWI.

- szeroki zakres działalności LGD (tab. 28), tj. realizacja przez LGD działań z każdego z obszarów (1. Odnowa i rozwój wsi, 2. Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej, 3. Tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw 4. tzw. małe projekty)

Tabela 28. Ocena wpływu czynników na realizację LSR – szeroki zakres działalności LGD

	Częstość	Procent
Pozytywny wpływ	89	85,6
Negatywny wpływ	7	6,7
Trudno powiedzieć	8	7,7
Ogółem	**104**	**100,0**

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań CAWI.

- szeroki katalog dostępnych instrumentów wsparcia (tab. 29)

Tabela 29. Ocena wpływu czynników na realizację LSR – katalog dostępnych instrumentów wsparcia

	Częstość	Procent
Pozytywny wpływ	64	61,5
Negatywny wpływ	7	6,7
Trudno powiedzieć	33	31,7
Ogółem	**104**	**100,0**

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań CAWI.

2.7. Wpływ działalności LGD na wzrost aktywności lokalnych społeczności

Aktywizacja mieszkańców wsi jest jednym z istotnych celów działania LGD. Konsekwencją funkcjonowania LGD jest powstawanie nowych i zacieśnianie już istniejących relacji między różnymi podmiotami, ułatwione przenikanie norm i wartości oraz wzrost zaufania. Ma to szczególne znacznie dla współpracy społeczności lokalnych z władzami lokalnymi i płynącej z tego tytułu szansy na zwiększenie zaufania do przedstawicieli władzy, przy założeniu, że współpraca ta będzie przebiegała prawidłowo[24]. Relacje jakie kształtują się między członkami społeczności wiejskich w ramach funkcjonowania LGD, mogą się przyczynić do budowy więzi między przedstawicielami różnych pokoleń. Stwarza to też możliwość zaangażowania się w inicjatywy nowym mieszkańcom, którzy mają w ten sposób

[24] Wojewódzka-Wiewiórska A., *Znaczenie lokalnych grup działania w budowaniu kapitału społecznego na obszarach wiejskich*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, nr 305/2013, s. 841.

szansę realnego wpływu na działania podejmowane wobec wspólnoty i miejsca, w którym zamieszkują. W efekcie tego można oczekiwać zmiany postaw mieszkańców obszarów wiejskich z roszczeniowych na aktywne, porzucenie postaw biernych, poczucia bezradności, co może znaleźć odzwierciedlenie w kwestiach społecznych życia na wsi i stworzy klimat dla szerzej podejmowanej aktywności społecznej w przyszłości[25].

W powszechnej opinii respondentów działalność LGD wpływa pozytywnie na poziom aktywności społeczności lokalnych – tego zdania jest ponad 93% badanych (tab. 30).

Tabela 30. Pozytywny wpływ funkcjonowania LGD na zaangażowanie mieszkańców gmin tworzących obszar partnerstwa w działalność na rzecz ich rozwoju

	Częstość	Procent
Tak	97	93,3
Nie	2	1,9
Trudno powiedzieć	5	4,8
Ogółem	**104**	**100,0**

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań CAWI.

Co istotne, większość ankietowanych (94%) ocenia siłę tego wpływu jako bardzo dużą lub raczej dużą (tab. 31).

Tabela 31. Ocena wpływu działań LGD na wzrost aktywności społeczności lokalnej

	Częstość	Procent
Bardzo duży wpływ	52	50,0
Raczej duży wpływ	46	44,2
Raczej mały wpływ	4	3,8
Trudno powiedzieć	2	1,9
Ogółem	**104**	**100,0**

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań CAWI.

Z przeprowadzonych badań wynika, że głównym kierunkiem inicjatyw LGD aktywizujących lokalną społeczność są różnego rodzaju działania animacyjne, polegające na organizacji spotkań integracyjnych (np. pikników rodzinnych), imprez okolicznościowych (np. dożynek), zajęć tematycznych kierowanych do różnych grup

[25] Wojewódzka-Wiewiórska A., *Efekty programu Leader na obszarach wiejskich*, Wieś Jutra, nr 11/12/2011 (160/161), s. 22.

(np. kobiet, dzieci, seniorów), warsztatów (artystycznych, rzemieślniczych), imprez sportowych (np. turniejów piłkarskich dla młodzieży), jak również działania infrastrukturalne koncentrujące się na budowie bądź renowacji placówek kulturalnych, świetlic, placów zabaw, boisk szkolnych, ścieżek rowerowych itp. Partnerstwa organizują zarówno wydarzenia jednodniowe, jak i cykliczne. Niektóre z nich prowadzą również aktywną działalność wydawniczą oraz serwisy internetowe.

[Ważna jest] (…) organizacja różnych spotkań integracyjnych, ale też poprawa jakichś placówek, świetlic, budowa placów zabaw, organizowanie czegoś dla kobiet, dla dzieci, dla rodzin, w ogóle żeby coś się działo.
IDI 1

[Najlepiej] robić jednak spotkania w każdej z miejscowości, takie spotkanie przy kawie, herbacie, na którym mieszkańcy sobie posiedzą i porozmawiają bez udziwnień, ulepszeń, wspomagań dodatkowych.
IDI 2

Organizujemy, różnego rodzaju [imprezy] (…) dla dzieci, wtedy też i rodzice są zaangażowani z dziećmi, (…) były różnego rodzaju warsztaty artystyczne, bębniarskie, ceramiczne itd. Zauważyliśmy, że była taka potrzeba tej lokalnej społeczności.
IDI 3

Organizujemy imprezy rekreacyjne w różnych miejscowościach naszego obszaru działania. Także szkolenia, wizyty studyjne, podczas których również mieszkańcy mogą uczestniczyć, integrować się.
IDI 10

Najwięcej działań u nas to jest właśnie związanych z polepszeniem infrastruktury miejsc wspólnych spotkań. Czyli są to różnego rodzaju inicjatywy, bardziej na etapie działań związanych nie tyle z organizacją samych imprez, ale też z przyszykowaniem miejsc. Są to działania związane z postawieniem wiat grillowych, placów zabaw, remontów świetlic.
IDI 24

Próbujemy na przykład aktywizować lokalną społeczność poprzez takie dni beneficjenta, wycieczki (…), szkolenia, które my organizujemy, spotkania, rozmowy.
IDI 27

Nieliczni respondenci wskazywali również na inne aspekty działań ukierunkowanych na aktywizację społeczności lokalnej, związane z pobudzaniem postaw obywatelskich czy świadomości ekologicznej.

[Wartościowe są akcje] typu (…) sprzątanie świata, [a także aktywizujące] działania obywatelskie, typu „Masz głos, masz wybór".
IDI 2

Respondenci zgodnie przyznają, że działania LGD mają wpływ na aktywizację społeczności lokalnej. Dzieje się tak przede wszystkim dzięki organizowaniu imprez o charakterze integracyjnym, aktywizacyjnym i promocyjnym. Umożliwiają one wymianę doświadczeń oraz pobudzają do dyskusji oraz wspólnego działania, co skutkuje zwiększoną świadomością społeczną liderów, a w konsekwencji – społeczności lokalnej.

W opinii badanych najskuteczniejsze w aktywizacji społeczności lokalnych są wszelkiego rodzaju spotkania bezpośrednie: szkolenia, warsztaty, imprezy rekreacyjno-promocyjne oraz wyjazdy studyjne, umożliwiające wymianę pomysłów, idei i doświadczeń, nawiązanie kontaktów w zakresie tematów stanowiących przedmiot wspólnego zainteresowania.

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet audytoryjnych.

Działalność LGD jest najbardziej widoczna w rozwoju infrastruktury sportowo-turystycznej oraz promocji agroturystyki. LGD oddziałują ponadto na poprawę jakości kapitału społecznego dzięki aktywizacji społeczności lokalnej oraz przyczyniają się do rozwoju współpracy pomiędzy podmiotami publicznymi.

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet audytoryjnych.

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet audytoryjnych.

Z przeprowadzonych badań wynika, że duże LGD, funkcjonujące na obszarach o liczbie mieszkańców przekraczającej 53 tys., w większym stopniu aktywizują społeczność lokalną i lepiej realizują zasadę partnerstwa. Jednocześnie nie stwierdzono, aby wielkość powierzchni, na której działa LGD wpływała pozytywnie na poprawę funkcjonowania stowarzyszenia.

Wdrażanie strategii rozwoju przez LGD stwarza warunki dla ujawnienia się nowych liderów i sprzyja umacnianiu pozycji liderów już działających. Ich kompetencje i wiedza mogą być wykorzystywane w inicjatywach podejmowanych w przyszłości. Fakt, że bycie aktywnym przyniosło określone korzyści, może spowodować popularyzację aktywnych postaw wśród społeczności wiejskich. Rola lidera jako kreatora aktywności społecznej jest podkreślana niemal przez wszystkich respondentów. Dzieje się to w sytuacji, gdy społeczność wiejska nie jest w stanie utrwalać, instytucjonalizować norm kooperacji, a polega raczej na energii i autorytecie lidera. Powtarza się w ten sposób znany ze studiów nad polskimi organizacjami pozarządowymi schemat, wskazujący, że to na indywidualnej aktywności poszczególnych osób spoczywa ciężar działania, co w oczywisty sposób rodzi pytanie o trwałość takich działań.

Potrzebny jest taki lider jednak, trzeba go określić wprost.
IDI 1

Zaangażowaliśmy [w roli liderów] sołtysów i oni z kolei [wpłynęli na] społeczność.
IDI 3

Przede wszystkim musi być [człowiek] grupa ludzi, która chce coś zrobić dla lokalnej społeczności.
IDI 10

Pani Prezes LGD [dzięki swojej aktywnej postawie spowodowała, że] powstały (…) koła gospodyń wiejskich na obszarze całego powiatu, (…) potrafiły się zrzeszyć i stworzyć koalicję, spotykają się i aktywnie działają na rzecz kobiet i też środowiska wiejskiego.
IDI 27

Uważam, że (…) lider być musi, natomiast musi sobie zebrać grupę ludzi, która będzie chętna mu pomóc i z tym jest chyba największy problem też.
IDI 28

Przeprowadzone badania ukazują bardzo istotny związek pomiędzy aktywnością społeczną a zaufaniem. Przedstawiciele LGD jednoznacznie wskazują, że mieszkańcy, którzy wykazują się zaangażowaniem społecznym, cechują się większą otwartością na osoby z własnego kręgu i w większym stopniu ufają instytucjom działającym w sferze publicznej. Wszyscy respondenci wskazują na bezpośrednią zależność pomiędzy poziomem zaufania społeczności lokalnej i efektywnością realizacji podejmowanych działań.

W momencie kiedy mamy to zaufanie mieszkańców, kiedy mieszkańcy są do nas przyjaźnie nastawieni, to całkiem inaczej realizuje się te projekty.
IDI 2

Gdyby społeczność lokalna nie miała zaufania do organizacji, (…) to na pewno nie udałoby się nic zdziałać.
IDI 24

Często właśnie pojawia się ten brak zaufania.
FGI 1

Jest brak zaufani: na pewno ukradł, na pewno skądś wziął.
FGI 2

[problemem] jest ten brak zaufania, od razu dystans.
FGI 4

Niestety w dużej mierze ocena poziomu zaufania mieszkańców wsi wypada negatywnie. Obserwacja ta nie jest zaskoczeniem. Polska nie jest krajem kultury zaufania. Według porównawczych danych europejskich Polacy od wielu lat zajmują najniższe miejsca w rankingach, a tzw. uogólnione zaufanie jest u nas trzykrotnie niższe niż przeciętne w UE i sześciokrotnie niższe niż w krajach o najwyższych wskaźnikach. Mimo że sytuacja w tym zakresie powoli się poprawia, to ciągle są to bardzo niskie poziomy. W badanych społecznościach zdecydowanie dominują więzi o charakterze nieformalnym. Można w tym upatrywać pewnych pokładów

potencjału, który może decydować o powodzeniu działań wspólnych. Badane obszary stanowią różnorodne systemy relacji, więzi, sieci i tradycji, co w efekcie powoduje, że obserwowane powiązania ze światem zewnętrznym opierają się głównie na indywidualnej bądź nieformalnej aktywności.

Ogólna moja opinia jest taka, że [mieszkańcy] nie ufają sobie lub nawet reglamentują informacje, które pozyskują za naszym pośrednictwem.
IDI 12

Na podstawie przeprowadzonych badań można wskazać dwa główne obszary działań LGD w tym zakresie aktywizacji lokalnej społeczności. Pierwszy z nich opiera się na rozpoznaniu potrzeby animacji lokalnej społeczności, pozyskaniu funduszy oraz realizacji projektów mających na celu rozwój obszarów wiejskich, drugi natomiast jest skierowany na promocję regionu i tworzenie produktu turystycznego pozwalającego ekonomicznie wykorzystać lokalne zasoby przyrodnicze i kulturowe.

Raczej rzadko LGD zajmują się lobbowaniem w sprawach lokalnych oraz dostarczaniem usług dla społeczności lokalnych, aczkolwiek niektórzy respondenci wskazują na aktywność w tym obszarze.

Z opinii respondentów wynika, że efekty działań LGD w dużej mierze mają wymiar niematerialny, społeczny oraz psychologiczny. Badane grupy w swym mniemaniu odgrywają szczególnie ważną rolę w procesie integracji międzysektorowej, aktywizacji lokalnej, walce z apatią i biernością oraz wzmacnianiu i odbudowie tożsamości lokalnej.

Trudno jednoznacznie ocenić potencjał LGD w zakresie aktywizacji społeczności lokalnych, przeprowadzone badania wskazały jednak na podstawowe elementy wpływające na zaangażowanie mieszkańców w działania partnerstw. Niewątpliwie mamy do czynienia z mobilizacją entuzjazmu i aktywności lokalnych liderów i przedstawicieli już istniejących LGD. Niewątpliwą zaletą funkcjonowania partnerstw, dającą gwarancję trwałości działania, jest stabilność finansowania oraz zinstytucjonalizowana struktura. Dzięki temu mieszkańcy wsi zyskują organizacje, które posiadają potencjał i mogą w zorganizowany sposób wspierać ich aktywność.

W trakcie badań zidentyfikowano również kwestie problematyczne, które wymagają pogłębionej analizy. Pierwszą z nich są motywacje członków partnerstw. Powstaje wątpliwość czy głównym bodźcem do uczestnictwa w partnerstwie nie jest możliwość absorbcji środków unijnych, co może rodzić problemy gdy dojdzie do nieuniknionego wygaszenia dotychczasowego wsparcia. Dodatkowo wykorzystanie pomocy publicznej stawia też przed administracją LGD konkretne wymagania, prowadząc do biurokratyzacji organizacji, zajmującej się w znacznym stopniu spełnianiem wymogów formalnych związanych z przyznawanymi funduszami. W opiniach przedstawicieli LGD przewija się również kwestia roli administracji publicznej. Zdaniem respondentów niektóre działania są podejmowane pod naciskiem urzędów gminy – środki są przeznaczane w takich przypadkach przede wszystkim na budowę infrastruktury, z pominięciem obszarów związanych z budową kapitału społecznego, co pozwala na wysnucie wniosku, że tak długo jak partnerstwa będą służyć realizacji zadań gmin, tak długo możliwość rzeczywistej aktywizacji społeczności lokalnych przez LGD pozostanie wątpliwa[26].

[26] Uzyskane wyniki są w dużej mierze zbieżne z wynikami uzyskanymi przez autorów innych badań por. Knieć W., Goszczyński W., *Uwarunkowania procesów*… (op.cit.).

2.8. Kapitał społeczny LGD

2.8.1. Przyjęte założenia pomiaru kapitału społecznego LGD

W celu obliczenia wskaźników kapitału społecznego konieczne stało się przedstawienie uzyskanych odpowiedzi w postaci liczbowej (kwantyfikacja skali porządkowej). Każdemu wariantowi danej cechy przypisano kolejne liczby naturalne, z wyłączeniem zera. Im wyższa wartość, tym wyższy poziom zaufania społecznego. Przykład pokazano poniżej:

P.1.6 Jak ocenia Pan/Pani stopień realizacji LSR w zakresie rozwoju lokalnej przedsiębiorczości (np. utworzenia nowego lub/i rozwoju istniejącego przedsiębiorstwa)?

Zdecydowanie źle [przypisana wartość 1]
Raczej źle [przypisana wartość 2]
Trudno powiedzieć [przypisana wartość 3]
Raczej dobrze [przypisana wartość 4]
Zdecydowanie dobrze [przypisana wartość 5]

Ze względu na zróżnicowane skale poszczególnych zmiennych w następnej kolejności przeprowadzono unitaryzację ich wartości (każdej ze zmiennych przypisano jednakową skalę – od 0 do 1).

Następnie, na podstawie uzyskanych odpowiedzi, obliczono średnią wartość każdej zmiennej (dla wszystkich badanych LGD oraz w podziale na województwa). Uzyskane średnie pomnożono przez wagi przyjęte dla każdej zmiennej (pytania z ankiety). Kierowano się w tym zakresie zasadą, że suma wag zmiennych dla każdego cząstkowego wskaźnika zaufania społecznego wynosi 1.

Tabela 32. Wagi przyjęte dla poszczególnych pytań z ankiety

Pytanie z ankiety audytoryjnej	Średnia uzyskanych odpowiedzi	Waga dla danego pytania
[P3.1.1 rodziny] P3.1. Czy ma Pan/Pani zaufanie do:	0,8781	0,33
[P3.1.2 sąsiadów] P3.1. Czy ma Pan/Pani zaufanie do:	0,6500	0,33
[P3.1.3 współpracowników] P3.1. Czy ma Pan/Pani zaufanie do:	0,6766	0,33

Pytanie z ankiety audytoryjnej	Średnia uzyskanych odpowiedzi	Waga dla danego pytania
[P3.1.4 ludzi, których Pan/Pani nie zna] P3.1. Czy ma Pan/Pani zaufanie do:	0,4688	1,00
[P3.1.5 władz lokalnych] P3.1. Czy ma Pan/Pani zaufanie do:	0,5487	0,20
[P3.1.6 organizacji NGO działających na terenie gminy] P3.1. Czy ma Pan/Pani zaufanie do:	0,6500	0,20
[P3.1.7 lokalnych przedsiębiorców] P3.1. Czy ma Pan/Pani zaufanie do:	0,5837	0,20
P3.9. Proszę powiedzieć, która z poniższych opinii jest bliższa Pana/Pani poglądom?	0,7344	0,20
P3.10. Czy powierzył(a)by Pan/Pani organizacjom pozarządowym realizację zadań publicznych?	0,7333	0,20
P3.15. Gdyby miał/a Pan/Pani możliwość zamieszkania tam, gdzie zechce, to czy:	0,7844	0,20
[P3.2.1 zaangażowaniu w działalność na rzecz wsi/gminy] P3.2. W jakim zakresie wykazuje Pan/Pani aktywność obywatelską polegającą na:	0,7950	0,20
[P3.2.2 udziale w kampanii wyborczej poprzez wsparcie działań danego kandydata] P3.2. W jakim zakresie wykazuje Pan/Pani aktywność obywatelską polegającą na:	0,4888	0,20
[P3.2.3 udziale w wyborach samorządowych (głosowanie)] P3.2. W jakim zakresie wykazuje Pan/Pani aktywność obywatelską polegającą na:	0,8725	0,20
[P3.2.4 kandydowaniu w wyborach] P3.2. W jakim zakresie wykazuje Pan/Pani aktywność obywatelską polegającą na:	0,3088	0,20
[P2.6.1 Jestem rzetelnie informowany o aktualnych działaniach LGD] P2.6. Proszę dokonać oceny różnych aspektów działalności LGD.	0,9234	0,17
[P2.6.2 LGD dostarcza kompletnej i rzetelnej informacji potrzebnej do załatwienia sprawy lub/i pomocy w rozwiązaniu problemu] P2.6. Proszę dokonać oceny różnych aspektów działalności LGD.	0,9000	0,17
[P2.6.3 Pracownicy biura LGD w razie problemów szybko reagują i służą wsparciem] P2.6. Proszę dokonać oceny różnych aspektów działalności LGD.	0,9375	0,17
[P2.6.4 LGD jest otwarte na współpracę z innymi podmiotami] P2.6. Proszę dokonać oceny różnych aspektów działalności LGD.	0,9328	0,17
[P2.6.5 Działalność LGD wnosi wiele pozytywnego] P2.6. Proszę dokonać oceny różnych aspektów działalności LGD.	0,9188	0,17

Pytanie z ankiety audytoryjnej	Średnia uzyskanych odpowiedzi	Waga dla danego pytania
[P2.6.6 Bez LGD obszar rozwijałby się gorzej] P2.6. Proszę dokonać oceny różnych aspektów działalności LGD.	0,8953	0,17
P3.7.Czy angażuje się Pan/Pani w zgłaszanie postulatów, próśb i żądań do władz lokalnych?	0,3938	0,08
P3.11. Czy w ciągu ostatnich dwunastu miesięcy poprzedzających badanie podejmował/a Pan/Pani indywidualnie nieodpłatne działania na rzecz społeczności lokalnej?	0,6896	0,08
[P3.12.1 Udział w konsultacjach organizowanych przez urząd gminy] P3.12. Czy bierze Pan/Pani udział w następujących formach aktywności:	0,6625	0,08
[P3.12.2 Spotkania z radnymi] P3.12. Czy bierze Pan/Pani udział w następujących formach aktywności:	0,6021	0,08
[P3.12.3 Podpisanie petycji lub protestu] P3.12. Czy bierze Pan/Pani udział w następujących formach aktywności:	0,4313	0,08
[P3.12.4 Udział w demonstracji] P3.12. Czy bierze Pan/Pani udział w następujących formach aktywności:	0,1125	0,08
[P3.12.5 Przekazanie 1% podatku dla organizacji pożytku publicznego] P3.12. Czy bierze Pan/Pani udział w następujących formach aktywności:	0,8542	0,08
[P3.12.6 Wolontariat] P3.12. Czy bierze Pan/Pani udział w następujących formach aktywności:	0,6313	0,08
[P3.12.7 Udział w spotkaniach organizowanych przez urząd gminy] P3.12. Czy bierze Pan/Pani udział w następujących formach aktywności:	0,7188	0,08
[P3.12.8 Udział w spotkaniach organizowanych przez parafię] P3.12. Czy bierze Pan/Pani udział w następujących formach aktywności:	0,4771	0,08
[P3.12.9 Udział w pracach komitetu rodzicielskiego] P3.12. Czy bierze Pan/Pani udział w następujących formach aktywności:	0,3625	0,08
P3.13. Czy uważa Pan/Pani, że w Pana/Pani miejscowości przedstawiciele władz lokalnych starają się ułatwić życie mieszkańcom i do minimum ograniczyć wymogi biurokratyczne i działania kontrolne?	0,6266	0,08
P3.4. Czy działania osób, takich jak Pan/Pani mogą pomagać w rozwiązywaniu problemów lokalnych?	0,7410	0,50
P3.5. Czy należy Pan/Pani do formalnych organizacji działających na obszarze działania LGD (np. stowarzyszeń, fundacji, OSP)?	0,7313	0,50

Pytanie z ankiety audytoryjnej	Średnia uzyskanych odpowiedzi	Waga dla danego pytania
P3.14. Czy zamierza Pan/Pani kontynuować działalność w lokalnej grupie działania?	0,9750	0,17
P1.1. Czy Pana/Pani zdaniem działania LGD zwiększyły aktywność przedstawicieli sektora społecznego w społeczności lokalnej? (np. inicjatywy obywateli, udział w życiu społeczności lokalnej, zwiększenie liczby organizacji pozarządowych)	0,8333	0,17
P.1.3. Czy Pana/Pani zdaniem działania podejmowane przez LGD przełożyły się na wyraźne zwiększenie liczby osób korzystających z obiektów infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej w obszarze LGD?	0,7729	0,17
P1.4. Czy Pana/Pani zdaniem działania LGD zwiększyły aktywność przedstawicieli sektora gospodarczego w społeczności lokalnej (np.: rolników, małych i średnich przedsiębiorców)?	0,7547	0,17
P.1.6. Jak ocenia Pan/Pani stopień realizacji LSR w zakresie rozwoju lokalnej przedsiębiorczości (np. utworzenia nowego lub/i rozwoju istniejącego przedsiębiorstwa)?	0,7078	0,17
P2.1. Czy Pana/Pani zdaniem działania LGD aktywizują społeczności lokalne?	0,8844	0,17

Źródło: opracowanie własne.

Ostatnim krokiem było obliczenie wartości cząstkowych wskaźników kapitału społecznego oraz jego wskaźnika syntetycznego. Wykorzystano w tym celu formuły przedstawione w poprzednim rozdziale. Należy podkreślić, że wartości wskaźników przedstawiono na skali od 0 do 100. Im wyższa wartość wskaźnika, tym wyższy poziom kapitału społecznego.

2.8.2 Poziom i struktura kapitału społecznego LGD w Polsce

Według zaprezentowanego algorytmu, zgodnie z przyjętą klasyfikacją (komponent zaufania, norm i sieci) obliczono cząstkowe wskaźniki i wskaźnik syntetyczny kapitału społecznego lokalnych grup działania (tab. 33).

Tabela 33. Wskaźniki cząstkowe i wskaźnik syntetyczny kapitału społecznego LGD

Komponent	Wskaźniki zaufania społecznego	Wartość wskaźnika
Zaufania	Poziom zaufania członków LGD do osób znanych	73,49
Zaufania	Poziom zaufania społecznego (do osób nieznanych) cechujący członków LGD	46,88
Zaufania	Poziom zaufania członków LGD do instytucji i organizacji lokalnych	65,00
Norm	Poziom patriotyzmu lokalnego członków LGD	64,99
Norm	Poziom wartości i norm podzielanych przez członków LGD	91,80
Norm	Poziom zaangażowania społecznego na rzecz wspólnego dobra	54,68
Sieci	Poziom chęci współpracy opartej na zaufaniu w środowisku lokalnym	73,61
Sieci	Poziom poczucia wpływu członków LGD na funkcjonowanie partnerstwa	82,14
	Wskaźnik syntetyczny	**69,07**

Źródło: opracowanie własne.

Warto zauważyć, że obliczona w ten sposób wartość wskaźnika syntetycznego, wynosząca 69,07 pkt., jest umiejscowiona w okolicach dwóch trzecich skali. Z uwagi na brak porównywalnych danych oraz wcześniejszych edycji badania nie jest możliwa analiza dynamiki zmiany wskaźników w czasie. Wartości poszczególnych wskaźników cząstkowych są znacznie zróżnicowane (rys. 4). Największą wartość (91,80 pkt.) osiągnął wskaźnik „Poziom wartości i norm podzielanych przez członków LGD". Zgodnie z oczekiwaniami najmniejsza wartość wskaźnika cząstkowego (46,88 pkt.) została odnotowana w przypadku „Poziomu zaufania społecznego (do osób nieznanych)". Relatywnie niski poziom wskaźnika dotyczącego poziomu zaufania do większości ludzi w regionie (w którym oceniany jest poziom ostrożności w relacjach z ludźmi obcymi) znajduje potwierdzenie w innych badaniach dotyczących pomiaru kapitału społecznego, w których zwraca się uwagę, że społeczeństwo polskie charakteryzuje się znacznym stopniem nieufności wobec nieznanych sobie ludzi[27].

[27] Przykładowo w badaniach zaprezentowanych w publikacji Thlon M. (red.), Piotrowski M., Bukowski A., *Metodologia obliczania wskaźnika monitorowania celu 4 Strategii rozwoju województwa lubelskiego na lata 2014-2020 (z perspektywą do 2030 r.) „Poziom wzajemnego zaufania",* Lublin 2015, wskazano jednoznacznie, że najmniejsze wartości wskaźników kapitału społecznego dotyczą właśnie aspektów związanych z poziomem zaufania do obcych.

Wskaźniki syntetyczne kapitału społecznego zostały również obliczone dla poszczególnych województw. Uzyskane wyniki cechuje umiarkowane zróżnicowanie – wszystkie wartości mieszczą się w przedziale od 62,69 pkt. dla województwa świętokrzyskiego do 74,64 pkt. dla województwa opolskiego (tab. 34).

Tabela 34. Wskaźnik syntetyczny kapitału społecznego w podziale na województwa

Województwo	Wskaźniki syntetyczne
Świętokrzyskie	62,96
Pomorskie	63,14
Zachodniopomorskie	63,73
Podkarpackie	65,72
Małopolskie	65,97
Łódzkie	66,26
Podlaskie	68,46
Mazowieckie	70,01
Śląskie	70,83
Kujawsko-pomorskie	71,09
Lubelskie	71,64
Lubuskie	71,64
Dolnośląskie	71,84
Wielkopolskie	73,18
Warmińsko-mazurskie	74,08
Opolskie	74,64
Polska	**69,07**

Źródło: opracowanie własne.

Analizę wartości wskaźnika syntetycznego i wskaźników cząstkowych przeprowadzono również z uwzględnieniem liczby ludności zamieszkującej poszczególne obszary LGD. Wynika z niej jednoznacznie, że poziom kapitału społecznego w partnerstwach, na terenie których zamieszkuje ponad 50 tys. osób jest wyższy niż w ich mniejszych odpowiednikach. Dotyczy to zarówno wartości wskaźnika syntetycznego (tab. 35), jak i wszystkich wskaźników cząstkowych (tab. 36).

Rysunek 4. Obliczone wartości dla wskaźników kapitału społecznego

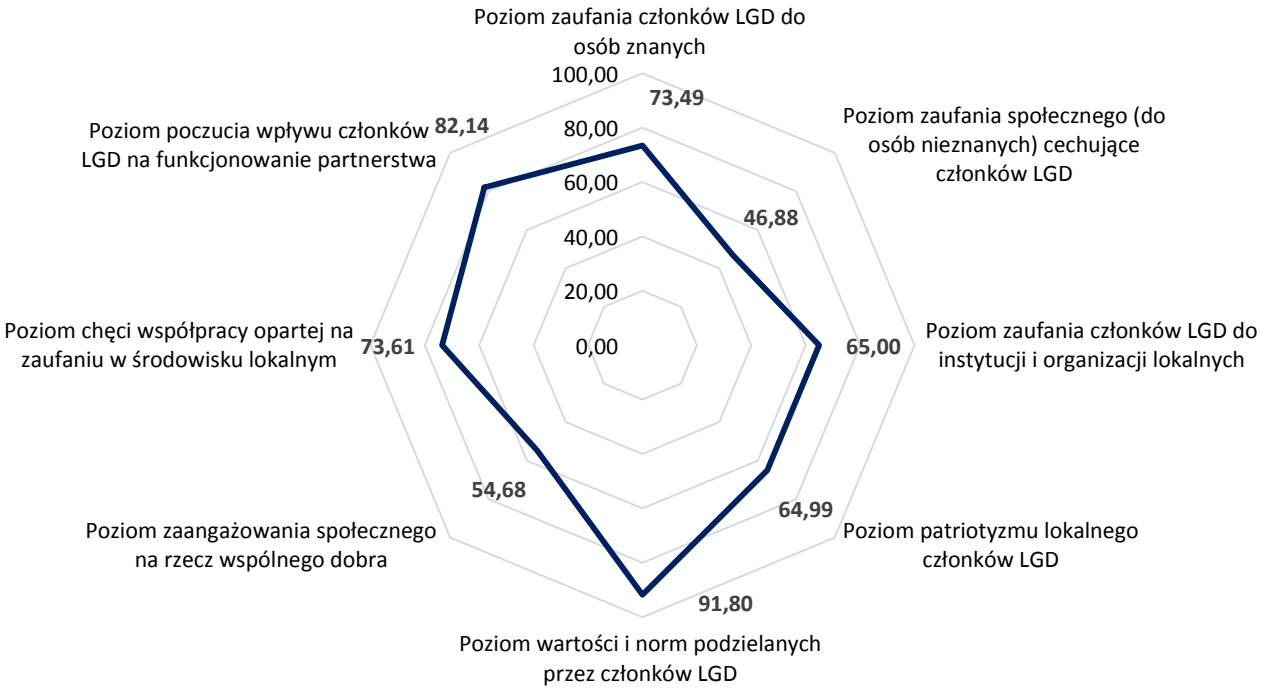

Źródło: opracowanie własne.

Jedynie w zakresie wskaźnika cząstkowego „poziom poczucia wpływu członków LGD na funkcjonowanie partnerstwa" uzyskany wynik jest taki sam zarówno w małych, jak i dużych LGD. Najbardziej znaczącą różnicę, sięgającą ponad 8 pkt., zanotowano w przypadku wskaźnika „poziom zaufania członków LGD do instytucji i organizacji lokalnych". Istotne statystycznie różnice dotyczą również wskaźników „poziom zaufania społecznego (do osób nieznanych)" – 7,25 pkt. oraz „poziom zaangażowania społecznego na rzecz wspólnego dobra" – 6,3 pkt.

Tabela 35. Wskaźnik syntetyczny zaufania społecznego w podziale na wielkość obsługiwanego regionu

Wielkość regionu obsługiwana przez LGD	Wskaźniki syntetyczne
Do 50 tys. mieszkańców	66,98
Powyżej 50 tys. mieszkańców	71,17
Polska	**69,07**

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 36. Wskaźniki cząstkowe kapitału społecznego w podziale na wielkość obsługiwanego regionu

Komponent	Wskaźniki zaufania społecznego	Do 50 tys. mieszkańców	Powyżej 50 tys. mieszkańców
Zaufania	poziom zaufania członków LGD do osób znanych	73,19	73,79
Zaufania	poziom zaufania społecznego (do osób nieznanych) cechujący członków LGD	43,25	50,50
Zaufania	poziom zaufania członków LGD do instytucji i organizacji lokalnych	60,95	69,06
Norm	poziom patriotyzmu lokalnego członków LGD	62,50	67,48
Norm	poziom wartości i norm podzielanych przez członków LGD	91,70	91,89
Norm	poziom zaangażowania społecznego na rzecz wspólnego dobra	51,50	57,86
Sieci	poziom chęci współpracy opartej na zaufaniu w środowisku lokalnym	70,67	76,55
Sieci	poziom poczucia wpływu członków LGD na funkcjonowanie partnerstwa	82,05	82,05

Źródło: opracowanie własne.

2.8.3. Społeczno-ekonomiczne uwarunkowania kapitału społecznego członków LGD

Na podstawie literatury przedmiotu wskazano najistotniejsze uwarunkowania związane z poziomem kształtowania się kapitału społecznego członków LGD[28], które w dalszej kolejności skonfrontowano z opiniami respondentów i wynikami pomiaru wskaźników kapitału społecznego.

Wyróżniono dwie potencjalne zależności:

- wpływ poziomu rozwoju gospodarczego na poziom kapitału społecznego,
- wpływ aktywności społecznej na poziom kapitału społecznego.

Charakter uzyskanych danych nie daje podstaw do jednoznacznego wnioskowania w zakresie siły wpływu poszczególnych czynników na poziom kapitału społecznego członków LGD, aczkolwiek pozwala wysunąć klika interesujących wniosków.

Z przeprowadzonych badań jednoznacznie wynika, że występuje zależność pomiędzy poziomem kapitału społecznego, a poziomem rozwoju gospodarczego regionu, z tym że opinie respondentów na temat kierunku tego wpływu nie są już jednakowe. Część z nich wskazuje pozytywną korelację pomiędzy tymi dwoma elementami, co byłoby zbieżne z koncepcją R. Putnama o zależności kapitału społecznego i ekonomicznego. Jednak równolegle pojawia się drugi pogląd, wskazujący na odwrotną zależność – że wysoki poziom rozwoju gospodarczego obszaru LGD działa w sposób demobilizujący na mieszkańców, co w efekcie powoduje zmniejszenie bądź utrzymanie na stałym poziomie kapitału społecznego zamiast jego oczekiwanego wzrostu.

W badaniach fokusowych pojawia się również pogląd pośredni, wskazujący że optymalnymi warunkami do zwiększania kapitału społecznego jest przeciętny poziom rozwoju gospodarczego. Ta teza wydaje się najbardziej słuszna, także z uwagi na to, że znajduje potwierdzenie w przytoczonych już wcześniej rozległych

[28] Putnam R., *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, Społeczny Instytut Wydawniczy ZNAK, Fundacja im. Stefana Batorego, Kraków–Warszawa 1995; Putnam R., *Samotna gra w kręgle. Upadek i odrodzenie wspólnot lokalnych w Stanach Zjednoczonych*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008; Psyk-Piotrowska E., *Badanie kapitału społecznego LGD-uzasadnienie problemu, założenia metodologiczne, podstawowe wyniki badań*, Acta Universitatis Lodzensis Folia Sociologica, (44)/2013 s. 89-108.

badaniach nad kapitałem społecznym LGD[29], z których jednoznacznie wynika, że stosunkowo najwyższym jego poziomem charakteryzują się członkowie LGD funkcjonujących na obszarach o przeciętnym poziomie rozwoju gospodarczego. Wynik ten może być interpretowany w ten sposób, że szczególnie wysoki poziom rozwoju gospodarczego obszaru funkcjonowania LGD nie mobilizuje mieszkańców do podejmowania działań służących zmianom, a jego zbyt niski poziom nie stwarza wystarczających warunków do realizacji takich działań[30].

W zakresie drugiego uwarunkowania, związanego z aktywnością społeczną, również pojawiają się sprzeczne stanowiska respondentów badań jakościowych, jednakże – co zaskakujące – w przeważającej liczbie opinii paradoksalnie wskazuje się, że wysoki poziom aktywności społecznej (rozumianej głównie jako liczba organizacji o charakterze pozarządowym działających na terenie partnerstwa) wpływa negatywnie na poziom kapitału społecznego członków tych partnerstw. Interpretacja takiego stanowiska może być następująca: przyjmuje się, że w sytuacji niewielkiej aktywności mieszkańców (lub jej braku) członkowie LGD mogą wykazywać ponadprzeciętny poziom zaangażowania, w przekonaniu, że tylko w ten sposób uda się zrobić coś dla dobra lokalnej społeczności, i tym samym stają się samoistnymi liderami, stanowiącymi główny element sprawczy działań prorozwojowych.

Podobne wnioski z przeprowadzonych badań wysnuwa Psyk-Piotrowska, wykazując że zależność pomiędzy poziomem aktywności społecznej na obszarze LGD a poziomem ich kapitału społecznego jest negatywna. Zgodnie z jej ustaleniami najniższą średnią wartością kapitału społecznego cechują się te partnerstwa, na terenie których funkcjonuje największa liczba organizacji pozarządowych. Z kolei wśród LGD, na terenie których tych podmiotów jest relatywnie mniej odnotowane wartości kapitału społecznego są stosunkowo wysokie.

[29] Psyk-Piotrowska E., *Badanie kapitału społecznego LGD*…, op.cit.
[30] Ibidem.

2.8.4. Analiza zależności pomiędzy ilością LGD w województwach, a poziomem oszacowanego kapitału społecznego

Na podstawie analizy literatury przedmiotu[31] wysunięto tezę dotyczącą zależności pomiędzy poziomem kapitału społecznego a stopniem nasycenia województw lokalnymi grupami działania, co oznaczałoby w praktyce, że mała lub stosunkowo duża sieć LGD występujących na obszarze województwa jest czynnikiem różnicującym poziom ich kapitału społecznego. Na podstawie uzyskanych rezultatów, pamiętając o ograniczeniach wynikających z charakteru danych źródłowych, można wysnuć ostrożny wniosek, że korelacja tego typu nie jest istotna statystycznie i nie znalazła jednoznacznego potwierdzenia w niniejszych badaniach. W tabeli 37. zaprezentowano zestawienie uzyskanych wartości wskaźników syntetycznych kapitału społecznego z liczbą LGD w poszczególnych województwach. W konsekwencji w analizowanym zbiorze *de facto* nie udało się wyróżnić grup funkcjonujących na obszarach zróżnicowanych pod względem stopnia nasycenia LGD, a co za tym idzie niemożliwe okazało się jednoznaczne oszacowanie wpływu zróżnicowanego poziomu tej zmiennej na poziom kapitału społecznego członków badanych LGD. Tym niemniej, mimo braku statystycznej istotności, na podstawie obserwacji zgromadzonych danych, można wyciągnąć ostrożny wniosek, który jest zbieżny z wynikami innych badań dotyczących tematyki kapitału społecznego LGD[32], że poziom kapitału społecznego członków LGD usytuowanych w województwach najmniej nasyconych ich siecią był wyższy (województwa opolskie i warmińsko mazurskie charakteryzują się największymi wartościami syntetycznych wskaźników kapitału społecznego i równocześnie najmniejszymi wartościami nasycenia siecią LGD).

[31] Zajda K., Kretek-Kamińska A., Psyk-Piotrowska E., Walczak-Duraj D., *Struktura i uwarunkowania kapitału społecznego lokalnych grup działania*. Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2013.
[32] Zajda K., Kretek-Kamińska A., Psyk-Piotrowska E., Walczak-Duraj D., *Struktura i uwarunkowania*…, op.cit.

Tabela 37. Wartości wskaźników syntetycznych kapitału społecznego w zestawieniu z liczbą LGD w poszczególnych województwach

Województwo	Wskaźniki syntetyczne	Liczba LGD w województwie [33]
Świętokrzyskie	62,96	19
Pomorskie	63,14	16
Zachodniopomorskie	63,73	15
Podkarpackie	65,72	31
Małopolskie	65,97	39
Łódzkie	66,26	20
Podlaskie	68,46	16
Mazowieckie	70,01	35
Śląskie	70,83	15
Kujawsko-pomorskie	71,09	19
Lubelskie	71,64	25
Lubuskie	71,64	10
Dolnośląskie	71,84	19
Wielkopolskie	73,18	31
Warmińsko-mazurskie	74,08	14
Opolskie	74,64	12
Polska	**69,07**	

Źródło: opracowanie własne.

[33] Uwzględniono również LGD międzywojewódzkie na podstawie http://www.minrol.gov.pl/pol/Media/Files/mapa-LGD-PL [dostęp 5.05.2015].

2.9. Bibliografia

Bartkowski J., *Kapitał społeczny i jego oddziaływanie na rozwój w ujęciu socjologicznym*, [w:] *Kapitał ludzki i kapitał społeczny a rozwój regionalny*, Herbst M. (red.), Scholar, Warszawa 2007.

Borys T., *Kategoria jakości w statystycznej analizie porównawczej, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu* nr 284, Seria: *Monografie i opracowania*, nr 23, Wrocław 1984.

Bourdieu P., *The Forms of Capital, tytuł w orginale Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital*, [w:] *Soziale Ungleichheiten (Soziale Welt, Sonderheft 2),* red. Reinhard Kreckel, Otto Schartz & Co. Goettingen; 1983.

CBOS, *Komunikat z badań, Aktywność społeczna Polaków*, Nr 60/2014.

CBOS, *Zaufanie w sferze prywatnej i publicznej a społeczeństwo obywatelskie*, Warszawa: Centrum Badania Opinii Społecznej, 2006.

CBOS, *Komunikat z badań, Postawy mieszkańców wsi wobec polityki*, nr 30/2014.

CBOS, *Komunikat z badań, Zaufanie w relacjach międzyludzkich*, luty 2014.

Czapiewska G., *Lokalne Grupy Działania, a kreowanie rozwoju regionalnego w województwach pomorskim i zachodniopomorskim*, Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy/Uniwersytet Rzeszowski, (nr 29).

Dobrzyńska N., *Program PHARE 2000. 2739 rolne a polski sektor rolny*, FAPA, Warszawa 2000.

Działek J., *Kapitał społeczny – ujęcia teoretyczne i praktyka badawcza*, *Studia Regionalne i Lokalne*, nr 3 (45)/2011.

Działek J., *Kapitał społeczny – ujęcia teoretyczne i praktyka badawcza, Studia Regionalne i Lokalne*, nr 3 (45)/2011.

Działek J., *Geografia kapitału społecznego. Regionalne zróżnicowanie zasobów kapitału społecznego w Polsce*, [w:] *Kapitały ludzkie i społeczne a konkurencyjność regionów,* red. T. Nawrocki, K. Bierwiaczonek, MS Szczepański, 2008.

Fukuyama F*., Kapitał społeczny*, [w:] *Kultura ma znaczenie*, L.E. Harrison, S.P. Huntington (ed.), Zysk i S-ka, Kraków, 2003.

Fukuyama F., *Social capital and civil society*, International Monetary Fund, Washington, D.C, 2000.

Gittell R.J., Vidal A., *Community organizing: Building social capital as a development strategy*, Thousand Oaks, CA: Sage, 1998.

Grabiński T., Wydymus S., Zeliaś A., *Metody taksonomii numerycznej w modelowaniu zjawisk społeczno-gospodarczych*, PWN, Warszawa, 1989.

Śmiłowska T. (1997), Statystyczna analiza poziomu życia ludności Polski w ujęciu przestrzennym, Studia i Prace. Z prac Zakładu Badań Statystyczno-Ekonomicznych GUS i PAN, Zeszyt 247, Warszawa, 1989.

Grabiński T., Wydymus S., Zeliaś A., *Metody taksonomii numerycznej w modelowaniu zjawisk społeczno-gospodarczych*, PWN, Warszawa, 1989.

Halamska M., Michalska S., Śpiewak R., *LEADER w Polsce. Drogi implementacji programu*, *Wieś i Rolnictwo*, 4/149 (2010).

Handbook on Constructing Composite Indicators. Methodology and User Guide, OECD, 2008.

Kaufman L., Rousseeuw P., *Finding groups in data: an introduction to cluster analysis*, Wiley, New York, 1990, s. 32-37.

Gordon A., *ClassiflCation*, Chapman and Hall, London, 1981.

Kinowska Z., *Kondycja społeczeństwa obywatelskiego w Polsce*, Infos zagadnienia społeczno‑gospodarcze, (22), 1-4/2012.

Kliczuk A., *Kapitał społeczny Polaków a rozwój społeczno-ekonomiczny*, dostępny na http://ssrn.com/abstract=1963890 [dostęp 14.05.2015].

Knieć W., Goszczyński W., *Uwarunkowania procesów aktywizacji społeczności wiejskich: wyniki badań nad lokalnymi grupami działania oraz grupami partnerskimi* [w:] *Polityka Społeczna*, numer specjalny: *Aktywizacja społeczna a rozwój społeczności: zasoby, kompetencje, partnerstwo*, 2011.

Kukuła K., *Metoda unitaryzacji zerowanej*, PWN, Warszawa, 2000.

Kukuła K., *Propozycja budowy rankingu obiektów z wykorzystaniem cech ilościowych oraz jakościowych*, *Metody Ilościowe w Badaniach Ekonomicznych*, (XIII-1), 5-16, 2012.

Leader subcommittee Focus Group on the Implementation of the bottom-up approach Extended Report, grudzień 2011.

Marciniak M., *Leader 2014+, Analiza propozycji dotyczących unijnego programu Leader przedstawionych przez Komisję Europejską i wnioski na kolejny okres programowania po 2013 roku*, http://lgdopatow.pl/web_documents/analiza_leaderplus_marciniak.pdf [dostęp 24.04.2015].

Młodak A., *Analiza taksonomiczna w statystyce regionalnej*, Difin, Warszawa, 2006.

MRiRW, *Oś IV PROW 2007-2013 – Lokalne Grupy Działania i Lokalne Strategie Rozwoju*, Warszawa, 2009.

Mularska-Kucharek M., *Zaufanie jako fundament życia społecznego na przykładzie badań województwa łódzkiego*, *Studia Regionalne i Lokalne* Nr 2 (44)/2011.

Mularska-Kucharek M*., Zaufanie jako fundament życia społecznego na przykładzie badań województwa łódzkiego, Studia Regionalne i Lokalne* Nr 2 (44)/2011.

Nowakowska J., *Leader w programie Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 – wybrane zagadnienia*, CDR, Kraków, 2013.

Nowakowski K., *Wymiary zaufania i problem zaufania negatywnego w Polsce, Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny*, rok LXX zeszyt 1/2008.

Pociecha J., *Rozwój metod taksonomicznych i ich zastosowań w badaniach społeczno-ekonomicznych, Konferencja Naukowa inaugurująca obchody 90-lecia Głównego Urzędu Statystycznego „Statystyka społeczna. Dokonania – szanse – perspektywy”*, Kraków, 2008.

PSDB, *Raport końcowy Ocena funkcjonowania lokalnych grup działania realizujących lokalną strategię rozwoju w ramach PROW 2007 – 2013*, na zlecenie Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi, www.minrol.gov.pl/.../Raport_LGD_i_studia_przypadku_20092012.pdf [dostęp 1.05.2015].

Psyk-Piotrowska E., *Aktywizacja i rozwój lokalny jako program i metoda działania na rzecz zmian*, Acta Universitatis Lodziensis, Folia Sociologica 37, 2011.

Psyk-Piotrowska E., Zajda K., Kretek-Kamińska A., Walczak-Duraj D., *Struktura i uwarunkowania kapitału społecznego lokalnych grup działania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 2013.

Psyk-Piotrowska E., *Badanie kapitału społecznego LGD - uzasadnienie problemu, założenia metodologiczne, podstawowe wyniki badań*, Acta Universitatis Lodzensis Folia Sociologica, (44), 2013.

Putnam R., *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, Społeczny Instytut Wydawniczy ZNAK, Fundacja im. Stefana Batorego, Kraków–Warszawa, 1995.

Putnam R., *Samotna gra w kręgle. Upadek i odrodzenie wspólnot lokalnych w Stanach, Zjednoczonych*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa, 2008.

Putnam R., *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, Wydawnictwo Znak, Kraków 1995.

Putnam R., *Social Capital: Measurement and Consequences*, [w:] *The Contribution of Human and Social Capital to Sustained Economic Growth and Well-Being, International Symposium Report*, OECD and HRDC, 2001.

Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 23 maja 2008 roku w sprawie szczegółowych kryteriów i sposobu wyboru Lokalnej Grupy Działania do realizacji Lokalnej Strategii Rozwoju w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013.

Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 8 lipca 2008 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyznawania oraz wypłaty pomocy finansowej w ramach działania Wdrażanie lokalnych strategii rozwoju objętego PROW na lata 2007-2013, Dz. U. nr 138, poz. 868 z póź. zm.

Skarżyńska K., *Czy jesteśmy prorozwojowi? Wartości i przekonania ludzi a dobrobyt i demokratyzacja kraju*, Gdańsk: GWP, 2005.

Sztompka P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Wydawnictwo Znak, Kraków, 2002.

Sztompka P., *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*, Wydawnictwo Znak, Kraków, 2007.

Thlon M. (red.), Piotrowski M., Bukowski A., *Metodologia obliczania wskaźnika monitorowania celu 4 Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 (z perspektywą do 2030 r.), Poziom wzajemnego zaufania*, Lublin, 2015.

Urban S., *Rola ziemi w rolnictwie zrównoważonym a aktualne jej zasoby w Polsce*, Acta Agraria et Silvestria, Series Agraria, Sekcja Ekonomiczna, 2003, Vol. XL, s. 25-36.

Van Deth J.W., *Measuring social capital: Orthodoxies and continuing controversies", International Journal of Social Research Methodology*, t.6, nr 1, 2003.

Walesiak M., *Strategie postępowania w badaniach statystycznych w przypadku zbioru zmiennych mierzonych na skalach różnego typu. Badania operacyjne i decyzje*, Nr 1 (1993).

Węziak-Białowolska D., *Kapitał społeczny w Polsce – propozycja pomiaru i wyniki, Zeszyty Naukowe – Instytut Statystyki i Demografii* Nr4/2010.

Wojewódzka-Wiewiórska A., *Efekty programu Leader na obszarach wiejskich, Wieś Jutra*, nr 11/12 2011 (160/161).

Wojewódzka-Wiewiórska A., *Znaczenie lokalnych grup działania w budowaniu kapitału społecznego na obszarach wiejskich, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*: 305 / 2013.

Zajda K., *Lokalne Grupy Działania jako nowa forma współpracy mieszkańców wsi*, w: *Nowe inspiracje socjologii wsi*, red. H. Podedworna, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2010, s. 205.

Zajda, K., Kretek-Kamińska, A., Psyk-Piotrowska, E., Walczak-Duraj, D., *Struktura i uwarunkowania kapitału społecznego lokalnych grup działania*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 2013.

Ziemiańczyk U., *Konstrukcja budżetów lokalnych grup działania w Polsce na przykładzie budżetu stowarzyszenia rozwoju Orawy*, PAN Oddział w Krakowie, Nr 14/2010.

http://ksow.pl/rozwoj-regionalny-i-lokalny/dzialania-delegowane/odnowa.html [dostęp 27.04.2015].

http://www.minrol.gov.pl/pol/Media/Files/mapa-LGD-PL [dostęp 5.05.2015].

http://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp [dostęp 24.12.2104].

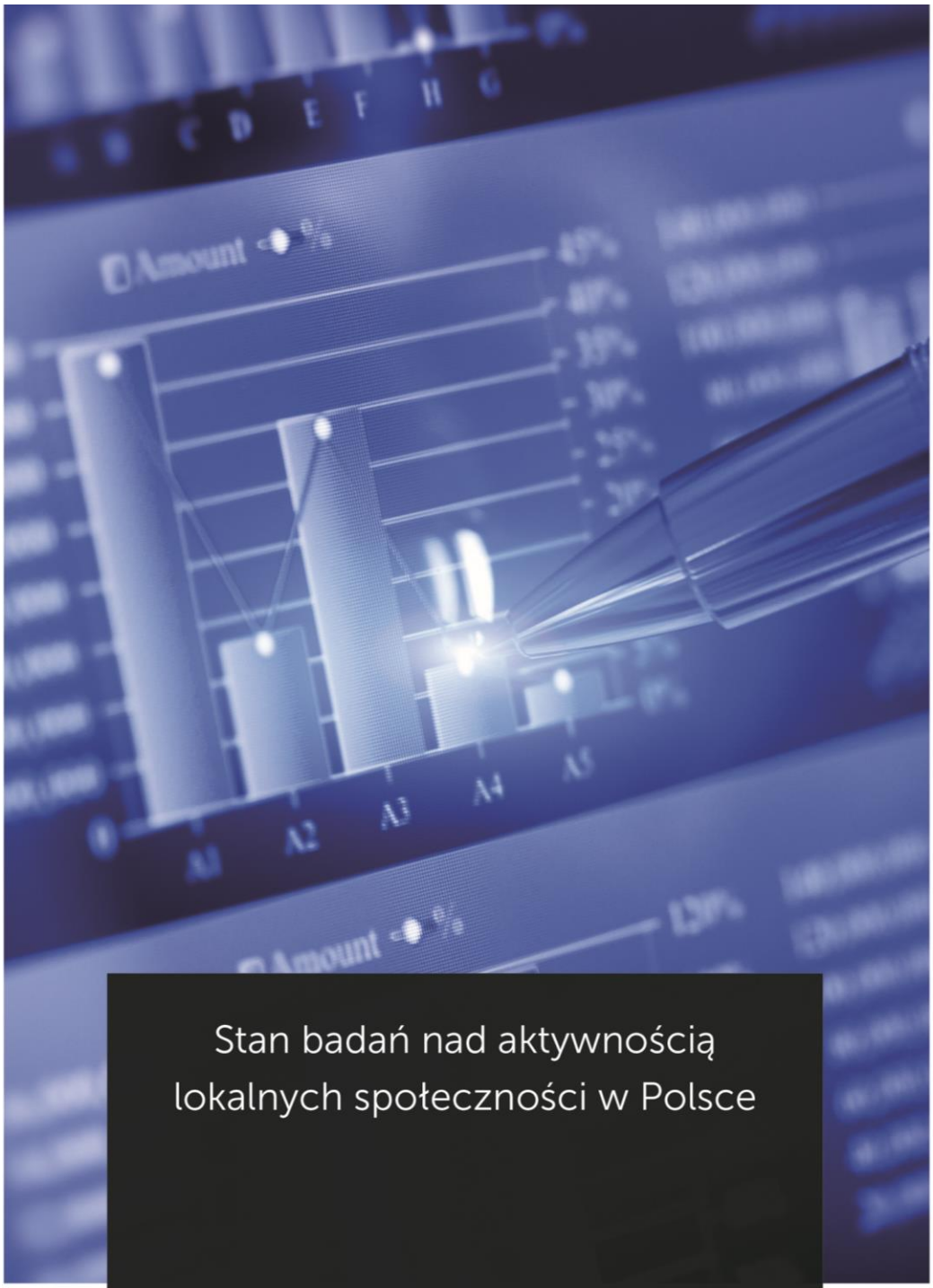

Stan badań nad aktywnością lokalnych społeczności w Polsce

3. Stan badań nad aktywnością lokalnych społeczności w Polsce

3.1. Wprowadzenie

Aktywność lokalna jest nieodłącznym atrybutem społeczności lokalnych. „Na całym świecie odkrywa się znaczenie, jakie społeczności lokalne odgrywają dla społecznego, politycznego i ekonomicznego dobrostanu jednostek. Oczekuje się, iż społeczności łagodzić będą podziały zrodzone przez globalizację gospodarki i pomogą znaleźć rozwiązania dla problemów związanych z bezrobociem, które rodzi społeczne niepokoje. W społeczności upatruje się ponadto szans na odrodzenie obywatelskości, które pozwoli przeciwdziałać wzrastającemu cynizmowi wobec polityki, jak i stawi czoło tym wszystkim ludzkim potrzebom, na które państwo i rynek nie odpowiadają" (Tylor, Barr, West, 2000: 1, cyt. za: Gorlach, Klekotko, Nowak, 2012). Aktywność lokalna jest zjawiskiem silnie powiązanym z oddolnymi procesami rozwoju społeczno-gospodarczego oraz procesami re-integracji więzi lokalnych, nadwątlonych amorfizującym wpływem globalizacji, indywidualizmu czy etatystycznego centralizmu (Lewenstein 2006). W literaturze przedmiotu ostatnich lat, ale także w wielu oficjalnych dokumentach programowych wobec aktywności lokalnej przyjmuje się szereg istotnych, aczkolwiek nie zawsze wprost eksplikowanych założeń:

- Aktywność lokalna stanowi przeciwwagę dla wykorzeniających i marginalizujących skutków cywilizacyjnego konsumpcjonizmu i globalizacji;
- Aktywność lokalna stanowi podstawę zrównoważonego rozwoju, opartego o zasoby endogenne;
- Aktywność lokalna stanowi podstawę silnego społeczeństwa obywatelskiego;
- Aktywność lokalna stanowi podstawę integracji i samopomocy społecznej w momentach kryzysowych.

Z uwagi na fundamentalne znaczenie zjawiska dla procesów rozwoju nie tylko o charakterze lokalnym, lecz także zachodzących w wymiarze regionalnym i krajowym, aktywność lokalna zawsze była przedmiotem intensywnych badań empirycznych i dociekań teoretycznych. Analizowane w niniejszym raporcie badania dotyczą m.in. takich zagadnień jak: (1) uwarunkowania zewnętrzne/poza- i ponadlokalne aktywizacji (polityki krajowe, szersze procesy społeczno-gospodarcze, poziom rozwoju regionu, kraju, makroregionu, rozumianego jako grupa krajów) (2) czynniki endogenne (zasoby lokalne, kapitały, kompetencje mieszkańców); (3) formy aktywizacji i mobilizacji (działania oddolne, organizacje

pozarządowe, pozostałe formy samoorganizacji, sieci współpracy, samopomoc lokalna); (4) wpływ aktywności na poziom rozwoju społeczności lokalnej i szersze procesy o charakterze makrostrukturalnym.

Porządkując stan badań nad aktywnością lokalną w Polsce po 1989 roku można wskazać dwa podstawowe wymiary, które organizują działalność naukową w tym obszarze tematycznym. Pierwszy kontekst to rozmaite projekty, programy i polityki zarówno krajowe jak międzynarodowe dotyczące aktywności lokalnej, lokalnego potencjału rozwojowego czy kapitału społecznego w ujęciu lokalnym. Typ badań bezpośrednio związany z realizacją programów i polityk publicznych koncentruje się z reguły na ich założeniach, przebiegu i ocenie skutków podejmowanych działań w odniesieniu do szerszych założeń teoretycznych czy normatywnych (Bukraba-Rylska 2014). Drugim kontekstem, który trzeba brać pod uwagę w ocenie stanu badań nad aktywnością lokalną jest wewnętrzny rozwój problematyki, związany z ewolucją problemów, pojęć i pytań badawczych, powiązanych z dynamiką zainteresowań teoretycznych i empirycznych odnośnie aktywności lokalnej jako zjawiska społecznego. Zwykle oba konteksty się przeplatają, dlatego dużo łatwiej jest wskazać na konkretne zagadnienia i problemy, które są przedmiotem badań, związanych z aktywnością lokalną.

Uwarunkowania aktywności.

W ramach badań prowadzonych nad aktywnością lokalną wskazuje się rozmaite uwarunkowania tejże: historyczne, strukturalno-branżowe, organizacyjno-instytucjonalne, ale także psychospołeczne. Przykładowo, aktywność lokalna na terenach wiejskich analizowana jest w kontekście całej klasy zjawisk i problemów zachodzących w dłuższej perspektywie czasowej i w szerszym wymiarze społeczno-przestrzennym, wykraczającym poza samą wieś. Do tych uwarunkowań należą przeobrażenia gospodarcze zarówno na obszarach wiejskich jak i poza nimi, przeobrażenia struktury agrarnej, zmiana stylów życia i stylów gospodarowania na wsi, relacje zachodzące w układzie miasto-wieś (np. migracje stałe i czasowe), polityka rolna państwa i Unii Europejskiej, wpływ programów unijnych, ale także wpływ historycznie wypracowanych w środowiskach lokalnych form samoorganizacji i samopomocy (Brzezińska 2011, Bukraba-Rylska 2014; Gorlach, Klekotko, Nowak 2012).

Przejawy aktywności lokalnej.

Aktywność lokalna przybiera niezwykłą różnorodność typów i form, takich m.in. jak stowarzyszenia, organizacje, w tym organizacje pozarządowe (Frączak, Skrzypiec 2004), partnerstwa lokalne (Pałka 2014), sieci wsparcia, grupy partnerskie, partnerstwa terytorialne, partnerstwa międzysektorowe, sieci społeczne (Furmankiewicz, Stefańska 2010), inicjatywy lokalne, ale także współczesne ruchy miejskie (Kowalewski 2013).

Miejsce realizacji aktywności.

Zwykle określenie lokalny/lokalność denotuje jakieś konkretne, terytorialne, niewielkie w sensie skali osadzenie aktywności. To może być wieś, społeczność lokalna, małe miasto, ale także – osiedle, sąsiedztwo w dużych miastach. W związku z miejscem realizacji aktywności pojawia się wśród jej badaczy istotne przesunięcie akcentów teoretycznych. Niektórzy zamiast pojęcia „miejsca" wprowadza pojęcie „sceny", jako uspołecznionego fragmentu przestrzeni powiązanego nie tyle ze sferą produkcji, jak w starym paradygmacie, lecz sferą konsumpcji (Klekotko, Gorlach 2013). Scenami byłyby zatem teatry, kina, deptaki, a w przypadku mniejszych ośrodków: np. lokalne domy kultury, centra aktywności lokalnej i inne przestrzenie „wspólne". Sceny łącząc lokalizację, ludzi i wartości stają się miejscem wspólnoty stylu życia (tamże: 28).

Zaangażowane podmioty.

Aktywność to pojęcie silnie związane ze zjawiskiem podmiotowości. Ze zrozumiałych względów literatura poświęcona aktywności lokalnej wiele uwagi poświęca indywidualnym, zbiorowym czy też instytucjonalnym podmiotom aktywności – obywatelom i grupom obywateli, liderom, instytucjom, organizacjom, społecznością wiejskim, małomiasteczkowym, ale także wspólnotom osiedlowym czy sąsiedzkim w wielkich miastach. Istotnym i zasadniczo nierozstrzygniętym problemem pozostaje tutaj kwestia teoretycznego statusu „podmiotu aktywności" w przypadku działań zbiorowych. Czym np. jest wspólnota lokalna (osiedlowa, sąsiedzka), na podstawie jakich kryteriów ją określić i opisać? Czy nie dokonuje się tu, jak chcą niektórzy krytycy, nieuprawnionej hipostazy rzeczywistości, która jest zasadniczo nieciągła i heterogeniczna? (Klekotko, Gorlach 2013).

Relacje pomiędzy podmiotami.

Analizy aktywności zbiorowej często koncentrują się na charakterze powiązań pomiędzy aktorami. Jeśli chodzi o treściowy wymiar powiązań analizy skupiają się na tym, czy mamy do czynienia ze współpracą, rywalizacją, dominacją, kontrolą czy konfliktem, co przesądza często o jakości i efektach aktywności w wymiarze lokalnym (Frączak, Skrzypiec 2004). Czasami przedmiotem badań stają się bardziej rozbudowane formy relacji, na przykład w postaci sieci powiązań Furmankiewicz, Stefańska 2010). Wielu badaczy, odwołujących się do teorii systemowych podkreśla całościowy charakter powiązań pomiędzy aktorami, tworzących złożone, samoregulujące się i podtrzymujące systemy powiązań (Ziarko 2011).

Rezultaty aktywności lokalnej.

W badaniu rezultatów aktywności lokalnej sporo miejsca poświęca się ewaluacji programów, polityki i interwencji przeprowadzanych w związku z pobudzaniem tejże aktywności. Równolegle, lokalnie bada się wpływ aktywności na podniesienie adaptacyjnych zdolności społeczności lokalnych (Lewenstein 2006). W niektórych, nastawionych psychologicznie badaniach uwagę koncentruje się na wpływie rozmaitych form aktywności i integracji lokalnej na kompetencje społeczne jednostki (Rosiński 2011). Niestety w dużo mniejszym stopniu, bada się efekty negatywnych przejawów aktywności lokalnej: protesty, konflikty, syndrom NIMBY (Michałowska 2008).

3.2 Podstawowe kierunki badań nad aktywnością lokalną (i powiązane z nimi aporie)

3.2.1 Aktywność lokalna a rozwój lokalny

W pierwszym z rozważanych obszarów badań nad aktywnością lokalną, jest ona ujmowana w kontekście szeroko rozumianego rozwoju społeczno-gospodarczego, w tym jakości życia obywateli jako celu nadrzędnego tego rozwoju. Jak pisze Tomasz Kaźmierczak: „Jeśli aktywność członków społeczności lokalnych w ważnych dla nich sprawach jest warta badań i studiów, to przede wszystkim dlatego, że tam, gdzie ta aktywność jest większa, żyje się lepiej, tam, gdzie mniejsza – gorzej" (Kaźmierczak 2008: 171). W tym ujęciu aktywność ujmowana jest jako istotny czynnik zmiany i rozwoju dokonującego się na poziomie lokalnym. Rozwój lokalny rozumiany jest po prostu jako zmiana społeczna, natomiast terminy lokalność czy lokalizm odnoszą się do takiego typu ładu społecznego, który charakteryzuje się właśnie spontaniczną, oddolną aktywnością. Pozwala ona jednostkom i grupom adaptować się do warunków i przeobrażeń zewnętrznych. Postępujące w poprzednim systemie procesy centralizacji i uniformizacji wraz z globalnymi przekształceniami dokonującymi się na obszarach poza wielkimi centrami miejskimi doprowadziły do poważnego ograniczenia potencjałów lokalnych. W związku z tym, w programach aktywizacji i mobilizacji, rozwój i zmiana przebiegają etapami: od apatii i bierności do zaangażowania i wzięcia odpowiedzialności za życie własne i wspólnoty (Ziarko 2011).

Trzeba jednak zaznaczyć, że o ile początkowo rozwój lokalny rozumiany był na nieco „autarkiczny" sposób (Skrzypiec), jako proces ograniczony do zasobów i zjawisk lokalnych, o tyle pod wpływem nowych impulsów teoretycznych aktywność lokalną zaczęto postrzegać jako otwieranie się społeczności lokalnych na współpracę z różnorodnymi partnerami zewnętrznymi. Stąd m.in. pojawienie się koncepcji rozwoju „neo-endogennego", który opiera się na współpracy aktorów pochodzących z różnych kontekstów instytucjonalnych (miejscowych i zewnętrznych), czerpiących zarówno z zasobów lokalnych jak i ponad- i pozalokalnych (Adamski, Gorlach 2007; Nowak 2012). Zasoby lokalne takie jak wiedza, tradycja, zwyczaje czy formy samopomocy nie tylko nie stanowią w tym modelu bariery, czy też przeszkody rozwoju, ale są wręcz niezbędnym katalizatorem i warunkiem zmiany.

Najwcześniejsze badania nad aktywnością lokalną prowadzone były w związku z realizacją Programu Inicjatyw Lokalnych. Program ten miał na celu podnoszenie zdolności organizacyjnych i efektywności społeczności lokalnych i organizacji pozarządowych. W projekcie tym, mimo deklaratywnej, decentralizacyjnej wizji rozwoju lokalnego mamy w gruncie rzeczy do czynienia z hierarchicznymi i „protekcjonalnymi" założeniami co do źródeł i dynamiki lokalnej aktywności. Ma ona rozpoczynać się od lidera- wizjonera, który skupia wokół siebie lokalną elitę najbardziej aktywnych i twórczych jednostek, wokół których to osób nadbudowują się lokalne instytucje, powstaje zintegrowana społeczność miejscowych przedsiębiorców, a wreszcie tworzy się aktywna społeczność lokalna. Dla tej wewnętrznej logiki dynamizowania aktywności powinny zostać zaprojektowane zewnętrzne impulsy rozwojowe, w postaci „czystych" interwencji takich jak: wiedza organizacyjna czy ekspercka w zakresie strategii rozwoju. Ta narzucona z góry, zuniformizowana metodyka wsparcia rozwoju lokalnego z oczywistych względów przyniosła bardzo zróżnicowane efekty (Gorzelak, 2000).

W prezentowanym nurcie ważną rolę odgrywają badania dotyczące kapitału społecznego wsi i małych społeczności lokalnych (Trutkowski, Mandes 2005; Wieruszewska 2007; Kaźmierczak, Hernik 2008;). Kapitał społeczny w kontekście rozwoju lokalnego ujmowany jest jako rodzaj potencjału w postaci więzi zaufania czy sieci partnerstwa, dzięki któremu społeczność lokalna uzyskuje zdolność mobilizacji, a poprzez mobilizację – możliwość oddolnego rozwoju względnie samodzielnego wyjścia ze stanu w kryzysowego. Opracowaniem, w którym przedstawiono tego typu mechanizmy jest studium pod redakcją Tomasza Kaźmierczaka i Kamili Hernik „Społeczność lokalna w działaniu. Kapitał społeczny. Potencjał społeczny. Lokalne governance" (2008) zrealizowana w ramach projektu „W stronę polskiego modelu gospodarki społecznej – budujemy nowy Lisków". Opracowanie składa się z kilku studiów przypadków, obrazujących aktywność społeczności lokalnych, w których pojawiły się spontanicznie przedsiębiorstwa społeczne, jako rozsadniki szerszych działań społecznych w badanych miejscowościach. Autorom zależało na zbadaniu mechanizmów lokalnej mobilizacji, a w szczególności - kultury lokalnego governance, rozumianego jako partnerstwo i współdziałanie w rozwiązywaniu lokalnych problemów oraz roli przedsiębiorczości społecznej jako zakorzenionego w środowisku lokalnym rozsadnika mobilizacji. W pierwszym przypadku, odwołując się do Putnamowskich pojęć kapitału pomostowego i łączącego autorzy analizują „lokalne społeczeństwa obywatelskie", jako mniej lub bardziej efektywne z punktu widzenia mobilizacji aktywności

lokalnej, kombinacje silnych i słabych powiązań, funkcjonujących w badanych miejscowościach. Obok kapitału społecznego, jak się okazuje, dla pobudzenia lokalnej aktywności istotną rolę odgrywają także lokalne zasoby instytucjonalno-organizacyjne (w tym regulacje samorządowe) oraz kapitał ludzki (Kaźmierczak 2008: 175). Jeśli chodzi o przedsiębiorstwa społeczne, zdaniem autorów badań posiadają one zdolność multiplikowania kapitału społecznego i transformowania w inne rodzaje kapitałów: finansowy, ludzki czy organizacyjny, ale tylko pod warunkiem zakorzenienia w lokalnym środowisku, co oznacza czerpanie z lokalnych zasobów gospodarczych, jak i społeczną akceptację ze strony miejscowej społeczności (tamże 184).

Jednym z podstawowych problemów, jaki pojawia się w związku tego typu badaniami jest trudność w ocenie kapitałów społecznych i ich roli w rozwoju lokalnym. U źródeł problemu leży nieadekwatność pewnych ujęć kapitału społecznego, stosowanych głównie w badaniach ogólnopolskich lub diagnozach makrostrukturalnych (Gliński 2005; Sztompka 2007; Czapiński 2008) do uwarunkowań małomiasteczkowych i wiejskich. Chodzi o przykładanie Putnamowskiej kategorii kapitału pomostowego (bridging), na który składają się luźne powiązania typu zrzeszeniowego, jako ogólnego wzorca do oceny potencjału społecznego wspólnot małomiasteczkowych i wiejskich, charakteryzujących się, podobnie jak duże miasta dużym kapitałem społecznym, tyle, że innego typu – wiążącym (bonding) (Fedyszak-Radziejowska 2006; Wieruszewska 2007, Halamska 2009). Ten ostatni zwykle powstaje w tradycyjnych społecznościach, o silnych więziach rodzinnych, koleżeńskich czy sąsiedzkich, podczas gdy ten pierwszy typowy jest dla społeczeństwa liberalnego, zindywidualizowanego, wielkomiejskiego, w którym kluczową rolę odgrywają dobrowolne stowarzyszenia (Kamiński, 2011: 29). W tym kontekście wspomniane wyżej badania, realizowane przez Instytut Spraw Publicznych są przykładem właściwego, empirycznego rozstrzygnięcia tego problemu badawczego.

Do omawianego nurtu zainteresowań badawczych należą także ogólnopolskie badania nad programem Leader w tym badania nad Lokalnymi Grupami Działania, będącymi fragmentem tego programu. Program Leader rozpoczęto w 1991 roku w celu uruchomienia lokalnych zasobów rozwojowych na obszarach wiejskich poprzez wykorzystanie aktywności lokalnej, zastosowanie innowacyjnych rozwiązań instytucjonalno-organizacyjnych w zakresie zintegrowanego rozwoju oraz rozpowszechnianie tych rozwiązań na innych terenach wiejskich. Dotychczasowe

wysiłki, zmierzające do ożywienia rozwoju społeczno-gospodarczego na terenach wiejskich miały charakter sektorowy (np. skierowany tylko do rolników) oraz odgórny, inspirowany systemami wsparcia generowanymi na szczeblu regionalnym lub krajowym. Całościowe, zintegrowane, partnerskie, międzysektorowe i oddolne podejście do rozwoju lokalnego zaproponowane w nowej inicjatywie miało przełamać istniejący do tej pory sposób rozwiązywania problemów na obszarach wiejskich. Inicjatywa miała trzy generacje: Leader I (1991-1993), Leader II (1994-1999) oraz Leader+ (2000-2006). W Polsce realizowana była w dwóch etapach: w latach 2000-2006 jako program pilotażowy, oraz w latach 2007-2013 w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich. Badacze zauważają jednak pewien paradoks. Celem programu Leader było przede wszystkim uruchomienie oddolnej aktywności i lokalnych zasobów poprzez inicjowanie lokalnych strategii rozwoju (LSR) i realizowanie ich w formie partnerstw (Lokalne Grupy Działania) (Pałka 2014). Jednakże w ocenie wielu obserwatorów sam sposób pomocy: odgórny i zbiurokratyzowany mógł właśnie tę podmiotowość i aktywność znacząco ograniczać (Bukraba-Rylska 2014: 70). Co więcej, według niektórych badaczy (Kamiński 2011, Knieć 2009) program ten, zamiast stać się impulsem i wsparciem dla budowy kapitału społecznego na wsi zaczął wzmacniać istniejące wcześniej, destrukcyjne z punktu widzenia demokratycznej i oddolnej mobilizacji społecznej struktury klanowo-rodzinne.

Niemniej jednak literatura poświęcona Lokalnym Grupom Działania obejmuje niezwykłą różnorodność inicjatyw i pomysłów, realizowanych w całej Polsce w ramach tej formuły: wiosek tematycznych, programów ratujących ginące zawody, inicjatyw promujących lokalne produkty kulinarne, usługi czy unikalne zwyczaje lub też programów turystycznych, eksponujących atrakcyjne miejsca oraz wielu innych rodzajów przedsięwzięć o charakterze społeczno-ekonomicznym. W sumie, w latach 2007-2013 w całym kraju utworzono prawie 340 LGD.

Obok badań skoncentrowanych na ewaluacji założeń programu Leader, pojawiły się także analizy innych, powiązanych z programem zjawisk. Przedmiotem badań były m.in. uwarunkowania kompetencji społecznych (Rosiński 2011), motywacje uczestników programu, style przywództwa, uwarunkowania powstania LGD (Knieć, Goszczyński 2011), wpływ LGD na budowanie kapitału społecznego na obszarach wiejskich (Kamiński 2011, Furmankiewicz, Stefańska 2010).

W ramach tego samego kierunku badawczego, aczkolwiek bez związku z programem Leader prowadzony jest nurt badawczy koncentrujący się nad lokalnym potencjałem adaptacyjnym. Barbara Lewenstein (2006) wprowadza, zapożyczoną m.in. od R. Chaskina z książki Building Community Capacity kategorię zasobów lokalnych, na którą składają się: kapitał ludzki, kapitał społeczny oraz kapitał instytucjonalno-organizacyjny. Pojęcie zasobów lokalnych definiuje różne cechy społeczności lokalnej, które pozwalają jej podejmować rozmaite wyzwania i rozwiązywać problemy bieżące. Do tych cech należą m.in. identyfikacje lokalne, zaangażowanie w sprawy lokalne, umiejętność rozwiązywania problemów lokalnych oraz dostęp do środków materialno-technologicznych.

3.2.2 Liderzy, mieszkańcy, obywatele?

Analiza aktywności w kontekście obywatelstwa, postaw obywatelskich, partycypacji społecznej, zaangażowania w życie publiczne to drugi z zasadniczych wątków nadań nad aktywnością lokalną. U podstaw badań nad aktywnością obywatelską i obywatelstwem na poziomie lokalnym leży klasyczna już dziś teza, sformułowana przez Alexisa de Toquevillem w jego słynnym dziele *O demokracji w Ameryce*, że społeczeństwo obywatelskie czerpie swą siłę ze wspólnot lokalnych, że postawy obywatelskie budowane są na poziomie lokalnym (Szczepański, Rojek 2001). W ujęciu aktywności obywatelskiej na plan pierwszy wysuwa się aspekt udziału w rządzeniu i wszelkich, związanych z tym politycznych wymiarach życia zbiorowego (udział w wyborach, członkostwo w partiach politycznych, związkach zawodowych, stowarzyszeniach, pełnienie funkcji społecznych i politycznych, udział w konsultacjach i innych wydarzeniach o charakterze społeczno-politycznym), generalnie uczestnictwo polityczne (Stypułkowski 2012). Tak więc aktywność obywatelska rozpina się gdzieś pomiędzy społeczną a polityczną (tamże, 160-161).

Część badaczy aktywności lokalnej formułuje tezę, że organizacje pozarządowe są nie tylko najlepszym wskaźnikiem roli i znaczenia kapitału społecznego i najbardziej uchwytnym jego przejawem, ale też najważniejszym elementem społeczeństwa obywatelskiego. Badania organizacji pozarządowych, działających na wsi, prowadzone przez Forum Aktywizacji Obszarów Wiejskich, Instytut Socjologii Mikołaja Kopernika w Toruniu oraz Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN miały na celu zdiagnozowanie stanu i perspektyw rozwoju trzeciego sektora na terenach wiejskich (Goszczyński, Kamiński, Knieć 2013). Większość badanych organizacji to małe stowarzyszenia, zrzeszające do 50 osób działające praktycznie bezkosztowo

(ich roczne budżety rzadko przekraczają 10 tysięcy złotych). Jeśli chodzi o aktywność, zdecydowana większość w roku kalendarzowym poprzedzającym badania zrealizowała od 3 do pięciu projektów. Co ciekawe, najwyższy poziom aktywności zdiagnozowano wśród działających na terenach wiejskich fundacji, najniższy wśród, wydawałoby się najbardziej doświadczonych i osadzonych społecznie – Kół Gospodyń Wiejskich i Ochotniczych Straży Pożarnych. Na podstawie badań wyróżniono modele działań, które potem posłużyły sformułowaniu generalnej tezy badawczej. Pierwszy model, zakorzeniony, to oddolny sposób działania silnie wrośnięty w miejscowa specyfikę, tradycje, ale też lokalne układy. Drugi, obywatelski, czerpie z idei społeczeństwa obywatelskiego, jako autonomicznego i niezależnego wobec państwa. Stąd wyraźny dystans wobec przedstawicieli administracji publicznej. Trzeciemu, wyróżnionemu w badaniach sposobowi działania organizacji pozarządowych na wsi kierunek nadają uniwersalne kwestie, związane z uniwersalnymi problemami życiowymi, ideologiami lub światopoglądami, oderwanymi od kontekstu lokalnego. Natomiast czwarty rodzaj organizacji w gruncie rzeczy ma charakter fasadowy, służący jedynie realizacji celów politycznych określonych grup czy środowisk lokalnych, z działalnością pozarządową nie mających nic wspólnego. Autorzy konstatują dwa, charakterystyczne zjawiska, które pojawią się także w wielu innych badaniach. Pierwsze to tzw. kolonizacja trzeciego sektora przez sektor publiczny, polegająca na uzależnianiu się NGO-sów od lokalnych decydentów, jeśli chodzi o źródła finansowania, po drugie na kadrowym zdominowaniu organizacji pozarządowych przez pracowników administracji publicznej i wreszcie po trzecie na zdominowaniu trzeciego sektora przez strukturę klanowo-rodową, za pośrednictwem sektora publicznego, będącego zakładnikiem owych nieformalnych powiązań rodzinno-rodowych. Drugim, charakterystycznym zjawiskiem, związanym z funkcjonowaniem trzeciego sektora jest ścisły związek jego struktury i dynamiki z akcesją Polski do Unii Europejskiej. Dynamika ta ujawnia się w lawinowym wzroście organizacji pozarządowych na terenach wiejskich po wstąpieniu do UE, pojawieniu się zupełnie nowych struktur w postaci chociażby Lokalnych Grup Działania oraz w ukierunkowaniu działalności trzeciego sektora zgodnie z priorytetami narzuconymi programami unijnymi. I tu pojawia się największe napięcie dostrzeżone przez autorów badań w działalności organizacji pozarządowych. Podlegające coraz większym presjom formalnym, związanym z uczestnictwem w programach unijnych, gwarantujących dopływ środków, wiejskie NGO-sy ulegają zrozumiałej profesjonalizacji, a co za tym idzie, formalizacji i biurokratyzacji, co osłabia zakorzenienie w środowisku lokalnym. Co gorsza, uzależnienie od środków unijnych wikła organizacje w walkę z innymi

organizacjami lokalnymi o graniczone środki, co z kolei ogranicza współpracę w układzie horyzontalnym. Wreszcie trzecią cechą diagnozowaną przez badaczy zajmujących się obywatelskimi aspektami aktywności lokalnej jest uzależnienie sukcesu inicjatyw lokalnych od obecności lidera (Skrzypiec . Powstaje pytanie, czy obecność lidera jest czynnikiem wzmacniającym obywatelskość czy też ją osłabiającym, czy liderzy pełnią rolę „facylitatorów" zbiorowej aktywności czy też zdejmują odpowiedzialność z pozostałych uczestników.

Podsumowując ten fragment należy stwierdzić, że badania nad aktywnością lokalną w kontekście postaw i zaangażowania obywatelskiego nie dają jednoznacznej odpowiedzi, czy wdrażane programy, polityki i formy aktywizowania mieszkańców Polski lokalnej przynoszą spodziewane rezultaty. Badania aktywności obywatelskiej w formie organizacji pozarządowych (Frączak, Skrzypiec 2004; Mularska-Kucharek, Świątek 2011) – wykazują, potwierdzone badaniami ogólnopolskimi (Czapiński 2008), słabe zaangażowanie Polaków w działalność fundacji i stowarzyszeń. To, co wymagałoby dodatkowego zbadania, to struktura istniejącej aktywności stowarzyszeniowej, zwłaszcza, jeśli chodzi o organizacje o charakterze religijnym. Bardzo ogólne badania III sektora, przeprowadzane przez Stowarzyszenie KLON / JAWOR nie dają pogłębionego obrazu setek organizacji konfesyjnych. Nie wiemy zatem, czy np. organizacje parafialne budują postawy obywatelskie, zorientowane na dobro wspólne, czy też są przede wszystkim dodatkową formą zaspokajania potrzeb religijnych swoich członków i nie mają obywatelskiego charakteru.

3.2.3 Aktywność lokalna w kontekście problemów społecznych i zjawisk kryzysowych

Odrębnym obszarem zainteresowań badawczych są zjawiska wykluczenia i marginalizacji pojawiające się w efekcie gwałtownych zmian w społecznościach lokalnych. Instytucjonalną odpowiedzią na wspomniane zjawiska kryzysowe, zachodzące w małych ośrodkach było powstanie programów aktywności lokalnej. Celem tych programów było z jednej strony uruchomienie endogennych mechanizmów naprawczych, z drugiej wejście w strukturę projektów systemowych, realizowanych w skali całego kraju. Jednocześnie powołana została instytucja ogólnokrajowa, Stowarzyszenie Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej promująca i wspierająca działania środowiskowe, a więc takie, których celem było angażowanie lokalnego potencjału do rozwiązywania pojawiających się problemów społecznych. Z czasem pojawił się Program Aktywności Lokalnej PAL, który stał się

jednym z narzędzi aktywnej integracji społecznej. Program ten kojarzony jest z tzw. środowiskową pracą socjalną. Choć wciąż jeszcze mało rozpowszechniona, ta metoda pracy socjalnej zdobywa coraz większe uznanie i rozgłos. Polega ona na organizowaniu społeczności lokalnej w celu tworzenia wspólnoty, przełamywaniu izolacji i osamotnienia oraz budowaniu więzi międzyludzkich i sieci społecznych, czyli kapitału społecznego (Łuszczyńska 2012: 7). Dalekosiężnym celem tej metody jest osiągnięcie trwałej współpracy i trwałych powiązań pomiędzy instytucjami, organizacjami i jednostkami z danego terenu. Jest ona skierowana do społeczności lokalnych zagrożonych wykluczeniem społecznym (np. z terenów popegeerowskich czy też wielkomiejskich blokowisk), ale też do społeczności problemowych (np. zamieszkujących bloki socjalne czy miejsca o skumulowanym charakterze negatywnych zjawisk społecznych: bezrobocia, przestępczości). Tak więc aktywna wspólnota lokalna okazuje się być podstawowym remedium na „nierekomendowane" zjawiska, jakie niesie współczesny świat.

Zarówno programy aktywności lokalnej jak i sama metoda środowiskowa stały się przedmiotem rozmaitych badań i analiz. Próbą podsumowania dotychczasowych efektów wdrażania idei środowiskowej pracy socjalnej, jako sposobu pokonywania zjawisk kryzysowych poprzez aktywizowanie wspólnot lokalnych jest praca przywoływanego tu często, nie bez powodów, Bohdana Skrzypczaka: „W kierunku społecznościowej pracy socjalnej. Edukacyjno-środowiskowe determinanty interwencji publicznej" (2014). Autor stawia tezę, że obecnie mamy do czynienia z renesansem wspólnotowości jako siły zdolnej przeciwdziałać negatywnym skutkom globalnych tendencji cywilizacyjnych, zwłaszcza indywidualizacji i ekonomizacji, które niszczą więzi międzyludzkie, a w konsekwencji podważają aksjologiczne podstawy ludzkiego życia. Przejawy renesansu wspólnotowości Skrzypczak upatruje m.in. w niezliczonych inicjatywach podejmowanych przez mieszkańców na rzecz podniesienia jakości życia w najbliższym sąsiedztwie, poprzez wspólne rozwiązywanie takich problemów jak oświetlenie dróg, poprawa estetyki w najbliższym otoczeniu, budowa obiektów sportowo-rekreacyjnych dla dzieci i młodzieży czy poprawa stanu bezpieczeństwa. Obok tego pojawiają się działania na szerszą skalę: banki czasu, wymiany usług, sieci wsparcia, kooperatywy, inicjatywy lokalne czy ruchy miejskie. Tym wszystkim oddolnym i spontanicznym przejawom aktywności potrzeba było systemowego wsparcia. Odpowiedzią na tę potrzebę był projekt *Tworzenie i rozwijanie standardów usług w instytucjach pomocy i integracji społecznej* mający na celu dostosowanie metody pracy środowiskowej do działania instytucji pomocy i integracji społecznej. W zamierzeniu

projekt miał doprowadzić do konfrontacji miękkich, elastycznych metod pracy środowiskowej z istniejącą infrastrukturą instytucji pomocy społecznej, w następstwie czego miał powstać nowy model organizowania społeczności lokalnej. Model ten został przewidziany – wraz z towarzyszącą mu metodą edukacyjną realizowania interwencji publicznej w postaci laboratorium społecznego – do wdrożenia w ośrodkach pomocy społecznej w całej Polsce. Głównym przedmiotem analiz i diagnoz przedstawionych w omawianej pracy są instytucjonalne bariery upowszechniania pracy środowiskowej w systemie pomocy i integracji społecznej. Sformułowany katalog barier nie odbiega zasadniczo od wielu innych diagnoz, stawianych instytucjom życia publicznego w Polsce. Są to m.in.: formalizm i powierzchowność w podchodzeniu do problemów społecznych, rozmycie odpowiedzialności za rezultaty działań, brak komunikacji międzysystemowej, sektorowość (silosowatość) struktur czy ignorowanie systemowych rozwiązań wypracowanych w sektorze pozarządowym (Skrzypczak, 2014: 322). Mimo dość wstrzemięźliwej oceny samego programu autor wskazuje na rodzący się potencjał tzw. nowych społeczności, zorganizowanych według nowoczesnych wzorców i form współpracy, tworzących nowe formy aktywności w postaci ekonomii/gospodarki społecznościowej (collaborative economy, collaborative networks), odtwarzających nowe formy tożsamości lokalnej (tamże: 330). Niemniej jednak pewien niedosyt pozostaje po lekturze tej niezwykle rozbudowanej teoretycznie wnikliwej analitycznie pracy. Zabrakło bowiem pogłębionej analizy przyczyn dość ograniczonej efektywności programu i w szerszym zakresie.

Nieco innym, choć ściśle powiązanym z poprzednim, wątkiem pojawiającym się w badaniach nad socjalnymi aspektami aktywności lokalnej jest rewitalizacja społeczna. Badania związane z rewitalizacją społeczną dotyczą kompleksowych programów wielowymiarowego wsparcia dla grup defaworyzowanych, skoncentrowanych na małych obszarach, charakteryzujących się jakimś typem społeczno-przestrzennej integracji: wielkomiejskich osiedlach, sąsiedztwach czy małych społecznościach lokalnych względnie obszarach wiejskich. W Polsce dopiero od niedawna zjawisko rewitalizacji społecznej włączono w zakres problematyki rozwoju terytorialnego z jednej strony, z drugiej – polityki społecznej. Stało się to głównie pod wpływem ideowych impulsów płynących z Unii Europejskiej, a wraz z nimi, stosownych programów i funduszy (np. EFS-POKL). Od tego momentu rozpoczęły się także bardziej systematyczne i pogłębione badania w tym zakresie. Jedną z ciekawszych prac obrazujących polskie doświadczenia w zakresie

rewitalizacji obszarów zdegradowanych poprzez mobilizację społeczną jest publikacja „Rewitalizacja społeczna – od aktywizacji do rozwoju lokalnego", pod redakcją B. Skrzypczaka (2011). Praca ta jest również pisana z pozycji pedagogiki środowiskowej, co nie dziwi, zważywszy na dorobek i doświadczenie praktyczno-badawcze redaktora tomu. Niemniej, interesująca wydaje się jego konstatacja, że środowiskowa praca socjalna wymaga poszerzenia zarówno perspektywy praktycznej, jak i teoretycznej, stąd wprowadzenie pojęcia rewitalizacji społecznej, uwzględniającego szersze spektrum zjawisk, związanych z defaworyzacją (m.in. ekologicznych czy urbanistycznych). Zasadniczy wniosek, jaki płynie z przedstawionych w pracy analiz jest taki, że Lokalne Programy Rewitalizacji nie przynoszą zadowalających rezultatów na skutek powierzchownego powiązania interwencji ekonomicznej i społecznej. Dzieje się tak przede wszystkim z powodu krótkotrwałości interwencji i braku działań obliczonych na wiele lat, „…prowadzących do uruchamiania długofalowego procesu kształtowania i rozwoju kompetencji własnych środowiska (indywidualnych, grupowych, środowiskowych) w toku realizacji indywidualnych potrzeb i rozwiązywania lokalnych problemów" (tamże, 210).

Tym, co wyróżnia opisane badania i analizy w obszarze pracy i pedagogiki socjalnej jest fakt, że ich autorzy funkcjonują w podwójnym układzie odniesienia: są jednocześnie reprezentantami świata nauki i pracownikami instytucji naukowo-badawczych, z drugiej zaś strony zaangażowanymi uczestnikami opisywanych działań i działaczami społecznymi. To ich osobiste, podwójne odniesienie staje się punktem wyjścia do rozważań o roli nauki w polityce społecznej. Nie chodzi o samo teoretyczne podkreślenie „samozwrotnego" statusu nauk społecznych, których dokonania stają się częścią wiedzy potocznej i praktyki społecznej (Tylor 1993), lecz o wypracowanie metodologii bezpośredniej interwencji nauki w rzeczywistość codzienną w postaci swoistego przejścia od teorii filozoficznej czy społecznej do polityki społecznej (Etzioni, 2012, Skrzypczak, 2014). Tak czy inaczej, nieustanna refleksyjność, jaka towarzyszy budowaniu instytucji środowiskowej pracy socjalnej, a ściślej - integralne połączenie refleksji naukowej i szeroko zakrojonej działalności społecznej jest żywym przykładem realizacji idei publicznych nauk społecznych, którą od lat propaguje i analizuje Michael Burawoy (2009).

3.3 Kategorie pojęciowe powiązane z aktywnością lokalną

W literaturze poświęconej aktywności lokalnej pojęcie to funkcjonuje w ścisłym związku z innymi kategoriami analitycznymi, tworząc wspólne pole problemowo-badawcze. Warto owe kategorie, w pewnym uproszczeniu i ograniczając się do wybranych wątków, przybliżyć, zwracając szczególną uwagę na sposób ich wiązania z pojęciem aktywności lokalnej.

Kapitał społeczny, kompetencje społeczne, zasoby lokalne

Kapitał społeczny staje się centralnym pojęciem w badaniach nad aktywnością lokalną. Można wręcz pokusić się o stwierdzenie, że w wielu publikacjach oba terminy funkcjonują w nierozłącznie. Kapitał społeczny możemy dwojako powiązać z pojęciem szeroko rozumianej aktywności społecznej, w tym lokalnej. Po pierwsze możemy uznać, że aktywność (społeczna, obywatelska, lokalna) jest jednym z elementów kapitału społecznego danej grupy, społeczności, zbiorowości, zakładając, zgodnie z tym, co o kapitale społecznym pisał James Coleman, że kapitał społeczny odnosi się do umiejętności współpracy międzyludzkiej w obrębie grup i organizacji wspólnych interesów (Fukuyama 1997: 20). Po drugie, możemy założyć, że aktywność społeczna w jakiejś grupie czy społeczności jest efektem, czy też wskaźnikiem kapitału społecznego tej grupy, jeśli założymy, na przykład za Robertem Putnamem, że na kapitał społeczny „składają się takie jakości życia społecznego jak sieci, normy i zaufanie [które to – przyp. autor] umożliwiają członkom danego społeczeństwa zwiększenie efektywności zbiorowego działania i sprawniejsze osiąganie podzielanych przez nich celów (Putnam 1995: 56). Należy podkreślić, że mimo poważnych kontrowersji teoretycznych, wieloznaczności definicyjnej pojęcia, trudności z jego pomiarem, a przede wszystkim wątpliwości jeśli chodzi o jego wpływ na inne sfery (Portes 1998; Woolkock 1998; Trigilia 2001; Tittenbrun 2013) w polskiej tradycji badawczej i – dodajmy – dokumentach strategicznych (MKiDN 2013), kapitał społeczny traktuje się przeważnie pozytywnie oraz podkreśla jego korzystne oddziaływanie na wiele sfer życia, w tym rozwój gospodarczy (Działek, 2011:110; Fedyszak-Radziejowska 2011). W dominującym obecnie ujęciu, zainicjowanym przez Jamesa Colemana i rozpropagowanym przez Roberta Putnama kapitał społeczny jest własnością grup i zbiorowości i odnosi się do takich cech jak zaufanie, normy wzajemności i powiązania, które podnoszą integrację społeczności i sprawność zbiorowego działania. W literaturze wskazuje się trzy podstawowe rodzaje kapitału i stosowne typy aktywności lokalnej . Kapitał

typu bonding (wiążący) niesie aktywności ograniczone do zakresu prywatno-rodzinnego, ewentualnie sąsiedzkiego, co jednak wcale nie musi oznaczać skutków wyłącznie negatywnych, a raczej wieloznaczne. Więzi typu bonding mogą np. służyć jednostce jako ważna struktura społecznego osadzenia i wsparcia (Rosińska 2011) a społecznościom jako element integracji i adaptacji (Bartkowski 2007). Silne więzi lokalne okazują się także istotnym elementem kontroli społecznej (Portes 1998). Kapitał typu briging (pomostowy) wiąże się z aktywnością wykraczającą poza kręgi prywatne czy rodzinno-koleżeńskie. Kojarzony jest przede wszystkim z takimi formami aktywności jak: wolontaryjna, filantropijna, publiczna, obywatelska czy stowarzyszeniowa (Mularska-Kucharek, Świątek 2011). Nic dziwnego, że z tym rodzajem kapitału i towarzyszącymi mu formami aktywności wiąże się największe nadzieje, jeśli chodzi o szeroko rozumiany rozwój lokalny. Z kolei kapitał typu linking, oznaczający powiązania w układzie pionowym, pomiędzy instytucjami lokalnymi (władze samorządowe) a mieszkańcami, czasami nazywany komunalnym czy lokalnym odgrywa istotną rolę utrwalającą powiązania i generującą patriotyzm lokalny oraz przywiązanie do miejsca zamieszkania (Furmankiewicz, Stefańska 2010). Tak więc funkcje kapitału społecznego nie muszą być (i często nie są) tożsame z nim samym, a zależą od problemu i kontekstu badawczego.

Lokalne governance, multi-level-governance, międzysektorowość

Idea governance a w przypadku całości terytorialnych – territorial governance, odnosi się do takich form współdziałania i współdecydowania, które zachęcają różne grupy interesariuszy, reprezentujących różne sektory i poziomy decyzyjne do uczestnictwa, co gwarantuje równy udział w podejmowaniu decyzji, choć funkcjonalnie zróżnicowany. Dzięki takiej strukturze zarządzania, jak się podkreśla, zwiększa się zarówno skuteczność procesu decyzyjnego, jak i jego legitymacja polityczna. W badaniach np. nad lokalnymi grupami działania często podkreśla się, że zasada governance nie zostaje spełniona, że rola samorządów i władz lokalnych jest nieproporcjonalnie większa. W analizach partnerstw „międzysektorowych" obserwuje się tendencje do dominacji sektora publicznego, do angażowania podmiotów najbardziej wpływowych i wykluczania najsłabszych przedstawicieli sektora społecznego (Furmankiewicz 2013:74). Mówi się o klientelizmie i tokenizmie. Klientelizm to zjawisko roztaczania przez decydentów politycznej „opieki" nad słabszymi partnerami (np. organizacjami pozarządowymi) w zamian za poparcie polityczne. Natomiast tokenizm odnosi się do deklaratywnego, pozorowanego partnerstwa, wykazywanego w dokumentacji czy oficjalnych

deklaracjach, ale nie realizowanego w rzeczywistym procesie decyzyjnym (Zabzdyr-Jamróz 2010). Wojciech Knieć (2009) pisze o skolonizowanym pseudopartnerstwie, opartym na władzy dyskrecjonalnej władz samorządowych. Opisuje się także różne sposoby manipulowania składem partnerstw np. poprzez włączanie do rad LGD urzędników samorządowych jako przedstawicieli sektora pozarządowego (Swianiewicz i inni 2008). Badacze zaobserwowali znacząco wyższy od deklarowanego oraz od zalecanego w programie LEADER udział rzeczywisty przedstawicieli sektora publicznego w radach lokalnych grup działania (Furmankiewicz 2013).

Demokracja lokalna, demokracja formalna i demokracja bezpośrednia

Aktywność lokalna jest silnie powiązana z jakością demokracji lokalnej. Brak aktywności lokalnej sprzyja deformacjom i patologiom demokracji lokalnej. Zwłaszcza badania nad aktywnością obywatelską wprost odnoszą się do jakości demokracji lokalnej (Frączak, Skrzypiec 2004, Dyktat czy uczestnictwo 2012). Oddolna, spontaniczna, niekoncesjonowana aktywność obywatelska w postaci ruchów, stowarzyszeń, sieci, partnerstw uważana jest za warunek obywatelskiej kontroli poczynań władz. Im więcej liderów owych organizacji zasili struktury demokracji formalnej (rady gmin) – tym większa gwarancja ożywienia lokalnego życia politycznego, jego transparentności i minimalizacji ryzyka patologii i wynaturzeń demokracji formalnej, do jakich równie często dochodzi na najwyższych szczeblach władzy jak i w małych społecznościach lokalnych. Aktywność lokalna jest także podstawowym budulcem tzw. demokracji bezpośredniej, będącej coraz ważniejszym uzupełnieniem tradycyjnej demokracji przedstawicielskiej, przechodzącej w ostatnich dziesięcioleciach poważny kryzys legitymizacji. Demokracja bezpośrednia polega na bezpośrednim uczestnictwie obywateli w realizacji spraw publicznych i rozwiązywaniu problemów lokalnych.

Partnerstwo lokalne, grupy partnerskie, sieci współpracy

Wśród form współdziałania na szczeblu lokalnym, szczególnie dużą wagę przykłada się do lokalnych partnerstw czy sieci współpracy. Robert Putnam sytuuje sieci współpracy jako najważniejszy, obok norm zaufania i wzajemności element kapitału społecznego. Zresztą pomiędzy tymi czynnikami istnieje istotna zależność. Sieciowa forma powiązań zmniejsza ryzyko strategii dezercyjnych, czyli wyłamywania się ze współpracy, podnosząc ich indywidualne koszty, sieci przyspieszają obieg

informacji, zwiększają także transparentność procedur decyzyjnych, co przekłada się na wyższy poziom zaufania. Wreszcie demokratyczny charakter sieci w kontraście do struktur hierarchicznych sprzyja integracji podmiotów zaangażowanych w tę formę działania, a co za tym idzie, podnosi poziom wzajemnego zaufania. Badania tej formy powiązań często przyjmują formę analiz sieciowych. Na terenach wiejskich paradygmat analizy sieciowej stosuje się już od kilkunastu lat (Murdoch 2000). W Polsce co najmniej od dekady prowadzi się tego typu badania (Furmankiewicz, Stefańska 2010; Swianiewicz i inni 2008, Sadowski 2008). Z badań tych wynika, że wbrew założonej dla tego typu powiązań niehierarchiczności i kwotach zabezpieczających dominację któregokolwiek z sektorów, w przypadku rodzimych partnerstw istnieją z reguły organizacje/ instytucje pełniące centralną rolę. Zwykle są nimi władze samorządowe lub podmioty instytucjonalno-organizacyjne (np. ośrodki doradztwa rolniczego, agencje rozwoju regionalnego) także reprezentujące sektor publiczny. Z uwagi na swe zasoby kadrowe i finansowe, mają one skłonność do peryferyzacji i podporządkowywania innych partnerów, zwłaszcza organizacji pozarządowych, w zamian za pośrednictwo w kontaktach z instytucjami zewnętrznymi czy pomoc w dostępie do środków/zasobów albo wsparcie logistyczno-administracyjne, udzielane partnerom.

3.4 Główne instytucje i wybrane programy badawcze i badawczo-interwencyjne

Centrum Europejskich Studiów regionalnych i Lokalnych Uniwersytetu Warszawskiego (wcześniej Europejski Instytut Studiów Regionalnych i Lokalnych).

Już w drugiej połowie lat 80-tych zeszłego wieku w Instytucie Gospodarki Przestrzennej Wydziału Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego zainicjowano 3-letni program badawczy „Rozwój regionalny-Rozwój lokalny – Samorząd terytorialny" pod kierownictwem Antoniego Kuklińskiego i Bohdana Jałowieckiego, w ramach którego prowadzono rozległe badania nad aktywnością lokalną. W 1991 roku, już po przełomie ustrojowym na bazie Instytutu Gospodarki Przestrzennej utworzono Europejski Instytut Studiów Regionalnych i Lokalnych (EUROREG). W ramach Instytutu prowadzono jeden z największych w powojennej historii programów (tzw. programów węzłowych), poświęconych tematyce lokalnej: „Polska Lokalna". W ramach tego wieloletniego (1985-2000) programu zrealizowano wiele badań i projektów) dotyczących m.in.

gospodarki, także nieformalnej, struktur politycznych – w tym patologii władzy, np. lokalnych struktur PZPR) „Dorobek „Polski Lokalnej" jest do dzisiaj najwszechstronniejszym zespołem wyników multidyscyplinarnych – a czasem wręcz interdyscyplinarnych – badań nad schyłkiem realnego socjalizmu, oglądanego „od dołu", z punktu widzenia drobnej przedsiębiorczości, małych społeczności, tradycji lokalnych, relacji władzy w gminach i powiatach. Właśnie z „Polski Lokalnej" pochodzą tezy o dominacji układów rodzinno-koleżeńskich w relacjach władzy – układów do dzisiaj nieprzezwyciężonych, a nawet ostatnio w nieprzewidywalny wręcz sposób wzmocnionych na najwyższych szczeblach władzy w naszym kraju (schyłek socjalizmu odbudował się widać – z nawiązką – w Polsce Odrodzonej). Wyniki programu niewątpliwie przyczyniły się do projektowania odtworzenia samorządu terytorialnego w Polsce – warto przypomnieć, że to właśnie „Polska Lokalna" upowszechniła w naszym kraju Światową Deklarację Samorządu Terytorialnego z 1985 r".

Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN

IRWiR PAN jest jednym z największych ośrodków naukowych zajmujących się wsią i rolnictwem, a 40-lecie jego istnienia podsumowano w specjalnym numerze „Wsi i Rolnictwa" (4/2011). Na uwagę zasługują przede wszystkim prowadzone w Instytucie badania ewaluacyjne programów LEADER oraz LEADER+. Jeśli chodzi o pierwszy z programów, LEADER+, realizowany w Polsce w latach 2004-2008, ciekawym podsumowaniem programu w apekcie aktywizacji społeczności wiejskich jest książka „Między interwencją a interakcją. Lokalne grupy działania w społecznościach wiejskich" (Bukraba-Rylska red. 2011), pisana z perspektywy socjologiczno-antropologicznej. W odróżnieniu od wielu ujęć normatywnych, negatywnie oceniających efekty programu, zwłaszcza w kontekście założonych standardów, książka jest pogłębioną analizą skutków zderzenia instytucji wniesionych z jednej strony i dziedziczonych z drugiej. Dzięki przedstawieniu historycznych uwarunkowań i szerszego kontekstu wdrażanego programu lepiej można zrozumieć ograniczenia modernizacji obszarów wiejskich. Dzięki wykorzystaniu w analizie kategorii kapitału wiążącego lepiej można zrozumieć sposób funkcjonowania programu w polskich realiach. Są także rekomendacje dotyczące terytorialnego poziomu realizacji programu. Równocześnie nie brakuje w pozycji krytyki programu, jako jednego z najbardziej skomplikowanych, a często absurdalnych sposobów pozyskiwania niewielkich (w skali pojedynczego projektu) środków.

Instytut Spraw Publicznych

W latach 2005-2008 Instytut Spraw Publicznych wraz z Akademią Filantropii w Polsce, Wspólnotą Roboczą Związków Organizacji Socjalnych WRZOS oraz innymi partnerami z pierwszego, drugiego i trzeciego sektora realizował, w ramach Inicjatywy Wspólnotowej EQUAL przy udziale środków Europejskiego Funduszu Społecznego projekt *W stronę polskiego modelu ekonomi społecznej. Budujemy nowy Lisków*. Projekt miał dać odpowiedź na podstawowe pytanie: jak odbudować siłę wspólnoty lokalnej, czyli jak stymulować oddolny rozwój zaniedbanych społeczności. W trakcie programu powstało także szereg prac studyjnych i opracowań badawczych (Kaźmierczak, Hernik 2008).

Drugim z przedsięwzięć Instytutu, które warto wskazać jako całościowe ujęcie problemu aktywności lokalnej jest program „Decydujmy razem. Wzmocnienie mechanizmów partycypacyjnych w kreowaniu i wdrażaniu polityk publicznych oraz podejmowaniu decyzji publicznych". Przedmiotem programu jest partycypacja publiczna, a więc zaangażowanie obywateli w funkcjonowanie struktur i instytucji demokratycznego państwa (ale też samorządu), czyli zarówno władz publicznych, jak i podległych im jednostek sektora publicznego. Program ma przede wszystkim charakter badawczy, składający się z części teoretycznej, zorientowanej na osadzenie pojęcia partycypacji publicznej w kontekście teorii nauk społecznych oraz diagnostycznej, odnoszącej się do stanu partycypacji publicznej w Polsce na poziomie gminnym (Dyktat czy uczestnictwo 2012).

Stowarzyszenie Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej

Stowarzyszenie powstało pod koniec lat 90-tych. Najważniejszym programem Stowarzyszenia jest „Centrum Aktywności Lokalnej" (CAL). Podstawowy cel Programu czyli rozwój lokalny (*community development*) sformułowano jako proces zaspakajania jednostkowych i zbiorowych potrzeb, a także rozwiązywania problemów, dzięki zaangażowaniu mieszkańców - w taki sposób, aby w danym środowisku zachodziła zmiana na poziomie kulturalnym, społecznym i gospodarczym. Motorem przemian miała być edukacja lokalna (*local education*) czyli oddziaływanie na sferę kultury, możliwe dzięki kształtowaniu u ludzi określonych umiejętności koniecznych do działania. Środkiem uruchamiającym cały mechanizm miała być metoda animacji społecznej (*social animation*). Jej podstawę stanowiły cztery zasady: badanie w działaniu (*action research*) – mające na celu

odkrywanie lokalnego potencjału i lokalnych sił społecznych, praca środowiskowa (*community work*) czyli profesjonalne wsparcie organizacyjne, technologiczne i edukacyjne, a potem wzmacnianie społeczne (*empowering*) – rozwijanie wiedzy i pewności siebie, oraz działanie środowiskowe (*community actions*), będące skupianiem wokół wspólnych zadań zainteresowanych osób, grup i organizacji. Stowarzyszenie wydaje szereg publikacji związanych z prowadzonym programem aktywizacji wspólnot lokalnych o charakterze badawczym, eksperckim i edukacyjno-popularyzatorskim.

Ośrodek Badania Aktywności Lokalnej przy Fundacji Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego

Ośrodek Badania Aktywności Lokalnej zajmuje się badaniami społeczeństwa obywatelskiego, zwłaszcza w wymiarze lokalnym. Powstały w 2001 roku Ośrodek sięga korzeniami do aktywności badawczej Stowarzyszenia Wspierania Inicjatyw Społecznych "Asocjacje", które już 1996 roku prowadziło badania aktywności obywatelskiej. W ramach Ośrodka realizowano szereg badań i analiz publikowanych w formie raportów i publikacji w serii: Biblioteka Aktywności Lokalnej. Prace badawczo-eksperckie przyniosły wypracowanie dwóch oryginalnych metod badawczych: narzędzie do monitorowania systemu współpracy pomiędzy jednostkami samorządu terytorialnego a organizacjami pozarządowymi oraz "mapę aktywności lokalnej".

3.5 Podsumowanie: dylematy w badaniach nad aktywnością lokalną i dylematy badań nad aktywnością lokalną

Opisane wyżej podejścia i programy badawcze szeroko i wielowątkowo podejmują temat aktywności lokalnej. Pozostaje jednakże szereg zagadek, wątpliwości, kwestii spornych, o których warto wspomnieć, omawiając stan badań nad aktywnością lokalną w Polsce.

W kontekście programów unijnych zorientowanych na pobudzanie kapitału społecznego i aktywności lokalnej często pojawia się wątpliwość, czy nie jest czasem tak, że dedykowane wzmacnianiu aktywności programy unijne zamiast ograniczać, w istocie odtwarzają struktury, cechy i więzi, które tą aktywność ograniczały, bądź nawet paraliżowały? Ogólniejszą postać tego dylematu w stosunku do krajów – beneficjentów pomocy unijnej trafnie sformułował Conor O'Dwyer w artykule

Reforming Regional Governance in East Central Europe: Europeanization or Domestic Politics as Usual? (2006) stwierdzając, że polityka regionalna (i lokalna) UE nie tyle stała się narzędziem europeizacji krajów kandydackich, lecz z punktu widzenia wewnętrznej perspektywy tych państw nośnikiem swoistych nagród dla wprowadzających reformy regionalne (czy lokalne) koalicji politycznych, działaczy, liderów i to zupełnie niezależnie od zamierzonych przez władze unijne celów. W istocie Komisja nie określa roli, jaka przypadnie państwom członkowskich i sub-narodowym jednostkom struktury terytorialnej w całym tym procesie, aczkolwiek to państwa członkowskie mają być partnerem Komisji Europejskiej w negocjacjach odpowiednich programów i transz. Tak więc, zdaniem O'Dwyera to nie tyle reguły dystrybucji funduszy strukturalnych i spójności stanowią instrument europeizacji nowych członków Unii, ale owe fundusze są narzędziem, wykorzystywanym w polityce wewnętrznej państw kandydackich. Nic więc dziwnego, że część badaczy zorientowanych socjologicznie czy etnologicznie wpada w pułapkę normatywną. Z jednej bowiem strony, jako etnologowie, „kibicują" trwałości tradycyjnych powiązań, upatrując w nich rodzaj charakterystycznego dla polskiej wsi kapitału społecznego i czynnik chroniący przed zgubnymi skutkami globalizacji, z drugiej jako np. ewaluatorzy programów unijnych konstatują z ubolewaniem dysfunkcjonalność owych powiązań z punktu widzenia uniwersalnych zasad i reguł dystrybucji środków publicznych (Bukraba-Rylska 2008, 2014).

W związku z pierwszą wątpliwością pojawia się następna. Tak naprawdę nie wiemy, czy obserwowane w wielu miejscach w Polsce przykłady oddolnych inicjatyw lokalnych są tak naprawdę efektem kroplówki unijnej i po ustaniu dotacji umrą śmiercią naturalną, czy też zjawiska te są rezultatem autentycznej podmiotowości, jedynie rozbudzonej programami unijnymi i nie zanikną wraz z ustaniem zewnętrznego finansowania (Bański i inni 2009).

Drugi z zasadniczych problemów, jaki napotykają badacze lokalnej aktywności odnosi się do milcząco przyjmowanego założenia, że skoro cechą lokalności jako określonego typu ładu społecznego jest spontaniczna i oddolna aktywność mieszkańców – każda jej postać jest pożyteczna i pożądana dla szeroko rozumianego rozwoju lokalnego. Wyniki wielu przytaczanych wyżej badań potwierdzają coś wręcz przeciwnego. Spontaniczne, podmiotowe i oddolne działania oraz inicjatywy na poziomie lokalnym często przybierają postać powiązań klanowo-rodzinnych, przerastania struktur prywatnych i publicznych, nepotyzmu czy klientelizmu. Okazuje się, że ten typ „lokalności" nie tylko nie sprzyja aktywności

skierowanej ku dobru wspólnoty lokalnej, lecz wręcz hamuje podmiotowość obywatelską, organizowanie się i zrzeszanie na zasadzie dobrowolności i ku pożytkowi całej wspólnoty, a nie jakiejś rodziny, jakiegoś klanu, jakiejś wąskiej grupy interesów. Trzeba przyznać, że stan rozstrzygnięć teoretycznych także nie sprzyja dokonywaniu w tej materii precyzyjnych rozróżnień. Omawiane pojęcie kapitału społecznego jako kategoria wewnętrznie złożona jest zasadniczo niejasne i podatne na różnorodne interpretacje. Co więcej, wyróżnione przez R. Putnama dwa podstawowe typy powiązań (bonding i bridging) na poziomie empirycznym mają tendencję już to do wchodzenia ze sobą w silne napięcia już to do wzajemnego znoszenia się.

Z kwestią normatywnej oceny aktywności lokalnej wiąże się rzadko badana w polskich realiach aktywność protestu, blokująca, negatywna. Niezwykle trudno a'priori stwierdzić, czy ten typ aktywności jest zjawiskiem społecznie pożądanym. Z jednej strony mamy bowiem do czynienia z działaniami jednoznacznie szkodliwymi z punktu widzenia interesu zbiorowego, jak w przypadku wieloletnich akcji oprotestowujących budowę zakopianki, z drugiej - inicjatywami ważnymi, podnoszącymi jakość demokracji i funkcjonowania administracji publicznej. Poza prostymi, normatywnymi odniesieniami, brakuje pogłębionej analizy teoretycznej, która ujmowałaby aktywność lokalną w kontekście konfliktu lokalnego i napięć społecznych, a co za tym idzie wielorakich skutków, jakie „negatywna" aktywność lokalna może nieść zarówno dla układu lokalnego jaki szerszych struktur. Wielu aktorów podkreśla, że to właśnie protest, konflikt, napięcie wokół kontrowersyjnych planów, inwestycji może być pozytywnym przejawem samoorganizacji i samoobrony społecznej w sytuacjach ignorowania społeczności lokalnych w procesie decyzyjnym, a wręcz mobilizować aktywność lokalną (Michałowska 2008).

Na koniec warto zadać pytanie: jaki podstawowy sens nadaje się w przywoływanych badaniach pojęciu lokalności? Czy ma ono denotować tradycyjne społeczności lokalne, których więź tworzona jest przede wszystkim na bazie bliskości przestrzennej oraz integracji terytorialnej czy też odnosić się raczej do bliskości wyobrażonej, aspektowej, kontekstualnej, luźniej związanej z terytorium, bardziej z podzielanymi przekonaniami co do danego miejsca, czy związanymi z nim wspólnymi problemami (Gorlach, Klekotko, Nowak 2012). Lokalność jawi się w tym ujęciu jako rodzaj ideologii odwołującej się do wspólnoty lokalnej jako „raju utraconego". Lokalizm natomiast podkreśla autonomię

i podmiotowość w wielu wymiarach, niekoniecznie powiązanych z konkretnym terytorium (Sowa 1989: 25).

To prowadzi do kolejnego problemu. Tradycja badań nad aktywnością lokalną ogranicza ją przede wszystkim to tzw. Polski lokalnej, a więc Polski poza wielkimi centrami miejskimi. A jednak coraz większa liczba badaczy uznaje, że z lokalnością jako pewną relacją społeczno-przestrzenną mamy do czynienia także w wielkich miastach. Np. coraz więcej wielkomiejskich i miejskich programów rewitalizacji kierowanych jest do niewielkich przestrzeni miejskich czy sąsiedztw, traktowanych jako całości społeczno-przestrzenne, w których koncentrują się problemy społeczne, wymagające interwencji oraz przekształceń (Pares, Bonet-Marti i Marti-Costa 2012). Owe projekty uwzględniać zatem mają lokalną specyfikę społeczno-przestrzenną. Większość programów rewitalizacyjnych rozwijanych w makro skali (Europejskiej, narodowej, regionalnej) ma na celu finansowanie mikro projektów (z poziomu osiedla, dzielnicy), które tworzone są przez lokalnych interesariuszy. Przestrzeń wielkiego miasta może być zatem także „sceną" aktywności lokalnej, realizowanej na osiedlach czy w sąsiedzkich wielkomiejskich, a co za tym idzie – uruchamiać działalność badawczą.

Jak z powyższego wynika, w konceptualizacji tego, co lokalne obserwujemy przejście od lokalności ujmowanej na sposób „autarkiczny", poprzez cechy, odnoszone do względnie izolowanych, silnie zintegrowanych całości społeczno-przestrzennych, kojarzonych głównie ze społecznościami wiejskimi i małomiasteczkowymi do lokalizmu, koncentrującego się raczej na rozmaitych przejawach aktywności oddolnej, charakteryzującego się przestrzenno-społeczną integracją w dowolnym układzie terytorialnym (Starosta 1995).

Badania nad aktywnością lokalną, problematyka, pytania badawcze i najważniejsze kategorie pojęciowe zmieniają się wraz z przeobrażeniami zachodzącymi w tzw. Polsce lokalnej. Dziś różnice pomiędzy miastem a wsią, metropolią a małym miastem powoli zaczynają się zacierać. Zjawiska globalizacji ujednolicają style i sposoby życia, a wraz z nimi formy i typy uczestnictwa obywateli w życiu publicznym. Wydaje się, że heroiczny okres budowania lokalnej Polski obywatelskiej mamy już za sobą. Teraz pora na etap konsolidacji instytucjonalnej, w ramach którego aktywność lokalna stawać się będzie integralnym elementem makrostruktur społeczeństwa obywatelskiego.

3.6. Bibliografia

Adamski T., Gorlach K., *Koncepcja rozwoju neo-endogennego czyli renesans znaczenia wiedzy lokalnej*, [w:] *Socjologia jako służba społeczna*. *Pamięci Władysława Kwaśniewicza*, red. K. Gorlach, M. Niezgoda, Z. Seręga, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, 2007.

Bański J., Janicki W., Bednarek-Szczepańska M., Czapiewski K., Mazur M., *Ocena wpływu instrumentów polityki spójności na rozwój społeczny i gospodarczy obszarów wiejskich w województwie małopolskim*, Ekspertyza wykonana na zlecenie Urzędu Marszałkowskiego Województwa Małopolskiego w ramach projektu systemowego Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki „Małopolskie Obserwatorium Polityki Rozwoju – Etap I", Warszawa, 2009.

Bartkowski J., *Kapitał społeczny i jego oddziaływanie na rozwój w ujęciu socjologicznym*, [w:] *Kapitał ludzki i kapitał społeczny a rozwój regionalny*, M. Herbst (red.), Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa, 2007.

Brzezińska A., *Samoorganizacja i samopomoc jako warunki i skutki aktywności społeczności lokalnych*, [w:] *Aktywizacja społeczna a rozwój społeczności: zasoby, kompetencje, partnerstwo*, red. D. Rosiński, A. Rosińska, Polityka Społeczna, nr spec., 2011.

Bukraba-Rylska I., *Socjologia wsi polskiej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 2008.

Bukraba-Rylska I., *Polska wieś w UE: esej o (brakującej) „Wielkiej Narracji"*, Wieś i Rolnictwo, 2(163), 2014.

Bukraba-Rylska I. (red), *Między interwencją a interakcją. Lokalne grupy działania w społecznościach wiejskich*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa, 2011.

Burawoy M., *O socjologię publiczną. Przemówienie prezydenckie z roku 2004*, [w:] *Nowe perspektywy teorii socjologicznej*, red. A. Manterys, J. Mucha, ZW NOMOS, Kraków, 2009.

Czapiński J., *Kapitał ludzki i kapitał społeczny, a dobrobyt materialny: polski paradoks*, Zarządzanie Publiczne, 2 (4), 2008.

Etzioni A., *Aktywne społeczeństwo*, ZW NOMOS, Kraków, 2012.

Fedyszak-Radziejowska E., *Czy kapitał społeczny bez społecznego zaufania jest możliwy?*, [w:] *Jednostkowe i społeczne zasoby wsi*, red. K. Szafraniec, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa, Warszawa, 2006.

Fedyszak-Radziejowska B., *Rola drobnych gospodarstw rolnych w budowie kapitału społecznego na wsi*, Wieś i Rolnictwo, 4(153), 2011.

Frączak P. (red), *Lokalne społeczeństwa obywatelskie – mapy aktywności. Raporty z badań*, Ośrodek Badania Aktywności Lokalnej przy Fundacji Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego, Warszawa, 2004.

Frączak P., Skrzypiec R., *Metoda lokalnej aktywności obywatelskiej jako metoda i narzędzie*, [w:] *Lokalne społeczeństwa obywatelskie – mapy aktywności. Raporty z badań*, red. P. Frączak, Ośrodek Badania Aktywności Lokalnej przy Fundacji Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego, Warszawa, 2004.

Fukuyama F., *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 1997.

Furmakniewicz M., *Współrządzenie czy ukryta dominacja sektora publicznego? Koncepcja governace w praktyce lokalnych grup działania LEADER*, Studia Regionalne i Lokalne, 1(51), 2013.

Furmankiewicz M., Stefańska J., *Partnerstwa terytorialne jako sieci organizacyjne. Analiza powiązań w trzech wybranych „Lokalnych Grupach Działania" w Polsce*, Studia Regionalne i Lokalne, 1(39), 2010.

Gliński P., *Aktywność aktorów społecznych – deficyt obywatelstwa wobec codziennej zaradności Polaków*, [w:] *Kręgi integracji i rodzaje tożsamości. Polska. Europa. Świat*, red. W. Wesołowski, J. Włodarek, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa, 2005.

Gorlach K., Klekotko M., Nowak P. , *W obliczu globalnego kryzysu. Współczesna polska socjologia wsi w relacji do anglosaskich studiów nad obszarami wiejskimi*, [w:] *Cztery dekady socjologii na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika, Socjologia i socjologowie wsi krajów Europy Środkowej*, red. A. Kaleta, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń, 2012.

Gorzelak G., *Zewnętrzna interwencja jako czynnik rozwoju lokalnego (na przykładzie Programu Inicjatyw Lokalnych*), Studia Regionalne i Lokalne, 3(3), 2000.

Goszczyński W., Kamiński R., Knieć W., *Dylemat linoskoczka, czyli o profesjonalizacji autentyczności i perspektywach rozwoju organizacji pozarządowych na wsi i w małych miastach*, Forum Aktywizacji Obszarów Wiejskich, Toruń-Warszawa, 2013.

Halamska M., *Zasoby własne wsi a zewnętrzne programy rozwoju na przykładzie zależności kapitał społeczny- PP Leader+,* Wieś i Rolnictwo 3(144), 2009.

Kamiński R., *Partnerstwa w programie Leader: czy można stwierdzić, że Leader nie buduje kapitału społecznego na polskiej wsi?*, [w:] *Aktywizacja społeczna a rozwój społeczności: zasoby, kompetencje, partnerstwo*, red. D. Rosiński, A. Rosińska, Polityka Społeczna, nr spec., 2011.

Kaźmierczak T., *Społeczność lokalna w działaniu – refleksje i hipotezy*, [w:], *Społeczność lokalna w działaniu. Kapitał społeczny. Potencjał społeczny. Lokalne governance*, red. T. Kaźmierczak, K. Hernik, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa, 2008.

Klekotko M., Gorlach K., *Trójkąt niebermudzki: sceny, sieci i ruchy społeczne w rozwoju obszarów nie tylko wiejskich*, Acta Universitatis Lodziensis, Folia Sociologica, 44, 2013.

Knieć W., 2009, *Władza w lokalnych grupach działania: pomiędzy realnym a skolonizowanym partnerstwem*, [w:] *Doświadczenia z funkcjonowania programu LEADER w Polsce w latach 2004-2009*, (red.) K. Wasielewski, Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy, Bydgoszcz.

Kowalewski M., *Organizowanie miejskiego aktywizmu w Polsce: Kongres Ruchów Miejskich*, Social Space Journal, 2(6), 2013.

Lewenstein B., *Nowe paradygmaty rozwoju społeczności lokalnych – w stronę obywatelskich wizji społeczności lokalnych*, [w:] *Oblicza lokalności. Różnorodność miejsc i czasu*, red. J. Kurczewska, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa, 2006.

Łuszczyńska M., *Program Aktywności Lokalnej – od pomysłu do działania*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Toruniu, Toruń, 2012.

Michałowska E., *Syndrom NIMBY jako przykład samoorganizacji społecznej na poziomie lokalnym*, Studia Regionalne i Lokalne, 1(31), 2008.

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, *Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego* 2020, Warszawa, 2013, dostępne na: http://ks.mkidn.gov.pl/media/download_gallery/20130520SRKS_na_stronie_internetowej.pdf [dostęp 10.02.2015].

Mularska-Kucharek M., Świątek A., *Aktywność społeczna mieszkańców Łodzi. Analiza wybranych wymiarów*, Studia Regionalne i Lokalne, 4(46), 2011.

Nowak P., *Rozwój obszarów wiejskich w Polsce po integracji z Unią Europejską w opinii lokalnych elit*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, 2012.

O'Dwyer C., *Reforming Regional Governance in East European Europe: Europeanization or Domestic Politics as Usual?*, East European Politics and Societies, t. 20/2, 2006.

Olech A. (red.), *Dyktat czy uczestnictwo. Diagnoza partycypacji publicznej w Polsce*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa, 2012.

Pałka E., *Wpływ środków unijnych na pobudzenie inicjatyw społeczności wiejskich obszarów opóźnionych w rozwoju. Przykład województwa świętokrzyskiego*, Infrastruktura i ekologia terenów wiejskich, II(1), PAN O/Kraków, 2014.

Parès M., Bonet-Marti J., Marti-Costa M., *Does Participation Really Matter in Urban Regeneration Policies? Exploring Governance Networks in Catalonia (Spain)*, Urban Affairs Review, 2012, s. 48.

Portes A., *Social capital. Its origins and applications in modern sociology*, Annual Review of Sociology, 1998, s. 24.

Putnam R., *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, Społeczny Instytut Wydawniczy ZNAK, Fundacja im. Stefana Batorego, Kraków–Warszawa, 1995.

Putnam R., *Samotna gra w kręgle. Upadek i odrodzenie wspólnot lokalnych w Stanach Zjednoczonych*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa, 2008.

Rosiński D., *Projekt badawczy Działania partnerskie typu Leader a zrównoważony rozwój społecznych zasobów jednostki*, [w:] *Aktywizacja społeczna a rozwój społeczności: zasoby, kompetencje, partnerstwo*, red. D. Rosiński, A. Rosińska, Polityka Społeczna, nr spec., 2011.

Sadowski I., *Demokracja w działaniu*. *Sieć relacji, aktywność obywatelska i zaufanie w społeczności lokalnej*, [w:] *Kapitały ludzkie i społeczne a konkurencyjność regionów*, red. M.S. Szczepański, K. Bierwiaczonek, T. Nawrocki, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, 2008.

Skrzypczak B., *W kierunku społecznościowej pracy socjalnej. Edukacyjno-środowiskowe determinanty interwencji publicznej*, Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej CAL, Warszawa, 2014.

Skrzypczak B. (red.), *Rewitalizacja społeczna – od aktywizacji do rozwoju lokalnego*, Urząd Marszałkowski Województwa Śląskiego, Katowice, 2011.

Skrzypiec R., *Społeczności lokalne, organizacje pozarządowe i rozwój lokalny jako przedmiot badań społecznych w Polsce*, Ośrodek Badania Aktywności Lokalnej, Warszawa, 2008.

Sowa K., *Zmierzch i odrodzenie się lokalizmów w XX stuleciu*, [w:] *Społeczności lokalne. Teraźniejszość i przyszłość*, red. P. Dutkiewicz, B. Jałowiecki, K. Sowa, Instytut Gospodarki Przestrzennej UW, Warszawa, 1989.

Starosta P., *Poza metropolią. Wiejskie i małomiasteczkowe społeczności lokalne a wzory porządku makrospołecznego*, Wydawnictwa Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 1995.

Stypułkowski W., *Aktywność obywatelska – pojęcie, pomiar i jej wpływ na rozwój regionalny*, Zeszyty Naukowe WSEI, 5(2), 2012.

Swianiewicz P., Herbst J., Lackowska M., Mielczarek A., *Szafarze darów europejskich. Kapitał społeczny a realizacja programów europejskich w polskich województwach*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa, 2008.

Szczepański M.S., Rojek P., *Cnoty i instytucje obywatelskie w społeczności lokalnej*, Śląskie Wydawnictwa Naukowe, WSZiNS, Tychy, 2001.

Sztompka P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Wydawnictwo Znak, Kraków, 2007; Taylor C., *Teoria społeczna jako praktyka*, [w:] *Świat przeżywany*, red. Z. Krasnodębski, K. Nelten, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa, 1993.

Tittenbrun J., *Anti-capital: Human, Social and Cultural. The Mesmerising Misnomers*, Ashgate Publishing, Ltd, London, 2013.

Trigilia C., *Social Capital and Local Development*. European Journal of Social Theory, 4(4), 2001.

Trutkowski C., Mandes S., *Kapitał społeczny w małych miastach*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa, 2005.

Tylor M., Barr A., West A., Signposts to Community Development (second edition), Community Development Foundation, London, 2000.

Wieruszewska M., *W kręgu kapitału społecznego*, [w:] *Tu i tam. Migracja z polskich wsi za granicę*, red. M. Wieruszewska, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa, 2007.

Woolcock M., *Social Capital and economic development: Toward a Theoretical Synthesis and policy Framework*, Theory and Society, 27(2), 1998.

Zabzdyr-Jamróz M., *Perspektywy sondażu deliberatywnego jako innowacji w polityce zdrowotnej*, Zdrowie Publiczne i Zarządzanie, 2, 2010.

Zajda K., *Czym jest kapitał społeczny polskiej wsi, jak go mierzyć i czy warto inwestować w jego wzmocnienie?*, Acta Uniwersitatis Lodziensis. Folia Sociologica, 37, 2011.

Ziarko M., *Modele wyjaśniające zmiany na poziomie społecznościowym*, [w:] *Aktywizacja społeczna a rozwój społeczności: zasoby, kompetencje, partnerstwo*, red. D. Rosiński, A. Rosińska, Polityka Społeczna, nr spec., 2011.

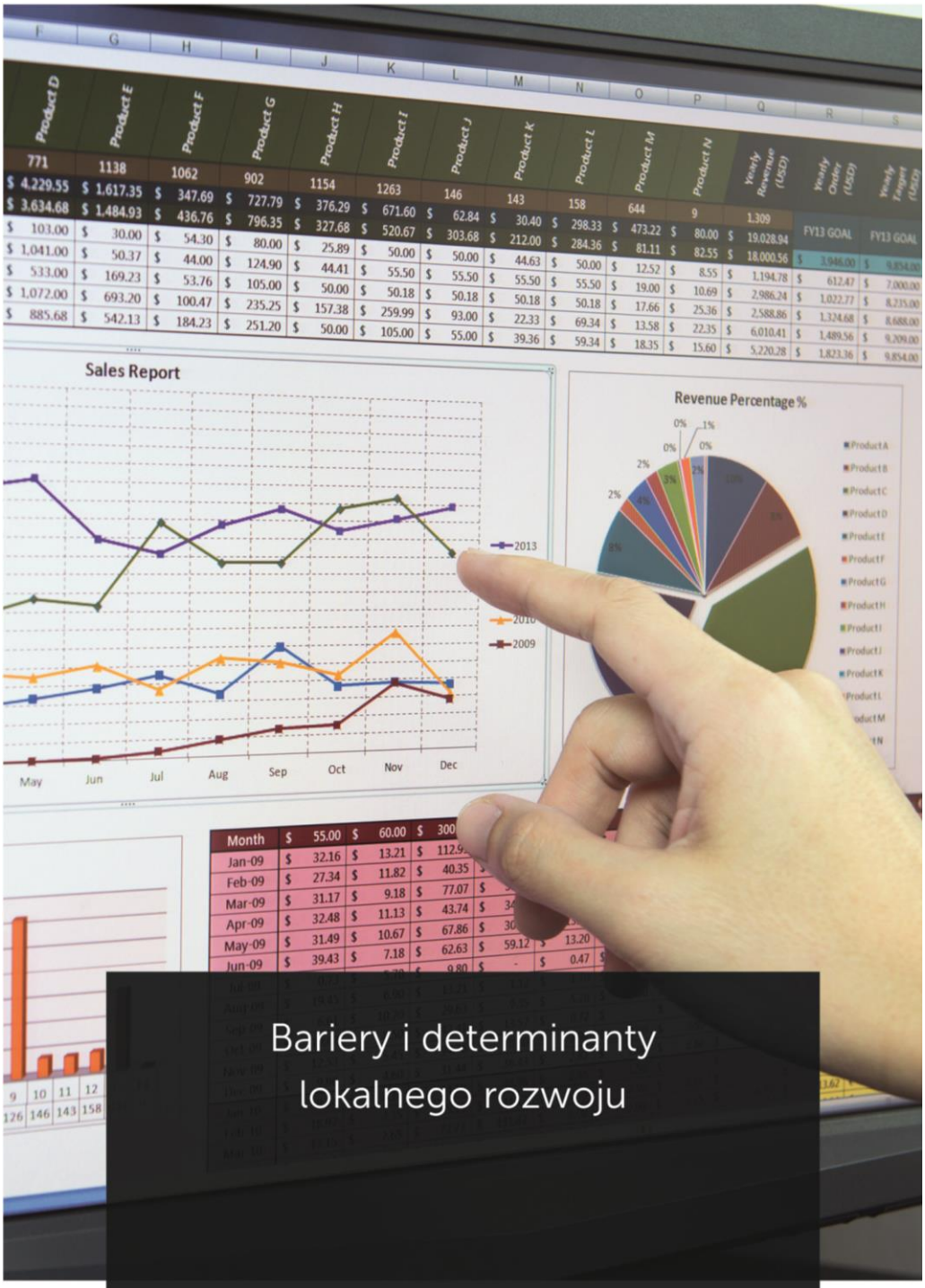
Sales Report
Revenue Percentage %
Bariery i determinanty
lokalnego rozwoju

4. Bariery i determinanty lokalnego rozwoju

4.1. Wprowadzenie

Zainteresowanie rozwojem małych jednostek terytorialnych ma długoletnią tradycję. Jak zauważa Parysek (1997), sięga ono lat 70. ubiegłego wieku, kiedy to w krajach zachodnich zaznaczył się kryzys polityki regionalnej, a społeczności lokalne boleśnie odczuły regres gospodarczy. W Polsce problematyka rozwoju lokalnego stała się przedmiotem badań w latach 80. XX w. (Dutkiewicz, Gorzelak, 1988; Hryniewicz, 1990; Jałowiecki, 1989), wydaje się jednak, że dopiero globalizacja przyczyniła się do upowszechnienia prac na temat zjawisk społeczno-konomicznych w ujęciu mikroprzestrzennym.

W krajach Unii Europejskiej kształtuje się nowy paradygmat polityki rozwoju regionalnego, który – w większym niż dotychczas stopniu – uwzględnia lokalną specyfikę (*Komunikat …* 2010). W polityce tej wskazuje się na: endogeniczny potencjał, dywersyfikację podejścia do różnych typów obszarów, decentralizację decyzji oraz funkcjonalne podejście do jednostek terytorialnych. Ma temu towarzyszyć zwiększenie konkurencyjności i spójności terytorialnej. Można chyba mówić o renesansie lokalizmu i bardziej ludzkiej twarzy globalizmu. Rośnie świadomość mieszkańców o samostanowieniu i ich wpływie na decyzje podejmowane przez władze samorządowe, zwiększa się liczba organizacji społecznych, których działalność koncentruje się na rozwoju lokalnym, upowszechniają się produkty lokalne i regionalne, wzrasta dbałość o lokalną kulturę z zachowaniem jej dóbr materialnych itp.

Rozwój lokalny jest efektem gospodarki lokalnej, która jest definiowana jako złożony proces, w którym władze lokalne, dzięki wykorzystaniu zasobów własnych oraz zaangażowaniu partnerów zewnętrznych, stymulują rozwój gospodarczy danej jednostki terytorialnej (Blakely, 1989). Samo pojęcie „rozwój lokalny", w zależności od punktu wyjścia (proces, geneza, kategoria działalności, sposób wykorzystania zasobów wewnętrznych, efekty rozwoju itp.), jest różnie definiowane. Na przykład zdaniem Paryska (1997) można go utożsamiać z kształtowaniem możliwie najkorzystniejszych warunków życia w lokalnym środowisku, które bazuje na wewnętrznych czynnikach rozwoju, stanowiąc uzupełnienie rozwoju regionalnego. Według Sekuły (2001) w literaturze przedmiotu można wskazać dwa uzupełniające się podejścia do definicji rozwoju lokalnego: pierwsza grupa definicji

uwzględnia potrzeby społeczności lokalnej, druga zaś – zwraca uwagę na zmiany zachodzące w układzie lokalnym, czyli na efekty wynikające z tego rozwoju. Brol (1998) uważa natomiast, że jest to zharmonizowane i systematyczne działanie społeczności i władzy lokalnej oraz innych podmiotów działających w określonej jednostce terytorialnej (gminie), zmierzające do kreowania nowych i poprawy istniejących warunków użytkowych jednostki i tworzenia korzystnych warunków gospodarczych oraz zapewnienia ładu przestrzennego i ekologicznego. Rozwój lokalny jest więc kategorią rozwoju społeczno-gospodarczego (czyli pozytywnych zmian ilościowych i jakościowych w systemie społecznym, gospodarczym i przyrodniczym), który zazwyczaj odnosimy do niewielkiej jednostki przestrzennej. Można go zatem najogólniej scharakteryzować jako proces pozytywnych przekształceń społeczno-gospodarczych, kształtujących lepsze warunki życia w małej jednostce terytorialnej, w którym uczestniczą przede wszystkim mieszkańcy oraz różnorodne podmioty społeczne i gospodarcze zlokalizowane głównie w tej jednostce. Aktywność społeczności lokalnej, miejscowych władz i podmiotów gospodarczych wydaje się być kluczowym elementem rozwoju lokalnego.

Celem tego opracowania jest identyfikacja i ocena czynników warunkujących rozwój lokalny, ze szczególnym uwzględnieniem tych czynników, które mogą generować jego utrudnienia. Zadanie to wymaga usystematyzowania wiedzy i ogólnej klasyfikacji czynników rozwojowych. W przypadku barier rozwojowych posłużono się przykładami ich identyfikacji w literaturze przedmiotu i projektach o charakterze aplikacyjnym. Podstawową jednostką terytorialną, do której odnosi się badaną problematykę jest gmina.

4.2. Kategorie czynników aktywizujących rozwój lokalny

Można wskazać co najmniej kilka kategorii czynników rozwoju lokalnego. Najpowszechniej dzieli się je ze względu na zakres przedmiotowy na: społeczno-kulturowe, ekonomiczne i przyrodnicze (zob. Parysek, 1996). Zakres ten można wzbogacić o kategorię czynników administracyjno-finansowych (w której należy uwzględnić elementy zarządzania i administracji, regulacji prawnych, finansowania przedsięwzięć itp.) i kategorię czynników technicznych (uwzględniającą przede wszystkim elementy infrastruktury społecznej i technicznej). W obrębie każdej takiej kategorii można wyodrębnić różne podkategorie. Na przykład wśród czynników społeczno-kulturowych wymienimy: strukturę demograficzną,

aktywność społeczną, strukturę społeczno-zawodową itd. Dalszym krokiem będzie wskazanie konkretnych czynników określających możliwości rozwoju lokalnego (np. zjawisko migracji, poziom wykształcenia, aktywność organizacji społecznych, kapitał społeczny, kreatywność i innowacyjność itp.). Przykład ten pokazuje jak szczegółowo można podchodzić do zagadnienia czynników determinujących rozwój lokalny, których w ten sposób można zapewne wymienić co najmniej kilkadziesiąt. Czynniki rozwoju lokalnego nie będą więc niczym innym, jak elementami diagnozującymi sytuację społeczno-ekonomiczną określonej jednostki terytorialnej. Takie podejście prezentuje na przykład Brandenburg (2011), który wymienia następujący zestaw czynników rozwoju lokalnego: potrzeby mieszkańców, zasoby i walory lokalnego środowiska przyrodniczego, zainwestowanie infrastrukturalne, poziom oświaty i kultury, potencjał gospodarczy, naukowy, techniczny i kadrowy, przepisy prawa, aktywność społeczności lokalnej i przychylność władz lokalnych dla inicjatyw, zasoby pracy, rynek lokalny i rynki zewnętrzne, kapitał finansowy, nowoczesne technologie wytwarzania, teren i korzyści miejsca, stosunki międzynarodowe i współpraca bilateralna.

Pewną modyfikacją powyższej klasyfikacji są tzw. aktywa gospodarki lokalnej, decydujące o dobrobycie społeczności lokalnej i o rozwoju lokalnej gospodarki (Pretty, 1999). Znajdują się wśród nich zasoby naturalne (np. bogactwa naturalne, lokalne usługi), kapitał społeczny (spójna społeczność i więzy międzyludzkie), kapitał ludzki (sytuacja i status indywidualnych członków lokalnej społeczności), kapitał fizyczny (lokalna infrastruktura) i zasoby finansowe (dostępność kredytów, subsydia, granty itp.). Z kolei zdaniem Heffnera (2007), analizującego uwarunkowania rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich, można wśród nich wydzielić kilka podstawowych grup. Są to: uwarunkowania związane z położeniem w przestrzeni geograficznej, uwarunkowania związane z położeniem w strukturach ekonomicznych, uwarunkowania środowiska przyrodniczego, jakość środowiska człowieka, poziom rozwoju infrastruktury technicznej, poziom rozwoju infrastruktury społecznej, aktywność i efektywność działań samorządów, przedsiębiorczość i innowacyjność lokalnej społeczności. Podobne podejście prezentuje Trojanek (1994), który ogół uwarunkowań rozwoju lokalnego dzieli na: walory użytkowe wytworzone przez naturę, walory użytkowe będące wytworem działań człowieka, siłę roboczą, instytucje zajmujące się promocją i rozwojem obszaru, kulturę i tradycje gospodarcze obszaru, atrakcyjność miejsc przebywania.

W innym podejściu wskazuje się na zależność rozwoju lokalnego od czynników endogenicznych (np. kapitał społeczny, walory przyrodnicze, stan wyposażenia technicznego) oraz egzogenicznych (np. aura gospodarcza, kierunki rozwoju regionalnego, regulacje prawne). Te pierwsze powinny być przede wszystkim tematem zainteresowania w przypadku opracowywania koncepcji i strategii rozwojowych oraz ocen wykorzystania zasobów lokalnych, drugie zaś powinny być kształtowane na poziomie regionalnym lub krajowym, jednakże tworzą one wzajemnie nierozerwalny system. Pewną modyfikacją takiego rozróżnienia, w przypadku definiowania rozwoju lokalnego jako procesu społecznego, będzie podział czynników na zależne lub niezależne od społeczności lokalnej i władz samorządowych.

Jeszcze inna klasyfikacja czynników rozwoju lokalnego dzieli je na twarde i miękkie. W pierwszej grupie znajdą się czynniki mierzalne (np. lokalizacja jednostki terytorialnej w stosunku do dużych aglomeracji, poziom wyposażenia w infrastrukturę społeczną i techniczną, dostępność komunikacyjna), w drugiej zaś – czynniki trudno mierzalne (np. innowacyjność, klimat dla przedsiębiorców, kreatywność lokalnych liderów, oferta usługowa itp.).

Przedstawione propozycje klasyfikacji czynników rozwoju lokalnego mogą równie dobrze odnosić się do rozwoju regionalnego lub – szerzej ujmując – ponadlokalnego; wystarczy tylko zmienić skalę odniesienia. Należy zatem w każdej z tych klasyfikacji uwzględnić czynnik skali i specyfiki małej jednostki terytorialnej. Szczególnego znaczenia nabiera wówczas jej lokalizacja i specyficzne zasoby własne (przyrodnicze, kulturowe, historyczne, usługowe). Inne czynniki rozwoju lokalnego, jak na przykład: dostępność wsparcia finansowego, regulacje prawne, poziom nauki, innowacyjność itp., będą raczej zależały od szeroko rozumianej sytuacji gospodarczej, społecznej i politycznej w regionie lub kraju. Są one w znacznym stopniu niezależne od działań podejmowanych na poziomie lokalnym przez samorządy, organizacje społeczne i inne nieformalne grupy mieszkańców, jednakże waga obydwu grup czynników jest tak samo istotna dla rozwoju jednostki terytorialnej.

Mając na uwadze dotychczasowe rozważania, można zaproponować trzy główne kategorie czynników aktywizujących rozwój lokalny, które są związane z (tab. 38):

- lokalizacją i zasobami lokalnymi,
- społeczeństwem i gospodarką,

- infrastrukturą i zarządzaniem.

Lokalizacja i zasoby lokalne są wynikiem położenia jednostki terytorialnej w przestrzeni geograficznej, charakteryzującej się określonymi zasobami, ale także rentą położenia. Społeczeństwo i gospodarka to szeroki zbiór walorów lokalnych, uwzględniających elementy kultury, demografii, kapitału ludzkiego i społecznego oraz sytuację gospodarczą. Z kolei kategoria „infrastruktura i zarządzanie" określa gotowość jednostki terytorialnej do realizacji przedsięwzięć rozwojowych.

Dodatkowo można zaproponować podział wszystkich czynników na dwie odrębne kategorie: uniwersalne i unikalne. Pierwsze z nich cechuje powszechność i możliwość wykorzystania w dowolnej jednostce terytorialnej (np. aktywność społeczna, innowacyjność gospodarki, sprawność i aktywność władz lokalnych), drugie są specyficzne i warunkują rozwój tylko konkretnego obszaru (np. bogactwa naturalne, renta położenia, warunki produkcji rolnictwa).

Tabela 38. Podstawowa klasyfikacja czynników rozwoju lokalnego

Kategoria	Czynniki
Lokalizacja i zasoby lokalne	renta położenia i dostępność komunikacyjna warunki naturalne i surowce zasoby kulturowe i historyczne
Społeczeństwo i gospodarka	struktura demograficzna i kapitał ludzki potencjał intelektualny i innowacyjny aktywność społeczno-gospodarcza i kapitał społeczny aktywność inwestorów zewnętrznych wewnętrzne zasoby finansowe „klimat" gospodarczy, kulturowy i polityczny
Infrastruktura i zarządzanie	wyposażenie infrastrukturalne sprawność zarządzania i zdolność absorbcji środków i inwestycji poziom zagospodarowania terenu

4.3. Determinanty rozwoju lokalnego – próba oceny

4.3.1 Lokalizacja i warunki naturalne

Czynniki lokalizacyjne i zasoby lokalne są zespołem specyficznych cech jednostki terytorialnej, wynikających z jej położenia w określonym obszarze. Spośród nich pierwszoplanową rolę w rozwoju lokalnym odgrywają zasoby specyficzne (naturalne i kulturowe) oraz położenie w stosunku do głównych ośrodków krajowych i regionalnych. Korzystnie zlokalizowane jednostki terytorialne, czyli takie, które charakteryzuje sąsiedztwo dużych aglomeracji miejskich i dobra dostępność komunikacyjna, występowanie bogactw naturalnych i terenów o wysokich walorach przyrodniczych, są obszarami kumulacji pozytywnych trendów społecznych i ekonomicznych. Korzystna lokalizacja jest więc jednym z podstawowych elementów determinujących lokalny rozwój. Na przykład tereny położone w sąsiedztwie miast charakteryzuje wielofunkcyjność z wiodącą rolą mieszkalnictwa i usług, natomiast gminy położone na obszarach o wysokich walorach przyrodniczych pełnią ponadto funkcje turystyczne i rekreacyjne (Bański, Stola, 2002). Z kolei gminy zlokalizowane peryferyjnie, z dala od ośrodków miejskich, rozwijają się wolniej i są często obszarami koncentracji problemów społecznych (Bański, 2009). Ich funkcje gospodarcze ograniczają się zazwyczaj do rolnictwa lub – rzadziej – rolnictwa z elementami turystyki i leśnictwa. To z kolei nie sprzyja rozwojowi.

Duże aglomeracje miejskie stymulują dynamiczny rozwój obszarów położonych w ich sąsiedztwie. Wpływy miasta sięgają w głąb terenów wiejskich, wyznaczając swoistą strefę oddziaływania, którą charakteryzuje przede wszystkim intensywny rozwój budownictwa mieszkaniowego, głównie jednorodzinnego. Intensywność ruchu budowlanego jest funkcją wielkości ośrodka miejskiego i odległości od niego (zob. Wesołowska, 2005). Budownictwo mieszkaniowe koncentruje się w pobliżu głównych ciągów komunikacyjnych. Wzdłuż nich tworzą się pasma wzmożonej aktywności gospodarczej. Do nowych osiedli napływa strumień ludności miejskiej, dobrze wykształconej, zamożnej i „wymagającej", to natomiast napędza rozwój usług, handlu, infrastruktury i wzmacnia społeczne czynniki rozwoju.

Sąsiedztwo dużych miast sprzyja sukcesowi gospodarczemu. Potwierdziły to badania Bańskiego (2008) w gminach podmiejskich największych polskich miast, w których pojawili się nowi inwestorzy, często reprezentujący wielkie koncerny

(np. Długołęka – Bosch, Tarnowo Podgórne – MAN, Union Cafe). Duża aktywność gospodarcza przekłada się zazwyczaj na ponadprzeciętny przyrost budżetów gmin. Z analizy dochodów własnych gmin wiejskich w latach 1995–2006 wynika, że najkorzystniejsze zmiany zaszły w sąsiedztwie aglomeracji miejskich (Warszawa, Łódź, Poznań, Trójmiasto, Toruń, Bydgoszcz, Białystok, Wrocław, Kraków). Rozwój niesie ze sobą także sytuacje konfliktowe i zagrożenia związane z „przeinwestowaniem" i „przeludnieniem".

Aktywizacja wewnętrznego potencjału jednostki terytorialnej, określonego przede wszystkim przez posiadane zasoby lokalne, jest współcześnie jednym z najważniejszych uwarunkowań rozwoju. Nawiązuje to bezpośrednio do paradygmatu inteligentnej specjalizacji regionalnej, to jest mądrego wyboru priorytetowego sektora, który stwarza najlepsze możliwości dla rozwoju regionu, i koncentrowanie działań w jego obrębie. Taki schemat ma zwiększyć efektywność wydatkowania publicznych środków.

Wysoki poziom potencjału własnego wpływa dodatnio na tworzenie korzystnych warunków życia dla mieszkańców, a endogeniczna aktywność może spowodować „samopodtrzymywalny" rozwój społeczny i gospodarczy. Ponadto od poziomu czynników wewnętrznych zależy stopień wykorzystania elementów napływających z zewnątrz (środki finansowe, inwestycje, ruch turystyczny oraz programy rządowe i unijne). Stymulacja rozwoju z zewnątrz jest ważna, czasami wręcz niezbędna, jednak bez odpowiedniej bazy lokalnej nawet wielkie środki pomocowe mogą zostać zmarnowane (Sobala-Gwosdz, 2005). Identyczne wnioski wynikają z analiz przeprowadzonych w ramach programu badawczego „Warunki życia społeczeństwa polskiego: problemy i strategie". Na ich podstawie stwierdzono, że oddziaływanie czynników zewnętrznych na rozwój lokalny w głównej mierze zależy od aktywności samego układu lokalnego oraz że racjonalne wykorzystanie i efekty rozwojowe korzystnego finansowo-inwestycyjnego impulsu zewnętrznego, w przypadku jego zaistnienia, zależą od kapitału endogennego (Gorzelak, 2008).

Silną współzależność pomiędzy dwoma rodzajami uwarunkowań akcentuje koncepcja rozwoju neoendogenicznego (Ray, 1997). Co prawda odnosi się ona do rozwoju regionalnego, ale w równej mierze można ją wykorzystać w zakresie rozwoju lokalnego. Koncepcja ta zakłada poszukiwanie i wykorzystywanie wszystkich możliwych zasobów lokalnych, w celu jak największej absorpcji potencjalnych czynników zewnętrznych, aby z kolei pomnażać zasoby własne.

Zadaniem tych czynników nie jest zastępowanie ani narzucanie poszczególnym obszarom ścieżek rozwojowych, a jedynie wspomaganie procesów oddolnych. Jak podkreśla C. Ray, jednym z podstawowych założeń koncepcji neoendogenicznego rozwoju jest odejście od wsparcia przez władze centralne państwa konkretnych sektorów gospodarki, w zamian za wspieranie inicjatyw lokalnych na konkretnych obszarach. Alternatywa ta ma zapobiec wspomaganiu poszczególnych sektorów gospodarki w izolacji od siebie oraz stosowaniu standardowych mierników w ocenie wymaganej pomocy, pomijających aspekty położenia oraz zróżnicowania społeczno-kulturowego.

Literatura podejmująca teoretyczne rozważania na temat zasobów lokalnych i ich roli w rozwoju terytorialnym jest bogata, niewiele jest natomiast opracowań dotyczących konkretnych zasobów lokalnych oraz ich znaczenia i poziomu wykorzystania. Najczęściej badania odnoszą się do lokalnych społeczności oraz oceny kapitału ludzkiego i społecznego (Knieć, 2010; Starosta, 2012; Wasilewski, 2009) lub lokalnych produktów, rozumianych zazwyczaj jako specyficzne wyroby sektora żywnościowego. W 2015 r., na zlecenie Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego, realizowano badanie pt. „Diagnoza zasobów lokalnych Lubelszczyzny". Jest to pierwsze tego typu badanie w kraju, uwzględniające szeroki zakres zasobów lokalnych, w tym: produkty specyficzne i unikatowe, usługi związane z grupą społeczną lub miejscem, surowce, bogactwa naturalne i atrakcje przyrodnicze, umiejętności i wiedzę osób i grup społecznych, zachowania i zwyczaje, miejsca związane z wydarzeniami historycznymi. Ocena utylitarności i unikatowości zasobów posłużyła do opracowania koncepcji nowych produktów bazujących na tych zasobach. W sumie w jednym regionie zidentyfikowano ponad 200 zasobów. Jest to przykład ilustrujący potencjał, jaki drzemie w zasobach lokalnych i ich rolę w rozwoju jednostek terytorialnych.

Ze względu na rolniczy charakter znacznej części obszaru Polski odrębnej uwagi wymagają warunki naturalne produkcji rolnej. Dobre warunki agroekologiczne sprzyjają intensyfikacji i osiąganiu korzystnych efektów produkcyjnych w sektorze żywnościowym, muszą im jednak towarzyszyć inne uwarunkowania, takie jak: kultura rolna, wysokie kwalifikacje zawodowe rolników, specjalizacja produkcji i właściwa obsługa rolnictwa. W Polsce można wskazać wiele obszarów, w których wykorzystanie potencjału przyrodniczego jest niewłaściwe, głównie ze względu na niski poziom wymienionych czynników.

4.3.2. Społeczeństwo i gospodarka

Czynniki społeczne i gospodarcze mogą zrekompensować, chociaż w części, niedogodności wynikające z niekorzystnej lokalizacji obszaru lub braku sprzyjających warunków naturalnych. Jednakże najczęściej te dwie kategorie czynników wzajemnie się uzupełniają, tj. tereny nieaktywne społecznie i gospodarczo są zazwyczaj położone peryferyjnie i nie mają bogatych zasobów lokalnych, i odwrotnie – obszary posiadające potencjał naturalny i kulturowy oraz korzystne położenie cechuje większa aktywność inwestorów i duże zaangażowanie społeczne mieszkańców. Ciekawych wniosków dostarcza badanie ankietowe przeprowadzone w blisko 400 gminach na temat głównych składników sprzyjających lokalnemu rozwojowi gospodarczemu (Yuong, Kaczmarek, 2000). Pierwsze miejsce zajął przemysł (94% pytanych), a następnie turystyka (78%), usługi (34%), handel (23%) i rolnictwo (22%). Dalej zwracano uwagę na dobrą lokalizację i dostępność (19%), sektor budowlany (12%), rozwój małych i średnich przedsiębiorstw (12%). Wyniki te świadczą o bardzo tradycyjnym podejściu pytanych do elementów wspierających rozwój, wśród których szans dla gmin upatruje się głównie w lokalizacji przedsięwzięć przemysłowych i turystyce. Dziwić może przypisywanie dużo mniejszego znaczenia usługom lub lokalizacji jednostki terytorialnej i jej dostępności komunikacyjnej. Jest to prawdopodobnie związane z tym, że badania wykonywano w końcu lat 90. ubiegłego wieku, kiedy przemysł (a nie usługi) stanowił jeszcze główną siłę napędową gospodarki, a turystyka jawiła się jako nowy sektor działalności, niosący duże możliwości rozwojowe (wystarczy zdiagnozować strategie rozwoju gmin z tego okresu – w większości z nich turystyka stanowiła jeden z podstawowych kierunków rozwoju).

Kategoria czynników społeczno-gospodarczych jest bardzo obszerna. Na przykład tylko wśród czynników społecznych determinujących lokalny rozwój gospodarczy Domański (2001) wymienia: kulturę pracy, kwalifikacje kadry pracowniczej i jej innowacyjność, więzi społeczne, zaufanie, tradycje, oszczędność, kreatywność, zdolność podejmowania ryzyka. W tym opracowaniu zwrócono uwagę tylko na kilka wybranych czynników, są to głównie: struktura demograficzna, aktywność społeczna i gospodarcza mieszkańców oraz ich potencjał intelektualny.

Struktura demograficzna jakiegoś obszaru jest wypadkową sytuacji społeczno-ekonomicznej, kulturowej i politycznej. Właściwa struktura wiekowa i proporcje płci wraz z odpowiednią strukturą społeczno-zawodową gwarantują trwałość rozwoju

lokalnego, natomiast zachwianie jednego z wymienionych elementów może stać się przyczyną problemów. Przykładem mogą być obszary peryferyjne na wschodzie kraju, gdzie w wyniku odpływu migracyjnego i ubytku naturalnego wzrósł udział ludności w wieku poprodukcyjnym. W grupie migrujących są zazwyczaj ludzie młodzi i aktywni, wśród których przeważają kobiety. Proces odpływu migracyjnego spowodował nadmierne wyludnienie obszarów wiejskich, które nie mogą się prawidłowo rozwijać, co z kolei pociąga za sobą inne niekorzystne zjawiska (marazm, wykluczenie społeczne, brak następców do prowadzenia gospodarstw rolnych, biedę itp.). Zdaniem wielu badaczy zmniejszenie liczby ludności należy uznać za zjawisko negatywne, bo jego konsekwencją jest stagnacja demograficzna i ekonomiczna obszaru. Od kilku lat obserwujemy zjawisko dodatniego bilansu migracyjnego na wsi, jednakże nie na tyle silne, aby zahamować ogólny proces koncentracji ludności w dużych aglomeracjach. Większość obszarów wiejskich nadal charakteryzuje ujemny bilans migracyjny i bardzo mały przyrost lub nawet ubytek naturalny ludności. Liczba ludności zwiększa się przede wszystkim na obszarach wiejskich sąsiadujących z dużymi aglomeracjami miejskimi i to głównie dzięki nim wieś ma ogólnie dodatni bilans migracyjny. Na opuszczenie miasta decydują się ludzie zamożni i dobrze wykształceni. Stwarzać to może dogodne warunki dla rozwoju tych obszarów wiejskich oraz poprawy ich wyposażenia w infrastrukturę techniczną i społeczną, która musi spełnić wysokie wymagania nowych mieszkańców. Zmiany ludnościowe na wsi w latach 90. XX w. i pierwszej dekadzie XXI w. przebiegały więc dwukierunkowo. W sąsiedztwie miast saldo migracji było dodatnie i jego wartość stopniowo malała w kierunku peryferii. Na obszarach położonych peryferyjnie saldo migracji było już wyraźnie ujemne. Rozwój lokalny napotyka tam na poważne utrudnienia.

Wysoki poziom wykształcenia mieszkańców gminy jest kolejnym ważnym czynnikiem determinującym rozwój. Dobrze wykształcone osoby są bardziej aktywne społecznie i gospodarczo, otwarte na nowoczesność, gotowe do podjęcia ryzyka inwestycyjnego, a przy tym stawiają swojemu otoczeniu większe wymagania. Badania ankietowe (obejmujące 2831 gospodarstw domowych na wsi), przeprowadzone w 2003 r. w różnych typach gmin, potwierdzają, że osoby lepiej wykształcone są pod każdym względem bardziej aktywne i zainteresowane zmianami dokonującymi się w ich otoczeniu (Bański, 2005). Osoby posiadające lepsze wykształcenie korzystniej też oceniły dokonujące się w kraju przemiany oraz z większym optymizmem spoglądały w przyszłość, bez względu na region zamieszkania.

Upodmiotowienie społeczności lokalnych, decentralizacja systemu społecznego i demokratyzacja życia przejawiają się wzrostem zaangażowania mieszkańców w życie społeczno-gospodarcze i kulturowe swojej miejscowości i gminy. Dostrzegają oni również korzyści publiczne i indywidualne płynące z realizacji projektów finansowanych ze środków pomocowych Unii Europejskiej. Aktywność społeczna mieszkańców przejawiała się na przykład wysoką frekwencją na zebraniach z władzami samorządowymi i zgłaszaniem wielu cennych inicjatyw społecznych, realizowanych następnie przez gminę. Innym przykładem jest oddolne tworzenie stowarzyszeń promujących gminę lub angażowanie własnych środków finansowych w rozbudowę infrastruktury technicznej. Na przykład na początku lat 90. środki mieszkańców gmin były ważnym źródłem finansowania wodociągów i kanalizacji. Mieszkańcy mają też istotny wpływ w fazie przygotowywania dokumentów planistycznych i strategicznych gmin, które są podstawą kształtowania kierunków rozwoju lokalnego.

Aktywność gospodarcza mieszkańców to przede wszystkim umiejętność kreowania nowych przedsięwzięć ekonomicznych, rozwoju funkcji pozarolniczych (usługi, turystyka, mieszkalnictwo, przemysł) lub wielofunkcyjnego rozwoju gospodarstw rolnych. Szczególną rolę odgrywają w tym lokalni liderzy, których działania gospodarcze stanowią często wzór do naśladowania dla innych mieszkańców gminy, wywołując proces kumulacyjnego rozwoju lokalnego (Domański, 2001). W małych miastach i na terenach wiejskich istotną rolę w rozwoju odgrywają najmniejsze podmioty (w tym podmioty jednoosobowe), które podejmują współpracę, tworząc swoistą sieć powiązań. Na obszarach zdominowanych przez duże przedsiębiorstwa lokalna przedsiębiorczość ma mniejsze możliwości rozwoju, podporządkowując się potrzebom podmiotu wiodącego.

Równie ważną rolę odgrywa aktywność inwestorów zewnętrznych. Chodzi tu przede wszystkim o większe inwestycje (produkcyjne, handlowo-usługowe i mieszkaniowe), które aktywizują gminę gospodarczo, dostarczają dochodów do jej budżetu, poprawiają strukturę zatrudnienia i tworzą nowe miejsca pracy. Z badań na temat obszarów sukcesu gospodarczego wynika, że dynamiczny rozwój „gmin sukcesu" był spowodowany pojawieniem się na ich terenie lub w sąsiedztwie dużej inwestycji (Bański, 2008). Dobrym przykładem jest gmina Kulesze Kościelne, mająca typowo rolniczy charakter, a więc raczej ograniczone możliwości rozwoju. Do niedawna Kulesze Kościelne mogły stanowić przykład obszaru problemowego, z tradycyjnym, niskotowarowym rolnictwem. Pojawienie się grupy kapitałowej

Mlekovita i jej inwestycje w przemysł mleczarski zmieniły radykalnie obraz gminy, zarówno pod względem warunków życia, jak i charakteru tamtejszego rolnictwa. Dziś gmina należy do „zagłębia mleczarskiego" i może stanowić przykład sukcesu dla innych gmin zdominowanych przez gospodarkę rolną.

4.3.3. Infrastruktura i zarządzanie

Czynniki techniczno-organizacyjne oddziałują na bieżące funkcjonowanie miejscowości lub gminy, stanowią warunek konieczny dla pozyskiwania nowych inwestycji i środków finansowych na rozwój lokalny oraz stwarzają możliwości pełnego wykorzystania lokalnych zasobów (potencjałów) społecznych, ekonomicznych i przyrodniczych. Można zaproponować podział czynników determinujących rozwój lokalny w zakresie infrastruktury i zarządzania na trzy podstawowe grupy:

- wyposażenie w infrastrukturę społeczną i techniczną;
- zagospodarowanie terenu wraz z aktualnymi i „merytorycznymi" dokumentami planistycznymi (miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego, strategia rozwoju, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego);
- sprawność i aktywność zarządzania gminą przez władze lokalne.

Infrastruktura stanowi jeden z głównych endogenicznych czynników determinujących rozwój lokalny. Dobre wyposażenie infrastrukturalne przyciąga kapitał zewnętrzny, kształtuje wielofunkcyjny rozwój, zapewnia wysoki poziom warunków życia, gwarantuje trwałość walorów przyrodniczych, kształtuje sieć osadniczą. Obszary o lepszym wyposażeniu infrastrukturalnym charakteryzują się wyższym poziomem przedsiębiorczości. Kompleksowe wyposażenie infrastrukturalne jest wstępnym warunkiem lokalizacji działalności gospodarczej. Niedostateczny stopień wyposażenia w infrastrukturę może stanowić zagrożenie degradacji środowiska przyrodniczego, barierę dla rozwoju społeczno-gospodarczego oraz stwarza niekorzystne warunki bytowe mieszkańców. Obszary bez odpowiedniego zaplecza są mało atrakcyjne dla potencjalnych inwestorów. Dopiero po nasyceniu ich elementami infrastruktury decydujące stają się inne czynniki lokalizacyjne, np. wielkość i zasoby rynku pracy, odległość od rynków zbytu, odległość od źródeł surowców itp. (Komornicki i in., 2012).

Nieodzownym elementem dobrej infrastruktury technicznej jest sieć drogowa, umożliwiająca sprawne i szybkie dotarcie do pracy, szkoły, odbiorcy towarów lub usług. Dostępność komunikacyjna należy do decydujących czynników wyboru lokalizacji nowej inwestycji lub miejsca zamieszkania. Równie ważnym czynnikiem jest sprawna sieć teleinformatyczna, w tym przede wszystkim dostępność szerokopasmowej sieci internetowej. Z badań przeprowadzonych na Mazowszu wynika, że – bez względu na miejsce zamieszkania i rodzaj wykonywanej pracy – komputer z dostępnym Internetem jest najważniejszym narzędziem ITC, ważniejszym niż telefon stacjonarny lub komórkowy (Czapiewski i in., 2012). W gminach położonych peryferyjnie sposoby dostępu do Internetu są bardziej zróżnicowane niż w miastach i ich bezpośrednim sąsiedztwie, co jest wynikiem ograniczeń w stosowaniu niektórych nowoczesnych technologii.

Aktualne i dobrze opracowane dokumenty planistyczne są podstawą każdej inwestycji (produkcyjnej, usługowej, handlowej, mieszkaniowej itp.). Ważne jest też, aby kierunki rozwoju gminy określone w strategii rozwoju, planie zagospodarowania przestrzennego i szczegółowych planach inwestycyjnych były trwałe i dobrze wpisujące się w jej charakter i specyfikę. Pokrycie gminy planami zagospodarowania przestrzennego ułatwia realizację inwestycji, skraca jej czas i zapewnia zachowanie ładu przestrzennego. Plan zagospodarowania przestrzennego daje też inwestorom gwarancję, co do przyszłych kierunków rozwoju i miejsc potencjalnych inwestycji na terenie gminy.

Sprawność i aktywność lokalnych władz tworzy korzystne warunki dla rozwoju aktywności przedsiębiorczej i innowacyjnej. Należy przy tym zwrócić uwagę na takie elementy jak: aktywność w pozyskiwaniu środków finansowych i umiejętność ich wykorzystania, przychylność dla inwestorów i umiejętność negocjacji, sprawność zarządzania, promocję i podejmowanie działań marketingowych. Jednostki administracji lokalnej mogą tworzyć sprzyjający klimat dla działań gospodarczych, a także wzmacniać konkurencyjność przedsiębiorstw, udzielając im wsparcia – finansowego, prawno-podatkowego, promocyjno-organizacyjnego i szkoleniowego (Oliński, 2005). Wynika z tego, że reprezentanci władz lokalnych muszą być nowoczesnymi menedżerami. Powinni przy tym znać lokalne warunki, mieszkańców i problemy z jakimi boryka się gmina. Warunkiem jest też sukcesja władzy i stopniowanie kariery samorządowca (od funkcji niższych do wyższych).

4.4. Bariery rozwoju lokalnego

Bariery w rozwoju lokalnym to – najprościej rzecz ujmując – ograniczenia lub brak możliwości wykonywania działań związanych z tym rozwojem. Można je rozpatrywać ze względu na: możliwość lub sposób przezwyciężenia, źródło powstania, siłę oddziaływania i obszar występowania. Podobnie jak w przypadku czynników rozwoju lokalnego, można zaproponować różnorodne ich klasyfikacje. W przypadku pierwszej kategorii możemy rozpatrywać trwałe lub okresowe pokonanie barier. Z kolei źródła barier rozwojowych mogą być wewnętrzne lub zewnętrzne. Natomiast siła oddziaływania może hamować lub tylko spowalniać rozwój, a obszar występowania może być lokalny, regionalny lub krajowy. Bariery w rozwoju lokalnym można też traktować jako potencjalne ograniczenia, składające się na ryzyko podjęcia inwestycji lub innego działania o charakterze pozaekonomicznym. Należą do nich: zła lokalizacja przedsięwzięcia, brak wystarczających zasobów materialnych i finansowych, brak wiedzy, brak zapotrzebowania na rezultaty inwestycji lub niekonkurencyjne wytwory, „przedemokratyzowanie" lokalnego systemu kontroli i nadzoru (zob. Barndenburg, 2011).

Z badań samorządów lokalnych (Yuong, Kaczmarek, 2000) wynika, że podstawowymi czynnikami utrudniającymi lokalny rozwój są: problemy ekonomiczne (98% pytanych), uboga infrastruktura (91%) oraz brak publicznych środków finansowych i utrudnienia regulacyjne (78%). Inne bariery, wskazane już przez mniej niż połowę przedstawicieli gmin, dotyczyły: problemów ludnościowych i społecznych (47%), problemów z rolnictwem (44%), braku kapitału (38%), problemów w zarządzaniu (22%), niekorzystnej lokalizacji (21%) i problemów środowiskowych (12%). Zapytano też o czynniki, które ograniczają działania władz lokalnych. Zdaniem pytanych są to przede wszystkim problemy finansowe (50% odpowiedzi), ramy prawne (27%), uboga infrastruktura techniczna (8%) i brak kooperacji sektora prywatnego (5%).

Z innego badania (Zegar, 2008), przeprowadzonego na reprezentatywnej próbie 403 gmin w 2004 r., wynika, że w grupie czynników ograniczających rozwój lokalny znalazły się przede wszystkim dwa elementy: brak własnego kapitału (ok. 50% wskazań) i bezrobocie (ok. 30% odpowiedzi). Wśród innych barier wymieniono: zły stan dróg (17%), niski poziom infrastruktury (15%), brak inwestorów (15%) i pasywną społeczność lokalną (15%). Niektóre z wymienionych barier są już

częściowo wyeliminowane. Na przykład niedoinwestowanie infrastruktury było pozostałością po dawnej doktrynie gospodarczej, która preferowała kapitałochłonny przemysł kosztem potrzeb mieszkańców, ale w latach 1990–2000 nastąpiła znaczna poprawa w tym zakresie.

Bariery rozwoju, ze szczególnym uwzględnieniem rozwoju przedsiębiorczości w małych miastach i na terenach wiejskich, były tematem badań prowadzonych w ramach projektu pt. „Rozwój przedsiębiorczości na terenach wiejskich – diagnoza, kierunki, rekomendacje dla polityki rozwoju obszarów wiejskich", finansowanego przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi w 2014 r. (Koncepcja …, 2014). Badania objęły ponad 500 przedsiębiorstw z wszystkich regionów kraju oraz ponad 100 przedstawicieli różnorodnych instytucji lokalnych (samorządów, organizacji społecznych, instytucji wsparcia biznesu, banków, administracji państwowej itp.). Zidentyfikowane bariery rozwojowe tworzą dwie zasadnicze grupy – bariery regulacyjne i bariery społeczne. Odnoszą się one do lokalnej przedsiębiorczości, ale pozwalają też na sformułowanie bardziej ogólnych wniosków dotyczących utrudnień rozwojowych w najmniejszych jednostkach terytorialnych – wsiach, małych miastach i gminach. Na wstępie należy podkreślić istnienie wyraźnych różnic w ilości i charakterze barier rozwojowych pomiędzy miastami i centralnymi ośrodkami gminnymi a obszarami wiejskimi. Chodzi tu przede wszystkim o bezpośrednią dostępność do instytucji i usług oraz infrastruktury technicznej i społecznej oraz różnorodność funkcji gospodarczych. Ograniczenia tej dostępności i monofunkcyjność (dominacja sektora rolnictwa) stanowią barierę rozwojową na obszarach wiejskich, w małych miastach natomiast widoczne są ograniczenia dostępności instytucji wyższego rzędu, wyspecjalizowanej służby zdrowia, szkolnictwa wyższego itp.

Najpowszechniej identyfikowaną w omawianym badaniu barierą rozwojową były skomplikowane procedury prawno-administracyjne, sposób funkcjonowania urzędów i instytucji oraz biurokracja. Wskazywano na: brak spójności przepisów oraz ich nadmiar, a także skomplikowany system podatkowy i możliwość różnej interpretacji przepisów. Istniejące zapisy nie są dostosowane do funkcjonowania przedsiębiorstw i organizacji w małych jednostkach terytorialnych, a częste zmiany legislacyjne utrudniają funkcjonowanie samorządu lokalnego. Wszystkie wymienione czynniki tworzą współcześnie bardzo istotne utrudnienia w uczestnictwie w projektach finansowanych ze środków Unii Europejskiej, skierowanych na działania związane z rozwojem lokalnym. W opinii osób

z wykształceniem wyższym uregulowania prawne w większości są łatwiejsze i mniej skomplikowane niż w opinii osób z wykształceniem średnim i zawodowym. Potwierdza to powszechną tezę, że wykształcenie wyższe ułatwia prowadzenie działalności gospodarczej i umożliwia lepsze dostosowywanie się do zmian na rynku pracy oraz w obrębie obowiązującego instrumentarium prawnego.

Drugim powszechnie identyfikowanym zespołem barier rozwoju lokalnego jest niski potencjał struktury społeczno-zawodowej mieszkańców (niski poziom kwalifikacji zawodowych, stosunkowo niski poziom wykształcenia, zatrudnienie w tradycyjnych sektorach gospodarki, mała kreatywność oraz mentalność). W przypadku przedsiębiorstw zlokalizowanych na wsi odsetek pracowników z wyższym wykształceniem jest relatywnie mały, co potwierdza dominację tradycyjnych form działalności i brak zapotrzebowania na wykwalifikowaną kadrę. Odsetek ten zwiększa się jednak wyraźnie wraz z rozmiarem przedsiębiorstwa.

4.5. Podsumowanie i wnioski

Rozwój lokalny jest procesem pozytywnych przekształceń społeczno-gospodarczych kształtujących lepsze warunki życia w małej jednostce terytorialnej. W procesie tym uczestniczą mieszkańcy oraz wszystkie lokalne instytucje społeczne, administracyjne i gospodarcze. Rozwój lokalny jest determinowany przez szerokie spektrum czynników, przy czym jego cechą powinno być wykorzystanie atutów i sił wewnętrznych, to jest czynników endogenicznych. Toteż tym czynnikom należy poświęcać możliwie najwięcej uwagi. Ważnym zadaniem jest identyfikowanie zasobów lokalnych, przede wszystkim tych najbardziej unikatowych i utylitarnych, których wykorzystanie może tworzyć lokalne przewagi konkurencyjne.

Wśród czynników rozwoju lokalnego można wyróżnić trzy podstawowe grupy związane z:

- lokalizacją i warunkami naturalnymi;
- społeczeństwem i gospodarką;
- infrastrukturą i zarządzaniem.

Ważne, aby czynniki te tworzyły system powiązań, wówczas można oczekiwać trwałego i dynamicznego rozwoju lokalnego. Pierwsza grupa czynników wynika z położenia jednostki terytorialnej względem regionalnych i krajowych ośrodków wzrostu oraz występowania na jej terenie surowców naturalnych i wysokiej jakości

walorów środowiskowych. Drugą, najliczniej reprezentowaną grupę czynników, tworzą walory społeczne i ekonomiczne jednostki, które – w przeciwieństwie do czynników pierwszej grupy – można kształtować i poprawiać. Są one zależne przede wszystkim od umiejętności, aktywności i potrzeb mieszkańców oraz inwestorów lokalnych i zewnętrznych. Trzecia grupa czynników determinujących rozwój lokalny odnosi się do technicznego wyposażenia jednostki terytorialnej oraz sprawności i aktywności lokalnych władz samorządowych. Wyposażenie techniczne i lokalna władza wraz z liderami tworzą korzystne warunki i „klimat" dla nowych inicjatyw społecznych i ekonomicznych.

Bariery w rozwoju lokalnym to ograniczenia lub brak możliwości należytego wykorzystania wymienionych czynników. Można je dzielić na trwałe i okresowe, wewnętrzne i zewnętrzne lub – podobnie, jak w przypadku czynników rozwoju lokalnego – na trzy wymienione powyżej grupy. Identyfikacja istniejących lub potencjalnych barier rozwojowych powinna towarzyszyć przygotowywaniu planów i strategii rozwoju lokalnego w każdej jednostce terytorialnej.

4.6. Bibliografia

Bański J., Stola W., *Przemiany struktury przestrzennej i funkcjonalnej obszarów wiejskich w Polsce*, Studia Obszarów Wiejskich, 3, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa, 2002.

Bański J., *Przestrzenny wymiar współczesnych procesów na wsi,* Studia Obszarów Wiejskich, 9, IGiPZ PAN, Warszawa, Bernardinum, 2005.

Bański J., *Wiejskie obszary sukcesu gospodarczego*, Studia Obszarów Wiejskich, 14, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa, 2008.

Bański J., (red.), *Analiza zróżnicowania i perspektyw rozwoju obszarów wiejskich w Polsce do 2015 roku*, Studia Obszarów Wiejskich, 16, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa, 2009.

Blakely E. J., *Planning local economic development. Theory and practice*, Sage, London–New York, 1989.

Brandenburg H., *Zarządzanie lokalnymi projektami rozwojowymi*, Uniwersytet Ekonomiczny, Katowice, 2011.

Brol R., *Zarządzanie rozwojem lokalnym – studium przypadki*, Akademia Ekonomiczna, Wrocław, 1998.

Czapiewski K., Kulikowski R., Bański J., Bednarek-Szczepańska M., Mazur M., Ferenc M., *Wykorzystanie ICT w rolnictwie Mazowsza – ujęcie przestrzenne*, Studia Obszarów Wiejskich, 30, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa, 2012.

Degórska B., Siłka P., Wiśniewski R., Stępniak M., Mazur M., *Zagospodarowanie infrastrukturalne i kapitał fizyczny oraz policentryczność rozwoju Mazowsza*, Trendy Rozwojowe Mazowsza, 4, MBPR, Warszawa, 2012.

Domański B., *Czynniki społeczne w lokalnym rozwoju gospodarczym we współczesnej Polsce*, [w:] *Wybrane problemy badawcze geografii społecznej w Polsce,* red. I. Sagan, M. Czepczyński, Gdynia, 2001, s. 127-134.

Dutkiewicz P., Gorzelak G., (red.), *Problemy rozwoju lokalnego*, Rozwój Regionalny, Rozwój Lokalny, Samorząd Terytorialny, 11, UW, Warszawa, 1988.

Gorzelak G., *Polska lokalna 2007 – synteza,* [w:] *Polska lokalna 2007, red.* G. Gorzelak, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa, 2008, s. 10–31.

Heffner K., *Rozwój społeczno-gospodarczy obszarów wiejskich. Definicje – uwarunkowania – zależności – czynniki – skutki. Badania zróżnicowania rozwoju obszarów wiejskich*, [w:] *Zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich a zróżnicowanie dynamiki przemian*, red. A. Rosner, IRWiR PAN, Warszawa, 2007, s. 11-26.

Hryniewicz J., (red.), *Społeczności lokalne u progu przemian ustrojowych*, Rozwój Regionalny, Rozwój Lokalny, Samorząd Terytorialny, 24, UW, Warszawa, 1990.

IGiPZ PAN, FDPA, *Koncepcja systemowego wsparcie przedsiębiorczości*, Warszawa, 2014, dostępne na: http://fdpa.org.pl/wp-content/uploads/2015/01/Koncepcja.pdf [dostęp: 20.05.2015].

Jałowiecki B., *Rozwój lokalny*, Rozwój Regionalny, Rozwój Lokalny, Samorząd Terytorialny, 16, UW, Warszawa, 1989.

KE, *Komunikat Komisji EUROPA 2020 Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu*, Bruksela, 2010.

Knieć W., *Partnerstwa lokalne w Polsce – kondycja, struktura, wyzwania*. Raport badawczy, Fundacja Partnerstwo dla Środowiska, Kraków–Toruń, 2010.

Komornicki T, Bański J., Śleszyński P., Rosik P., Czapiewski K., Korcelli P., Swiątek D., Oliński M., *Wspieranie małych i średnich przedsiębiorstw przez ośrodki krajowego systemu usług,* [w:] *Partnerskie współdziałanie w sektorze publicznym i prywatnym, red.* B. Plawgo, W. Zaremba, Fundacja Współczesne Zarządzanie, Białystok, 2005;

Parysek J. (red.), *Rozwój lokalny i lokalna gospodarka przestrzenna*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, 1996.

Parysek J., *Podstawy gospodarki lokalnej*, Wyd. Nauk. UAM, Poznań, 1997.

Pretty J., *O zrównoważonym rozwoju gospodarki lokalnej*, (tłumaczenie broszury Sustainable Development for Local Economies), Fundacja Wspomagania Wsi, Warszawa, 1999.

Ray C., *Towards a theory of the dialectic of rural development*, Sociologia Ruralis, 27 (3), 1997, s. 345–362.

Sekuła A., *Koncepcje rozwoju lokalnego w świetle współczesnej literatury polskiej – zarys problemu*, Zeszyty Naukowe Politechniki Gdańskiej, 588, Ekonomia, 40, s. 89-95, Politechnika Gdańska, Gdańsk, 2001.

Sobala-Gwosdz A., *Ośrodki wzrostu i obszary stagnacji w województwie podkarpackim*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków, 2005.

Starosta P. (red.), *Zróżnicowanie zasobów kapitału ludzkiego i społecznego w regionie łódzkim*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 2012.

Trojanek M., *Oddziaływanie władzy lokalnej na efektywność przedsięwzięć innowacyjnych*, Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, 1994, s. 137.

Wasielewski K. (red.), *Tworzenie partnerstw lokalnych i ich sieci na obszarach wiejskich. Doświadczenia z funkcjonowania programu Leader w Polsce w latach 2004–2009*, Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki, Bydgoszcz, 2009.

Wesołowska M., *Rozwój budownictwa mieszkaniowego a przemiany przestrzenne wsi województwa lubelskiego*, Studia Obszarów Wiejskich, 10, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa, 2005.

Young C., Kaczmarek S., *Local government, local economic development and quality of life in Poland*, Geojurnal, 2000, s. 225-234.

Zegar T., *Bariery i szanse w rozwoju lokalny ze szczególnym uwzględnieniem obszarów wiejskich*, Mazowsze Studia Regionalne, 2008.

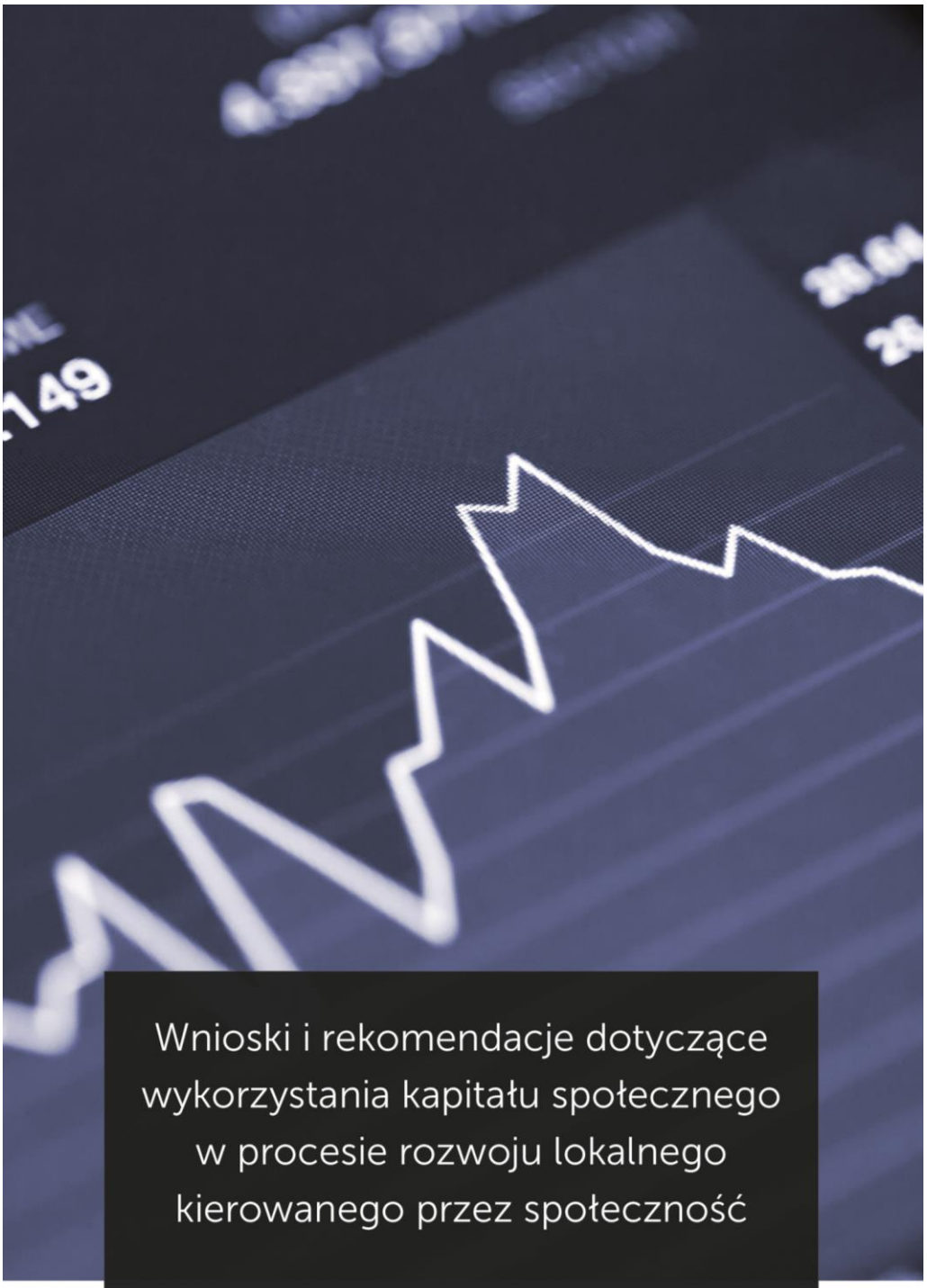

Wnioski i rekomendacje dotyczące wykorzystania kapitału społecznego w procesie rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność

5. Wnioski i rekomendacje dotyczące wykorzystania kapitału społecznego w procesie rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność

5.1. Wnioski wynikające z badania

Aktywizacja społeczności lokalnych jest jednym z najistotniejszych zjawisk decydujących o charakterze i przyszłości obszarów wiejskich.

Jednym z założonych celów prowadzonych badań było zdiagnozowanie poziomu aktywności społeczności lokalnych. Badaniem nie zostali objęci mieszkańcy obszarów, na których działa LGD. Opinie dotyczące poziomu aktywności lokalnych społeczności uzyskano pośrednio poprzez przedstawicieli LGD. W zgodnej opinii przebadanych członków LGD poziom aktywności społeczności lokalnych jest niski. Tylko niewielkie grupy mieszkańców udaje się skutecznie zaaktywizować do działania.

Przedstawiciele LGD wskazują, że istnieje silna korelacja pomiędzy wiekiem a poziomem aktywności społecznej mieszkańców. Większość badanych zdecydowanie wskazuje, że dominującą grupą aktywnych działaczy są seniorzy (50+).

Niemal wszystkie LGD podejmują działania w zakresie animacji społeczności lokalnej, których jakość jest przez respondentów oceniana wysoko. Niemal wszyscy respondenci są zdania, że ich aktywność w zdecydowany sposób wpływa na aktywizację społeczności lokalnej.

W badaniach jakościowych respondenci wskazali sfery życia, w które mieszkańcy obszarów działania LGD angażują się najmocniej. Wśród najczęściej pojawiających się wskazań można wyróżnić:

- organizację imprez integrujących lokalną społeczność (często związanych z celebrowaniem lokalnych tradycji);
- animację działań o charakterze kulturalnym;
- rozwój infrastruktury (w tym turystycznej);
- działania promujące rozwój kultury fizycznej i sportu.

Z przeprowadzonych badań wynika, że istotne znaczenie dla zwiększania aktywności sektora społecznego w społeczności lokalnej mają wszelkiego rodzaju spotkania (szkolenia, imprezy integracyjne, warsztaty, wizyty studyjne, spotkania informacyjne, festyny, jarmarki itp.). Znaczącą rolę odgrywają również nabory wniosków na dofinansowanie projektów, a następnie ich realizacja, zwłaszcza tzw. „małych projektów". W tym celu warto wykorzystać również konkursy obejmujące różne dziedziny życia społecznego, które aktywizują społeczności lokalne, umożliwiają zaspokajanie potrzeb społecznych i kulturalnych, przyczyniają się do zachowania tożsamości społeczności wiejskiej oraz kultywowania tradycji, poprawiają jakość życia mieszkańców i integrują społeczność. W opinii członków LGD wpływ na zwiększenie aktywności gospodarczej miały przede wszystkim szkolenia i realizacja projektów, których celem był rozwój mikroprzedsiębiorstw.

Nieco gorzej wygląda sytuacja w kontekście stopnia realizacji lokalnych strategii rozwoju w zakresie rozwoju lokalnej przedsiębiorczości. W tym przypadku już tylko nieco ponad 25% badanych uważa, że jest on zdecydowanie dobry.

Przeszkodą w realizacji LSR były przede wszystkim uregulowania prawne. Realizując projekty, przedsiębiorcy zmuszeni byli mierzyć się z zawiłymi procedurami, biurokracją, długim okresem weryfikacji wniosków, a w przypadku uzyskania dofinansowania – długim okresem oczekiwania na refundację poniesionych kosztów. Respondenci narzekali również na współpracę z ARiMR. Zwrócono również uwagę na nietrafny opis zadań w LSR, niespełniający wymagań rynku lokalnego i nie w pełni odpowiadający na potrzeby środowiska.

Wśród innych problemów wskazywanych przez respondentów były takie jak np.: ograniczenia wynikające z przepisów prawnych, niestabilne prawo, tj. zmiana przepisów w trakcie rozpatrywania wniosku, niespójność wytycznych oraz biurokracja. Bariery występujące po stronie LGD to przede wszystkim braki kadrowe oraz ograniczone uprawnienia.

Ważnym elementem funkcjonowania LGD wpływającym na aktywność społeczną są działania pobudzające inwestycje infrastrukturalne, stanowiące zaplecze materialne umożliwiające lub ułatwiające lokalnej społeczności procesy integracji i samoaktywizacji. W opinii respondentów widoczna jest bardzo wyraźna zależność pomiędzy działaniami podejmowanymi przez LGD a liczbą osób korzystających z obiektów infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej w obszarze LGD.

W opinii samych LGD ich działania ukierunkowane na aktywizację lokalnej społeczności są wykonywane z dużym zaangażowaniem. Ponad 77% ankietowanych zdecydowanie uważa, że LGD dostarcza kompletnej i rzetelnej informacji potrzebnej do załatwienia sprawy lub/i pomocy w rozwiązaniu problemu.

Prawie 86% respondentów zdecydowanie deklaruje, że pracownicy biura LGD w razie problemów szybko reagują i służą wsparciem. Niemal 80% badanych LGD deklaruje zdecydowaną otwartość na współpracę z innymi podmiotami, przy czym – jak wynika z badań jakościowych – partnerstwa są otwarte na współpracę zarówno z podmiotami instytucjonalnymi, jak i osobami fizycznymi.

Jednej z przyczyn niskiego poziomu aktywności społeczności lokalnych upatruje się w historii. Spuścizną minionego ustroju jest niewątpliwie: wysoki poziom nieufności, postrzeganie instytucji władz jako siły wrogiej społeczeństwu, wykorzenienie z tradycji i wzorów obywatelskich, zaszczepienie postawy roszczeniowej wobec państwa i innych obywateli oraz skompromitowanie pojęcia pracy społecznej.

Na tle ogółu społeczności wiejskiej przedstawiciele LGD prezentują znacznie wyższy poziom aktywności. Ponad 50% ankietowanych bierze czynny udział w życiu politycznym, wspierając w czasie kampanii wyborczych startujących kandydatów w stopniu dużym lub bardzo dużym, a w ogóle się nie angażuje mniej niż 40%.

Niechęć Polaków do polityki jako takiej również odgrywa negatywną rolę, kładzie się bowiem cieniem na stosunku do organizacji współpracujących z lokalnymi władzami. Trzeba też wymienić kwestię przyznawania środków publicznych organizacjom pozarządowym, które często otrzymują fundusze za pośrednictwem władz lokalnych. Taka procedura może prowadzić do powstawania niezdrowych zależności, dlatego szczególnie ważna jest przejrzystość mechanizmów przyznawania dotacji, a także dywersyfikacja źródeł finansowania organizacji pozarządowych.

Bierność społeczna Polaków postawiła pod znakiem zapytania powszechne na początku transformacji wyobrażenia o wyjątkowych prodemokratycznych, obywatelskich atrybutach polskiego społeczeństwa. Stan ten jest poważną przeszkodą w tworzeniu kapitału społecznego, budowanego na zaufaniu i więziach społecznych.

Do najważniejszych, i zarazem najtrudniejszych do zmiany, należy zaliczyć bariery na poziomie świadomości jednostek i dotyczące tworzenia się kapitału społecznego. W przeciwieństwie do przeszkód natury organizacyjno-prawnej, na te bardzo trudno wpłynąć, a ich zmiana wymaga czasu. Można wskazać przede wszystkim deficyt zaufania społecznego, brak poczucia wpływu na sytuację w kraju czy nawet swojej społeczności lokalnej, brak wiary w skuteczność działań obywatelskich. W grupie czynników mentalnościowych niesprzyjających budowaniu etosu obywatelskiego są też konsumpcjonizm, indywidualizm oraz silne zorientowanie na sukces w sferze materialnej.

Ze względu na ogromne znaczenie tego czynnika warto przyjrzeć się bliżej kwestii zaufania społecznego. Niski poziom zaufania do rządzących nie jest polską domeną, aczkolwiek Polaków cechuje szczególnie wysoka nieufność tak wobec instytucji państwa, jak i wobec siebie nawzajem. Z przeprowadzonych badań wynika, że zaledwie 4,4% respondentów ma bardzo duże zaufanie do władz lokalnych. Jeszcze gorzej jest w przypadku uogólnionego zaufania do nieznajomych. Tam odsetek określających swój poziom zaufania jako bardzo duży sięga zaledwie 1,3%.

Osobną grupę barier aktywności obywatelskiej, których minimalizowanie wymaga czasu i długofalowych działań, stanowią czynniki makrostrukturalne. Budowę społeczeństwa obywatelskiego utrudnia niedobór rozwiniętej nowej klasy średniej, która w dojrzałych demokracjach stanowi społeczne i finansowe zaplecze organizacji pozarządowych, oraz brak wystarczającego prawnego, finansowego i organizacyjnego wsparcia dla tych organizacji przez administrację państwową. Pasywności obywatelskiej sprzyjają ubóstwo, długotrwałe bezrobocie i dyskryminacja z powodu odmienności, które prowadzą do marginalizacji i wykluczenia społecznego.

Niekorzystne w aspekcie tworzenia społeczeństwa obywatelskiego w Polsce są też masowe migracje zarobkowe, które wiążą się z i rozbijaniem sieci społecznych.

Zidentyfikowane na podstawie przeprowadzonych badań jakościowych bariery rozwoju aktywności lokalnych społeczności można zaklasyfikować do kilku najważniejszych kategorii.

- **Niedostateczne środki finansowe – rozumiane dwu płaszczyznowo, z jednej strony jako niewystarczające środki w dyspozycji LGD, a z drugiej – brak środków na pokrycie wkładu własnego, niezbędnego do wystartowania w postępowaniu konkursowym.**
- **Bariery natury mentalnej – pesymizm, zniechęcenie do działania, wzajemna niechęć, stereotypy.**
- **Niedostosowanie podejmowanych działań do potrzeb lokalnej społeczności.**
- **Niski poziom świadomości o potrzebie aktywności społecznej.**
- **Brak zaufania, niski poziom poczucia solidarności.**
- **Słabo rozwinięta infrastruktura społeczna.**
- **Niewystarczająca liczba charyzmatycznych liderów lokalnych.**
- **Nieadekwatna do potrzeb polityka władz, w tym również nieadekwatne do potrzeb rozwiązania legislacyjne.**
- **Czynniki związane ze statusem ekonomicznym – bezrobocie.**

Warto zauważyć, że niektórzy respondenci mają odmienne niż większość zdanie na temat wpływu statusu społecznego na poziom aktywności społecznej – stwierdzają, że wzrost poziomu życia jest odwrotnie skorelowany z chęcią pracy dla dobra wspólnego.

Ankietowani dokonali gradacji zidentyfikowanych na podstawie analizy danych zastanych barier, wskazując że najbardziej istotnymi obszarami problemowymi są kolejno:

- brak sprzyjającego klimatu dla przedsiębiorczości;
- zła jakość środowiska;
- małe zaangażowanie obywateli w działalność publiczną;
- uboga oferta usług rekreacyjno-wypoczynkowych;
- niski poziom poczucia identyfikacji społeczeństw lokalnych z regionem, w którym mieszkają;
- mała kreatywność i innowacyjność społeczności lokalnej.

Do innych czynników wskazywanych jako bariery w rozwoju aktywnych lokalnych społeczności należy zaliczyć przede wszystkim: brak środków finansowych i małe zaangażowanie społeczeństwa wynikające z braku chęci do wspólnego działania, braku liderów, braku czasu itp. Zauważalna jest w tym zakresie również mała

aktywność władz lokalnych oraz obawa przed ryzykiem. Ponadto wskazuje się na częstą niechęć jednostek instytucjonalnych do organizacji społecznych, brak rozpowszechniania dobrych praktyk wśród mieszkańców regionu. Istotne są również braki związane z kapitałem ludzkim, tj. małe zainteresowanie i ogólne zniechęcenie części społeczeństwa, brak woli współpracy, porozumienia i wzajemnego zaufania, mała aktywność młodych ludzi, brak zaangażowania w sprawy lokalne oraz obawa przed odpowiedzialnością, brak kreatywności, brak funduszy na rozwój lokalnej społeczności, bariery biurokratyczne.

W ramach przeprowadzonych badań respondenci wskazali jednoznacznie na wyraźnie dostrzegalny związek przyczynowo-skutkowy pomiędzy poziomem aktywności społecznej mieszkańców, a stopniem realizacji celów i wskaźników LSR.

W powszechnej opinii respondentów działalność LGD wpływa pozytywnie na poziom aktywności społeczności lokalnych, tego zdania jest ponad 93% badanych.

Działania LGD mają wpływ na aktywizację społeczności lokalnej. Dzieje się tak przede wszystkim dzięki organizacji imprez o charakterze integracyjnym, aktywizacyjnym i promocyjnym. Umożliwiają one wymianę doświadczeń oraz pobudzają do dyskusji oraz wspólnego działania, co przekłada się na zwiększoną świadomość społeczną liderów, a w konsekwencji społeczności lokalnej.

Z przeprowadzonych badań wynika, że duże lokalne grupy działania, funkcjonujące na obszarze o liczbie mieszkańców przekraczającej 53 tys., w większym stopniu aktywizują społeczność lokalną i lepiej realizują zasadę partnerstwa. Jednocześnie nie stwierdzono, aby wielkość powierzchni, na której działa LGD miała pozytywny wpływ na poprawę funkcjonowania stowarzyszenia.

Wdrażanie strategii rozwoju przez LGD stwarza warunki dla ujawnienia się nowych liderów i sprzyja umacnianiu pozycji liderów już działających. Ich kompetencje i wiedza mogą być wykorzystywane w inicjatywach podejmowanych w przyszłości. Fakt, że bycie aktywnym przyniosło określone korzyści, może spowodować popularyzację aktywnych postaw wśród społeczności wiejskich. Rola lidera jako kreatora aktywności społecznej jest podkreślana niemal przez wszystkich respondentów. Dzieje się to w sytuacji, gdy społeczność wiejska nie jest w stanie utrwalać, instytucjonalizować norm kooperacji, a polega raczej na energii i autorytecie lidera.

Przeprowadzone badania ukazują bardzo istotny związek pomiędzy aktywnością społeczną a zaufaniem. Przedstawiciele LGD jednoznacznie wskazują, że mieszkańcy zaangażowani społecznie cechują się większą otwartością na osoby z własnego kręgu i w większym stopniu ufają instytucjom działającym w sferze publicznej. Wszyscy respondenci wskazują na bezpośrednią zależność pomiędzy poziomem zaufania społeczności lokalnej i efektywnością realizacji podejmowanych działań.

Niestety w dużej mierze ocena poziomu zaufania mieszkańców wsi wypada negatywnie. Mimo że sytuacja w tym zakresie powoli się poprawia, to ciągle są to bardzo niskie poziomy. W badanych społecznościach zdecydowanie dominują więzi o charakterze nieformalnym. Można w tym upatrywać pewnych pokładów potencjału, który może decydować o powodzeniu działań wspólnych. Badane obszary stanowią różnorodne systemy relacji, więzi, sieci i tradycji, co w efekcie powoduje, że obserwowane powiązania ze światem zewnętrznym opierają się głównie na indywidualnej bądź nieformalnej aktywności.

Na podstawie przeprowadzonych badań można wskazać dwa główne obszary działań LGD w zakresie aktywizacji lokalnej społeczności. Pierwszy z nich opiera się na rozpoznaniu potrzeby animacji lokalnej społeczności, pozyskaniu funduszy oraz realizacji projektów mających na celu rozwój obszarów wiejskich, drugi natomiast jest skierowany na promocję regionu oraz tworzenie produktu turystycznego pozwalającego ekonomicznie wykorzystać lokalne zasoby przyrodnicze i kulturowe.

Raczej rzadko LGD zajmują się lobbowaniem w sprawach lokalnych oraz dostarczaniem usług dla społeczności lokalnych, aczkolwiek niektórzy respondenci wskazują na aktywność w tym obszarze. Efekty działań LGD w dużej mierze mają wymiar niematerialny, społeczny oraz psychologiczny. Badane grupy w swym mniemaniu odgrywają szczególnie ważną rolę w procesie integracji międzysektorowej, aktywizacji lokalnej, walce z apatią i biernością oraz wzmacnianiu i odbudowie tożsamości lokalnej.

Trudno jednoznacznie ocenić potencjał LGD w zakresie aktywizacji społeczności lokalnych, przeprowadzone badania wskazały jednak na podstawowe elementy wpływające na zaangażowanie mieszkańców w działania partnerstw. Niewątpliwie mamy do czynienia z mobilizacją entuzjazmu i aktywności lokalnych liderów i przedstawicieli już istniejących LGD. Niewątpliwą zaletą funkcjonowania partnerstw, dającą gwarancję trwałości działania, jest stabilność finansowania oraz

zinstytucjonalizowana struktura. Dzięki temu mieszkańcy wsi zyskują organizacje, które posiadają potencjał i mogą w zorganizowany sposób wspierać ich aktywność.

W trakcie badań zidentyfikowano również kwestie problematyczne, które wymagają pogłębionej analizy. Pierwszą z nich są motywacje członków partnerstw. Powstaje wątpliwość czy głównym motywatorem uczestnictwa w partnerstwie nie jest możliwość absorbcji środków unijnych, co może rodzić problemy, gdy dojdzie do nieuniknionego wygaszenia dotychczasowego wsparcia. Dodatkowo wykorzystanie pomocy publicznej stawia też przed administracją LGD konkretne wymagania, prowadząc do biurokratyzacji organizacji, zajmującej się w znacznym stopniu spełnianiem wymogów formalnych związanych z przyznawanymi funduszami. W opiniach przedstawicieli LGD przewija się również kwestia roli administracji publicznej.

Zdaniem respondentów niektóre działania są podejmowane pod naciskiem urzędów gminy – środki są przeznaczane w takich przypadkach przede wszystkim na budowę infrastruktury, z pominięciem obszarów związanych z budową kapitału społecznego. Według zaprezentowanego algorytmu, zgodnie z przyjętą klasyfikacją (komponent zaufania, norm i sieci), obliczono wskaźniki zaufania społecznego lokalnych grup działania.

Tabela 39. Wskaźniki cząstkowe i wskaźnik syntetyczny kapitału społecznego

Komponent	Wskaźniki kapitału społecznego	Wartość wskaźnika
Zaufania	Poziom zaufania członków LGD do osób znanych	73,49
Zaufania	Poziom zaufania społecznego (do osób nieznanych) cechujący członków LGD	46,88
Zaufania	Poziom zaufania członków LGD do instytucji i organizacji lokalnych	65,00
Norm	Poziom patriotyzmu lokalnego członków LGD	64,99
Norm	Poziom wartości i norm podzielanych przez członków LGD	91,80
Norm	Poziom zaangażowania społecznego na rzecz wspólnego dobra	54,68
Sieci	Poziom chęci współpracy opartej na zaufaniu w środowisku lokalnym	73,61
Sieci	Poziom poczucia wpływu członków LGD na funkcjonowanie partnerstwa	82,14
	Wskaźnik syntetyczny	**69,07**

Źródło: opracowanie własne.

Warto zauważyć, że obliczona w ten sposób wartość wskaźnika syntetycznego, wynosząca 69,07 pkt., jest umiejscowiona w okolicach dwóch trzecich skali. Z uwagi na brak porównywalnych danych i wcześniejszych edycji badania, nie jest możliwa analiza dynamiki zmiany wskaźników w czasie. Wskaźniki syntetyczne kapitału społecznego obliczono również dla poszczególnych województw. Uzyskane wyniki cechuje umiarkowane zróżnicowanie – wszystkie wartości mieszczą się w przedziale od 62,69 pkt. dla województwa świętokrzyskiego do 74,64 pkt. dla województwa opolskiego.

Przeprowadzono również analizę wartości wskaźnika syntetycznego i wskaźników cząstkowych z uwzględnieniem liczby ludności zamieszkującej poszczególne obszary działania LGD. Z przeprowadzonych badań wynika jednoznacznie, że poziom kapitału społecznego w partnerstwach, na terenie których zamieszkuje ponad 50 tys. mieszkańców jest wyższy niż w ich mniejszych odpowiednikach, dotyczy to zarówno wartości wskaźnika syntetycznego, jak i wszystkich cząstkowych. Jedynie w zakresie wskaźnika cząstkowego dotyczącego poziomu poczucia wpływu członków LGD na funkcjonowanie partnerstwa uzyskany wynik jest taki sam zarówno w małych, jak i dużych LGD. Najbardziej znaczące różnice, sięgające ponad 8 pkt., dotyczą poziomu zaufania członków LGD do instytucji i organizacji lokalnych. Istotne statystycznie różnice dotyczą również poziomu zaufania społecznego (do osób nieznanych) – 7,25 pkt. oraz poziomu zaangażowania społecznego na rzecz wspólnego dobra – 6,3 pkt.

Wskazano najistotniejsze uwarunkowania związane z poziomem kształtowania się kapitału społecznego członków LGD. Wyróżniono dwie potencjalne zależności:

- wpływ poziomu rozwoju gospodarczego na poziom kapitału społecznego,
- wpływ aktywności społecznej na poziom kapitału społecznego.

Z przeprowadzonych badań jednoznacznie wynika, że występuje zależność pomiędzy poziomem kapitału społecznego a poziomem rozwoju gospodarczego regionu, z tym że opinie respondentów na temat kierunku tego wpływu nie są już jednakowe. Część z nich wskazuje pozytywną korelację pomiędzy tymi dwoma elementami, co byłoby zbieżne z koncepcją R. Putnama o zależności kapitału społecznego i ekonomicznego, jednak równolegle pojawia się drugi pogląd, wskazujący na odwrotną zależność – że wysoki poziom rozwoju gospodarczego obszaru LGD działa demobilizująco na mieszkańców, co w efekcie powoduje

zmniejszenie kapitału społecznego zamiast jego oczekiwanego wzrostu bądź utrzymania się na stałym poziomie.

W badaniach fokusowych pojawia się również pogląd pośredni – że optymalny dla wzrostu kapitału społecznego jest przeciętny poziom rozwoju gospodarczego. Ta teza wydaje się najbardziej słuszna, także ze względu na to, że znajduje potwierdzenie w rozległych badaniach nad poziomem kapitału społecznego LGD[34], z których jednoznacznie wynika, że jest on stosunkowo najwyższy na obszarach o przeciętnym poziomie rozwoju gospodarczego. Wynik ten można interpretować w ten sposób, że szczególnie wysoki poziom rozwoju gospodarczego obszaru funkcjonowania LGD nie mobilizuje mieszkańców do podejmowania działań służących zmianom, a zbyt niski – nie stwarza wystarczających warunków do realizacji takich działań[35].

W zakresie drugiego uwarunkowania, związanego z aktywnością społeczną, również pojawiają się sprzeczne stanowiska respondentów badań jakościowych, jednakże – co zaskakujące – w przeważającej części opinii paradoksalnie wskazuje się, że wysoki poziom aktywności społecznej (rozumianej głównie jako liczba organizacji o charakterze pozarządowym działających na terenie partnerstwa) wpływa negatywnie na poziom kapitału społecznego członków tych partnerstw. Interpretacja takiego stanowiska może być następująca: przyjmuje się, że w sytuacji niewielkiej (lub braku) aktywności mieszkańców, członkowie LGD mogą wykazywać ponadprzeciętny poziom zaangażowania, w przekonaniu, że tylko w ten sposób uda się zrobić coś dla dobra lokalnej społeczności, i tym samym stają się samoistnymi liderami, stanowiącymi główny element sprawczy działań prorozwojowych.

Wysunięto tezę dotyczącą zależności pomiędzy poziomem kapitału społecznego, a stopniem nasycenia województw lokalnymi grupami działania, co w praktyce oznaczałoby, że mała lub stosunkowo duża sieć LGD występujących na obszarze województwa jest czynnikiem różnicującym poziom ich kapitału społecznego. Na podstawie uzyskanych rezultatów, pamiętając o ograniczeniach wynikających z charakteru danych źródłowych, można wysnuć ostrożny wniosek, że korelacja tego typu nie jest istotna statystycznie i nie znalazła jednoznacznego potwierdzenia w niniejszych badaniach.

[34] Psyk-Piotrowska E. (2013), *Badanie kapitału społecznego LGD*…, op.cit.
[35] Ibidem.

5.2. Rekomendacje

Poniżej w formie tabelarycznej przedstawiono najważniejsze rekomendacje wynikające z przeprowadzonych badań. Rekomendacje podzielono na dwie grupy. W pierwszej z nich zawarto rekomendacje odnoszące się do wykorzystania kapitału społecznego w procesie rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność (tab. 40), a w drugiej rekomendacje ukierunkowane na zwiększenie poziomu kapitału społecznego mieszkańców wsi, a w konsekwencji wzrostu aktywności społecznej ludności obszarów wiejskich (tab. 41).

Tabela 40. Propozycje rekomendacji odnoszących się do wykorzystania kapitału społecznego w procesie rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność

Rekomendacja	Adresat	Uzasadnienie	Proponowane kierunki działań	Oczekiwany wpływ na poszczególne wskaźniki kapitału społecznego
Zmiany prawa zmierzające w kierunku uproszczenia i ustabilizowania i przejrzystości regulacji związanych z działalnością LGD i innych partnerstw lokalnych	Odpowiednie ministerstwa, parlament, porozumienia organizacji pozarządowych	Z przeprowadzonych badań wynika, że w istniejącej sytuacji bariery prawne utrudniają aktywizację mieszkańców na skutek dominacji logiki administracyjno-formalnej nad racjonalnością mieszkańców, zorientowanych na rozwiązywanie codziennych problemów. Respondenci podkreślają ponadto brak stałości prawa, niespójność wytycznych oraz biurokrację.	Uproszczenie procedur, związanych z funkcjonowaniem partnerstw.	Zbliżenie podstaw prawnych partnerstw do racjonalności działania mieszkańców ,a nie instytucji. Wzrost zaufania do prawa i instytucji życia publicznego.
Wspieranie partnerstw w działaniach aktywizujących przedsiębiorczość lokalną i rozwój	LGD, lokalni przedsiębiorcy, wybrane starostwa, izby gospodarcze, izby handlowe, izby	W ocenie samych LGD, w zdecydowanie większym stopniu partnerstwa oddziaływują na aktywność sektora	Należy powtórzyć działania, zorientowane na zwiększenie aktywności sektora społecznego	Podniesienie aktywności gospodarczej i rozwoju mikroprzedsiębiorstw na terenie LGD.

Rekomendacja	Adresat	Uzasadnienie	Proponowane kierunki działań	Oczekiwany wpływ na poszczególne wskaźniki kapitału społecznego
mikroprzedsiębiorstw	rzemieślnicze, kółka rolnicze, rolnicze grupy producenckie, jednostki samorządy terytorialnego	społecznego w lokalnej społeczności aniżeli na aktywność sektora gospodarczego.	w społeczności lokalnej (szkolenia, imprezy integracyjne, warsztaty, wizyty studyjne, spotkania informacyjne, festyny, jarmarki), ale ich treść dostosować do profilu i specyfiki lokalnej gospodarki (produkty lokalne, ginące zawody, turystyczne ścieżki tematyczne itd., itp.).	
Zmiany prawa zmierzające w kierunku uproszczenia procedur przyjmowania i weryfikacji wniosków oraz refinansowania projektów w realizowanych w ramach LGD	ARiMR, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju, jednostki samorządu terytorialnego	Realizując projekty przedsiębiorcy zmuszeni byli zmierzyć się z zawiłymi procedurami, biurokracją, długim okresem weryfikacji wniosków, a w przypadku uzyskania dofinansowania długim okresem oczekiwania na refundację poniesionych kosztów. Respondenci narzekali również na	1.Uproszczenie procedur przyjmowania i weryfikacji wniosków oraz refinansowania projektów w realizowanych w ramach LGD	Łatwość w korzystaniu z zewnętrznych źródeł finansowania projektów lokalnych. Wzrost zaufania do prawa i instytucji życia publicznego.

Rekomendacja	Adresat	Uzasadnienie	Proponowane kierunki działań	Oczekiwany wpływ na poszczególne wskaźniki kapitału społecznego
		współpracę z ARiMR.		
Uspołecznienie lokalnej strategii rozwoju gospodarczego.	LGD, lokalni przedsiębiorcy, wybrane starostwa, izby gospodarcze, izby handlowe, izby rzemieślnicze, kółka rolnicze, rolnicze grupy producenckie, jednostki samorządy terytorialnego	Badani respondenci zwracali uwagę na nietrafnie opisanie zadań w LSR, nie spełniające wymagań rynku lokalnego i nie w pełni odpowiadające na potrzeby środowiska	Zwiększenie udziału przedstawicieli biznesu (rolników indywidualnych) w opracowywaniu strategii gospodarczych na wszystkich etapach jej powstawania.	Dostosowanie lokalnych strategii rozwoju gospodarczego do specyfiki i potrzeb lokalnego rynku i struktury lokalnej przedsiębiorczości. Wzrost zaufania do prawa i instytucji życia publicznego.
Wykorzystanie idei wolontariatu wśród pracowników instytucji publicznych do promowania pracy społecznej i działalności na rzecz dobra wspólnego	LDG, jednostki samorządu terytorialnego, lokalne NGO-sy, grupy mieszkańców.	Część przyczyn niskiego poziomu aktywności społeczności lokalnych ma charakter historyczny: postrzeganie instytucji władzy jako siły wrogiej społeczeństwu, wykorzenienie z tradycji i wzorów obywatelskich, zaszczepienie postawy roszczeniowej wobec państwa i innych obywateli oraz skompromitowanie pojęcia pracy społecznej.	1. Wolontariat w urzędach 2. Otwarty urząd 3. Promocja medialna wizerunku przedsiębiorców jako ludzi odpowiedzialnych, troszczących się o dobro wspólne, otaczających opieką słabszych, zaangażowanych w rozwój lokalnych społeczności i województwa jako	Podniesienie wskaźnika zaufania do instytucji. Przywrócenie społecznej rangi i wartości pracy na rzecz dobra wspólnego.

Rekomendacja	Adresat	Uzasadnienie	Proponowane kierunki działań	Oczekiwany wpływ na poszczególne wskaźniki kapitału społecznego
			całości.	
Wykorzystanie różnych form udziału mieszkańców w kształtowaniu prawa lokalnego i kluczowych decyzji politycznych w celu zwiększenia zaufania do instytucji i zaangażowanie w życie polityczne gminy	Jednostki samorządu terytorialnego, rady gmin, radni, burmistrzowie, wójtowie, sołtysi.	Nikłe lub wręcz żadne zainteresowanie tą sferą życia deklaruje ponad połowa mieszkańców wsi (52%), a jedynie co piętnasty określa swoje zainteresowanie wydarzeniami politycznymi jako duże (7%). Małe zainteresowanie polityką i dystans wobec tej sfery życia niesie ze sobą szereg niekorzystnych – z punktu widzenia jakości partycypacji obywateli w procedurach demokratycznych – zjawisk.	1. Wprowadzenie obowiązku konsultacji społecznych ważniejszych aktów prawa miejscowego 2. Wprowadzenie społecznej strategii rozwoju lokalnego, wzorowanej na już istniejących doświadczeniach 3. Wprowadzenie instytucji budżetu obywatelskiego 4. Wprowadzenie instrumentu obywatelskiej inicjatywy uchwałodawczej, chronionej prawnie. 5. Wprowadzenie nieodpłatnych, obywatelskich funkcji publicznych, pełnionych przez mieszkańców: np. ds. terenów zielonych,	Podniesienie wskaźnika zaufania do instytucji. Podniesienie aktywności i zaangażowania w problematykę polityczną.

Rekomendacja	Adresat	Uzasadnienie	Proponowane kierunki działań	Oczekiwany wpływ na poszczególne wskaźniki kapitału społecznego
			tras rowerowych, obszarów wypoczynku i rekreacji itd., itp. Tego typu stanowiska funkcjonują już w niektórych większych miastach.	
Wprowadzenie przejrzystych i bezpośrednich reguł finansowego wspomagania inicjatyw obywatelskich	Jednostki samorządu terytorialnego, rady gmin, radni, burmistrzowie, wójtowie, sołtysi, LGD, lokalne NGO-sy, grupy mieszkańców, przedsiębiorcy, rolnicy.	Niechęć Polaków do polityki jako takiej wynika także z warunków współpracy NGO-sów z lokalnymi władzami. Chodzi o kwestię przyznawania środków publicznych organizacjom pozarządowym, które często otrzymują fundusze za pośrednictwem władz lokalnych. Taka procedura może prowadzić do powstawania niezdrowych zależności, dlatego szczególnie ważna jest przejrzystość	1. Obowiązek wprowadzania do lokalnych instytucji przyznających środki – przedstawicieli organizacji pozarządowych i lokalnego biznesu. Wprowadzenie losowych reguł wyłaniania przedstawicieli (na wzór amerykański) 2. Zniesienie pośrednictwa władz lokalnych i wprowadzenie dotacji dla lokalnych organizacji pozarządowych bezpośrednio z poziomu	Podniesienie wskaźnika zaufania do instytucji. Podniesienie aktywności i zaangażowania w problematykę polityczną.

Rekomendacja	Adresat	Uzasadnienie	Proponowane kierunki działań	Oczekiwany wpływ na poszczególne wskaźniki kapitału społecznego
		mechanizmów przyznawania dotacji, a także dywersyfikacja źródeł finansowania organizacji pozarządowych	rządowego, (tak jak to jest np. w przypadku Rządowego Programu na rzecz Aktywności Ludzi Starszych - ASOS) lub poprzez urzędy wojewódzkie.	
Zmiana form komunikacji z mieszkańcami w celu odbudowy zaufania do instytucji życia publicznego jako instytucji reaktywnych społecznie i efektywnie rozwiązujących problemy mieszkańców	Jednostki samorządu terytorialnego, rady gmin, radni, burmistrzowie, wójtowie, sołtysi.	Jak wynika z przeprowadzonych badań zaledwie 4,4 % respondentów na bardzo duże zaufanie do władz lokalnych.	1. Wprowadzenie elektronicznych form komunikacji z mieszkańcami (portale społecznościowe, internetowa obsługa mieszkańców, udostępnienie zbioru danych publicznych na stronach urzędów gminnych). 2. Wspieranie budowy portali informacyjno-społecznościowych, a także portali monitorujących aktywność radnych samorządowych i władz lokalnych	Podniesienie wskaźnika zaufania do instytucji i władz lokalnych.

Rekomendacja	Adresat	Uzasadnienie	Proponowane kierunki działań	Oczekiwany wpływ na poszczególne wskaźniki kapitału społecznego
Wykorzystanie kultury jako czynnika budującego zaufanie i integrację na szczeblu lokalnym	Jednostki samorządu terytorialnego, lokalne, grupy działania, CAL-e, NGO-sy, instytucje kultury, lokalne media	W przypadku uogólnionego zaufania do nieznajomych, odsetek określających swój poziom zaufania jako bardzo duży sięga zaledwie 1,3%.	Rozwijanie i wspieranie różnych form życia kulturalnego i społecznego na poziomie lokalnym, organizacja regionalnych imprez i wydarzeń pokazujących zwyczaje, historię, dziedzictwo kulturowe i tradycje różnych miejsc i społeczności.	Podniesienie wskaźnika uogólnionego zaufania do innych ludzi.
Uwolnienie potencjału aktywności i partycypacji obywatelskiej	Jednostki samorządu terytorialnego, lokalne, grupy działania, CAL-e, NGO-sy, instytucje kultury, ogólnopolskie instytucje i sieci wsparcia dla aktywności lokalnej	Zjawiska bierności, pesymizmu, stereotypizacji, niechęci do działania, niskiej świadomości jeśli chodzi o aktywność lokalną	Ułatwienie procesu zrzeszania się obywateli. Ułatwienie finansowania inicjatyw społecznych z budżetu województwa, budżetów powiatowych i budżetów gminnych. Wspieranie lokalnych partnerstw i innych form współpracy służących przekazywaniu realizacji zadań publicznych grupom obywateli.	Przełamanie zjawisk bierności, pesymizmu, stereotypizacji, niechęci do działania, niskiej świadomości jeśli chodzi o aktywność lokalną
Wspieranie i promocja lokalnych liderów,	Jednostki samorządu terytorialnego, lokalne,	Niewystarczająca liczba charyzmatycznych	Rozwijanie i promowanie postaw liderskich	Budowanie sieci lokalnego przywództwa i ogniw

Rekomendacja	Adresat	Uzasadnienie	Proponowane kierunki działań	Oczekiwany wpływ na poszczególne wskaźniki kapitału społecznego
wolontariatu i filantropii	grupy działania, CAL-e, NGO-sy, instytucje kultury, ogólnopolskiej sieci wsparcia dla liderów lokalnych	liderów	w społecznościach lokalnych Szkolenia i kursy dla liderów lokalnych, budowanie sieci integracji i wymiany doświadczeń liderów lokalnych, Promowanie i wspomaganie idei wolontariatu i filantropii	aktywizacji lokalnej
Upowszechnienie idei ekonomii społecznej w celu przeciwdziałaniu bezrobociu i innym niekorzystnym zjawiskom społeczno-ekonomicznym	Jednostki samorządu terytorialnego, podmioty ekonomii społecznej, instytucje otoczenia ekonomii społecznej, firmy i przedsiębiorstwa z terenu województwa	Brak klimatu przedsiębiorczości, bezrobocie	Wspieranie przedsiębiorstw ekonomii społecznej, wspieranie spółdzielni socjalnych, klubów integracji społecznej, warsztatów terapii zajęciowej, zakładów aktywności zawodowej, zakładów pracy chronionej, spółdzielni inwalidów itd.	Podniesienie wskaźnika aktywizacji zawodowej

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 41. Propozycje rekomendacji zwiększających kapitał społeczny mieszkańców obszarów wiejskich

Rekomendacja	Adresat	Proponowane kierunki działań
Wykorzystanie potencjałów społecznych i obywatelskich lokalnych liderów w celu stworzenia pozytywnego wizerunku członków partnerstwa jako ludzi aktywnych, kreatywnych, otwartych, godnych zaufania	Agendy rządowe, Urzędy Marszałkowskie, jednostki samorządu terytorialnego, media o zasięgu lokalnym, wojewódzkim i krajowym, instytucje edukacyjne (szkoły, uczelnie wyższe), firmy, przedsiębiorstwa lokalne i regionalne	Uwzględniając specyfikę działania LGD należy zwrócić uwagę na następujące cele szczegółowe: 1. Wprowadzenie projektów społecznych do programów nauczania w szkołach. Dzięki temu szkoła może stać się środowiskiem promocji i nauki partnerskiego współdziałania. Pierwszym krokiem musi być jednak zmniejszenie izolacji szkoły od problemów pojawiających się poza jej murami. Zauważenie problemu innego podmiotu i pomoc, czy to przez bezpośrednie zaangażowanie, czy to poprzez stworzenie warunków do zaangażowania się innych, może szkole przywrócić właściwe miejsce w życiu społecznym. 2. Realizacja programów edukacji obywatelskiej we współpracy z organizacjami pozarządowymi. Z tej perspektywy szczególnie dotkliwy społecznie jest brak kontaktów między podmiotami odpowiedzialnymi za wychowanie dzieci i młodzieży. Często zdarza się, że szkoła i rodzice, autonomizując się, oczekują, że pewne zadania będą realizowane przez tego drugiego. W efekcie okazuje się, że zadań tych nie realizuje nikt. 3. Wprowadzenie programów wolontariatu pracowniczego w urzędach administracji samorządowej. 4. Zwiększenie możliwości udziału obywateli w kreowaniu najważniejszych dokumentów na poziomie gminy/powiatu/województwa (np. uspołecznienie strategii rozwoju). 5. Zwiększenie roli mediów w kształtowaniu otwartej i transparentnej debaty publicznej. Wszystkie te punkty zostaną rozwinięte przy okazji omawiania działań w ramach pozostałych rekomendacji.
Wspieranie instytucji otoczenia biznesu, samorządu gospodarczego	Agendy rządowe, Urzędy Marszałkowskie,	1. Wzmocnienie form współpracy sektora komercyjnego z sektorem publicznym i sektorem samorządowym. 2. Instytucjonalna integracja środowiska biznesowego.

Rekomendacja	Adresat	Proponowane kierunki działań
i samych przedsiębiorców w rozwijaniu różnych form współpracy	starostwa, izby gospodarcze, izby handlowe, izby rzemieślnicze, kółka rolnicze, rolnicze grupy producenckie	3. Rozwijanie informacji gospodarczej o firmach z obszaru działania LGD.
Wykorzystanie idei wolontariatu i społecznej odpowiedzialności biznesu do stworzenia wizerunku członków LGD jako ludzi godnych zaufania	Jak wyżej plus media lokalne i regionalne oraz instytucje edukacyjne (szkoły zawodowe, uczelnie techniczne, ekonomiczne)	1. Rozwijanie różnych form wolontariatu i filantropii korporacyjnej. 2. Wspieranie regionalnych akcji na rzecz społecznej odpowiedzialności biznesu. Dobre praktyki: Raport: Odpowiedzialny biznes w Polsce. Dobre praktyki. Forum Odpowiedzialnego Biznesu. 2011. 3. Promocja medialna wizerunku członków LGD jako ludzi odpowiedzialnych, troszczących się o dobro wspólne, otaczających opieką słabszych, zaangażowanych w rozwój lokalnych społeczności i województwa jako całości.
Zmiana form komunikacji z mieszkańcami i obsługi mieszkańców w celu odbudowy zaufania do instytucji życia publicznego jako instytucji reaktywnych społecznie i efektywnie rozwiązujących problemy mieszkańców	Agendy rządowe, Urzędy Marszałkowskie, urzędy gmin, starostwa powiatowe, instytucje doradztwa zawodowego, urzędy pracy, placówki opieki zdrowotnej itp.	1. Integracja systemów informacji publicznej w skali ponadlokalnej (nie tylko internetowej, takiej jak BIP, ale także uwzględniającej inne kanały komunikacji z mieszkańcami). Przykład dobrej praktyki: Hrabstwo Cambridge w Wielkiej Brytanii – sieć 60 punktów elektronicznej informacji lokalnej, dostępnych w bibliotekach. http://www4.cambridgeshire.gov.uk/info/20002/libraries_leisure_and_culture 2. Wprowadzenie elementów internetowej obsługi mieszkańców, zintegrowanie baz danych dotyczących funkcjonowania kluczowych instytucji życia publicznego w skali regionalnej – wykorzystanie systemów big data i open data. 3. Wykorzystanie mediów społecznościowych (Facebook, You Tube, gry i społeczności

Rekomendacja	Adresat	Proponowane kierunki działań
		internetowe) do komunikacji z mieszkańcami. 4. Wprowadzenie internetowych form komunikowania się administracji publicznej z obywatelami (e-konsultacje,e-monitoring). Przykład dobrej praktyki: Okręg Lichfield w Wielkiej Brytanii – system interaktywnej komunikacji internetowej z obywatelami: http://www.lichfielddc.gov.uk 5. Publikowanie wszystkich imiennych głosowań na forum BIP w obieralnych organach władzy samorządu wojewódzkiego, samorządów powiatowych i gminnych. 6. Udostępnianie zbiorów danych publicznych i prowadzenie przejrzystej polityki informacyjnej – „open government". http://centrumcyfrowe.pl/projekty/mapa-drogowa/co-to-jest-otwarty-rzad/. 7. Wspieranie budowy portali informacyjno-społecznościowych, a także portali monitorujących aktywność radnych samorządowych i władz lokalnych. Dobre praktyki: Fundacja Stańczyka: Program na oku wyborców, http://www.stanczyk.org.pl/przejrzystykrakow/wybory2014/
Poprawa wizerunku wybranych instytucji administracji rządowej i samorządowej	Agendy rządowe, Urzędy Marszałkowskie, starostwa powiatowe, Urząd Wojewódzki w Lublinie, media regionalne (telewizja,	1. Uspołecznienie procesu tworzenia i aktualizacji kluczowych dokumentów, powstających w skali województwa (strategii województwa, planu zagospodarowania przestrzennego województwa). Przykład dobrej praktyki: Konsultacje społeczne „Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Pomorskiego". Por. Stokłuska 2011.

Rekomendacja	Adresat	Proponowane kierunki działań
	prasa, strony internetowe w/w instytucji), instytucje edukacyjne (gimnazja)	2. Wprowadzenie modułów edukacyjnych w gimnazjach (WOS), dotyczących funkcjonowania instytucji administracji rządowej i samorządowej.
Wykorzystanie nowych form aktywizacji kulturalnej w podtrzymanie wysokiego poziomu integracji lokalnej	Agendy rządowe, Urzędy Marszałkowskie, urzędy gminne, starostwa powiatowe, instytucje kulturalne, edukacyjne, parafialne, organizacje pozarządowe	1. Rozwijanie i wspieranie różnych form życia kulturalnego i społecznego na poziomie lokalnym, organizacja regionalnych imprez i wydarzeń pokazujących zwyczaje, dziedzictwo kulturowe i specyfikę różnych części województwa przy równoczesnej integracji w skali całego województwa.
Wykorzystanie nowych form udostępniania zasobów kulturowych i uczestnictwa w kulturze w wzmocnieniu Identyfikacji z regionem zamieszkania	Agendy rządowe, Urzędy Marszałkowskie, urzędy gminne, starostwa powiatowe, instytucje kulturalne miejskie i wojewódzkie, instytucje edukacyjne, parafialne, organizacje pozarządowe, podmioty gospodarcze, regionalne i lokalne media	1. Stopniowa digitalizacja zasobów kultury regionu – zapewnienie dostępu do różnych zasobów kulturowych regionu. 2. Wprowadzenie do programów szkolnych „edukacji regionalnych". Przykład dobrej praktyki: Kuratorium Oświaty w Gorzowie Wlkp. http://www.ko-gorzow.edu.pl/przykady-dobrej-praktyki/1393-innowacja-pedagogiczna-edukacja-regionalna-arki-wielkie-moja-maa-ojczyzna-dziedzictwo-kulturowe 3. Wprowadzenie wieloletnich programów edukacyjnych skierowanych do różnych grup odbiorców (młodzieży, seniorów). 4. Wykorzystanie istniejącej infrastruktury instytucji kulturalnych i edukacyjnych (centrów kultury, szkół, bibliotek, muzeów) – jako instytucji rozwoju kapitału społecznego. Por. Uchwała Rady Ministrów z 2013 r. o „Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2020".

Rekomendacja	Adresat	Proponowane kierunki działań
Uspołecznienie procesów decyzyjnych w celu zwiększenia poczucia wpływu w wymiarze lokalnym	Agendy rządowe, Urzędy Marszałkowskie, urzędy gminne, starostwa powiatowe, instytucje kulturalne miejskie i wojewódzkie, instytucje edukacyjne, parafialne, organizacje pozarządowe, podmioty gospodarcze, regionalne i lokalne media	1. Wyodrębnienie i uspołecznienie funduszów sołeckich. W niektórych województwach (np. województwie lubelskim) ponad połowa gmin nie wyodrębniła funduszów sołeckich z budżetów gminnych. 2. Wprowadzenie budżetu partycypacyjnego do gmin i na poziomie województwa jako obligatoryjnej formy konsultacji określonej części środków publicznych. Wzrost poczucia wpływu na sprawy lokalne jest istotnie powiązany z postrzeganiem instytucji życia publicznego i władz. Dlatego w tym wypadku potrzebne są podobne działania (por. rekomendacja nr. 4): 1. Udrożnienie kanałów komunikowania się administracji publicznej z obywatelami, zwłaszcza w zakresie komunikacji elektronicznej. 2. Publikowanie wszystkich imiennych głosować na forum BIP. 3. Wprowadzenie na wszystkich szczeblach samorządu interaktywnych form komunikacji z mieszkańcami. 4. Udostępnianie zbiorów danych publicznych i prowadzenie przejrzystej polityki informacyjnej - „open government". 5. Wspieranie budowy portali informacyjno-społecznościowych, a także portali monitorujących aktywność radnych samorządowych i władz lokalnych.
Wykorzystanie potencjału organizacji pozarządowych do budowy zaufania uogólnionego	Agendy rządowe, Urzędy Marszałkowskie, urzędy gminne, starostwa powiatowe, instytucje kulturalne miejskie i wojewódzkie, instytucje edukacyjne, parafialne, organizacje	1. Zlecanie zadań publicznych organizacjom pozarządowym. 2. Wprowadzenie mechanizmów promocji dla samorządów efektywnie współpracujących z organizacjami pozarządowymi. 3. Wprowadzenie regionalnego funduszu finansującego działalność organizacji pozarządowych. 4. Uproszczenie zasad sprawozdawczości dla organizacji pozarządowych. 5. Wprowadzenie na poziomie gminy programów współpracy z organizacjami pozarządowymi. Por. Zasady tworzenia współpracy z organizacjami pozarządowymi

Rekomendacja	Adresat	Proponowane kierunki działań
	pozarządowe, podmioty gospodarcze, regionalne i lokalne media	http://www.pozytek.gov.pl/Zasady,tworzenia,programow,wspolpracy,402.html
Upowszechnienie idei ekonomii społecznej w integracji społecznej i przeciwdziałaniu marginalizacji	Agendy rządowe, Urzędy Marszałkowskie, urzędy gminne, starostwa powiatowe, podmioty ekonomii społecznej, instytucje otoczenia ekonomii społecznej, firmy i przedsiębiorstwa	1. Wspieranie dla przedsiębiorstw ekonomii społecznej wspieranie: spółdzielni socjalnych, klubów integracji społecznej, warsztatów terapii zajęciowej, zakładów aktywności zawodowej, zakładów pracy chronionej, spółdzielni inwalidów itd. Przykład dobrej praktyki: Wieloletni Plan Działań Województwa Opolskiego na Rzecz Promocji i Upowszechnienia Ekonomii Społecznej oraz Rozwoju Sektora Ekonomii Społecznej i jej Otoczenia na lata 2013-2020.
Wykorzystanie idei wolontariatu w celu zwiększenia zaangażowania w działalność na rzecz innych	Agendy rządowe, Urzędy Marszałkowskie, urzędy gminne, starostwa powiatowe, instytucje kulturalne miejskie i wojewódzkie, instytucje edukacyjne, parafialne, organizacje pozarządowe, podmioty gospodarcze,	1. Propagowanie idei wolontariatu wśród różnych grup ludności (młodzieży, osób starszych). Dobre praktyki: Program Dobry Wolontariat – ogólnopolski program integracji weryfikacji organizacji przyjaznych wolontariuszom: http://dobrywolontariat.pl/baza_wiedzy 2. Integracja centrów wolontariatu w skali kraju/województw. 3. Propagowanie idei e-wolontariatu. Dobre praktyki: Radio Młodych w Nidzicy, tworzone przez e-wolnotariuszy http://dobrywolontariat.pl/baza_wiedzy

Rekomendacja	Adresat	Proponowane kierunki działań
	regionalne i lokalne media	
Uwolnienie potencjału aktywności i partycypacji obywatelskiej	Agendy rządowe, Urzędy Marszałkowskie, urzędy gminne, starostwa powiatowe, instytucje kulturalne miejskie i wojewódzkie, instytucje edukacyjne, parafialne, organizacje pozarządowe, podmioty gospodarcze, regionalne i lokalne media	1. Ułatwienie procesu zrzeszania się obywateli. Por. Prawo a partycypacja publiczna 2012. 2. Ułatwienie finansowania inicjatyw społecznych z budżetu województwa, budżetów powiatowych i budżetów gminnych. Por. Fundusz Inicjatyw Obywatelskich w latach 2005-2013 MPiPS 2014. Dobre praktyki: Inicjatywa Lokalna w samorządach – aktywni mieszkańcy na rzecz rozwoju. Por. Inicjatywa lokalna krok po kroku 2013. 3. Wspieranie lokalnych partnerstw i innych form współpracy służących przekazywaniu realizacji zadań publicznych grupom obywateli. 4. Promowanie i wspomaganie idei wolontariatu i filantropii. 5. Wzmocnienie mechanizmów dialogu obywatelskiego i dialogu społecznego. 6. Wspieranie internetowych form aktywności publicznej i obywatelskiej (dziennikarstwo obywatelskie).
Wykorzystanie mechanizmów decentralizacji, partycypacji i uspołecznienia realizacji polityk publicznych do budowy zaufania wobec władz regionalnych i lokalnych	Agendy rządowe, Urzędy Marszałkowskie, i ich jednostki pomocnicze, urzędy gminne i ich jednostki pomocnicze, starostwa powiatowe. Instytucje użyteczności publicznej	1. Uspołecznienie realizacji polityk publicznych przez organy administracji publicznej. 2. Zaufanie jest relacją wzajemną. Nieco paradoksalnie - wzrost zaufania obywateli do władz nie nastąpi bez wzrostu zaufania władz do obywateli. Władze muszą uznać, że obywatele działają dla dobra wspólnego. Stąd konieczna jest decentralizacja władzy i zwiększenie udziału obywateli w różnych formach demokracji bezpośredniej, która nie stanowi zagrożenia dla przedstawicielskiego charakteru władzy publicznej, lecz jest jej uzupełnieniem.

Rekomendacja	Adresat	Proponowane kierunki działań
Wykorzystanie wysokiego potencjału kapitału wiążącego do budowy kapitału ludzkiego, powiązanego z kapitałem społecznym	Agendy rządowe, Urzędy Marszałkowskie, urzędy gminne, starostwa powiatowe, urzędy pracy, instytucje opieki społecznej, organizacje pozarządowe, podmioty gospodarcze, regionalne i lokalne	1. Wprowadzanie regionalnych i lokalnych programów zabezpieczenia społecznego premiujących wychodzenie z bierności zawodowej. 2. Promocja dzietności poprzez obniżanie kosztów opieki nad potomstwem. 3. Usamodzielnianie młodego pokolenia mieszkańców wsi. 4. Wprowadzanie programów aktywizacji intelektualnej, społecznej i zawodowej osób starszych. 5. Zapewnienie wsparcia dla osób wielodzietnych.
Wykorzystanie lokalnych aktywistów oraz codziennych postaw i zachowań do budowania podstaw współpracy i zaufania w środowisku lokalnym	Urzędy Marszałkowskie, urzędy gminne, starostwa powiatowe, instytucje kulturalne miejskie i wojewódzkie, instytucje edukacyjne, parafialne, organizacje pozarządowe, podmioty gospodarcze,	1. Rozwijanie i promowanie postaw liderskich w społecznościach lokalnych. Dobre praktyki: Szkoła liderów społeczeństwa obywatelskiego http://www.szkola-liderow.pl/rozwijanie_i_promowanie_postaw_liderskich.php 2. Dwutorowe wsparcie charyzmatycznych lokalnych liderów polegające z jednej strony na inwestycjach infrastrukturalnych (umożliwianie mieszkańcom regionu spotykania się, co wiąże się m.in. z remontowaniem bądź budowaniem świetlic wiejskich) oraz bezpośredniemu zaangażowaniu się w finansowanie i promocję wartościowych inicjatyw. 3. Wsparcie włączania się w aktywność społeczną młodzieży poprzez finasowanie projektów proponowanych przez młodych ludzi[36]. Adolescencja i wczesna

[36] jak wskazuje praktyka LGD działania tego typu są efektywne: „. U nas młodzież wyszła z inicjatywą, zrobiła imprezę techno, też początkowo wszyscy dorośli byli sceptyczni, ale okazuje się, że młodzieży się to podoba, jest to impreza cykliczna, bardzo dużo osób z zewnątrz przyjeżdża, też co roku w Gościnie taka

Rekomendacja	Adresat	Proponowane kierunki działań
	regionalne i lokalne media	dorosłość to doskonały czas na włączanie się w aktywność społeczną, niosącą ze sobą wiele możliwości dla startu życiowego, zawodowego i rodzinnego. 4. Rozpowszechnienie w programach szkolnych i edukacyjnych idei budowania zaufania poprzez codzienne zachowania i działania osobiste. Przykład dobrej praktyki: Zastosowanie oddolnych metod budowania kapitału społecznego w tym zaufania, według metody wypracowanej w ramach Harvard Kennedy School przez Roberta Putnama i jego współpracowników http://www.hks.harvard.edu/programs/saguaro/about-social-capital/what-you-can-do
Wykorzystanie nowych form aktywizacji kulturalnej w podtrzymanie wysokiego poziomu integracji lokalnej **Wykorzystanie nowych form udostępniania zasobów kulturowych i uczestnictwa w kulturze**	Agendy rządowe, Urzędy Marszałkowskie, urzędy gminne, starostwa powiatowe, instytucje kulturalne miejskie i wojewódzkie, instytucje edukacyjne, parafialne, organizacje pozarządowe, podmioty	1. Rozwijanie i wspieranie różnych form życia kulturalnego i społecznego na poziomie lokalnym, organizacja regionalnych imprez i wydarzeń pokazujących zwyczaje, dziedzictwo kulturowe i specyfikę różnych regionów kraju. 2. Finansowe wsparcie osób pełniących rolę animatorów kultury danej społeczności (np. pracownicy instytucji kultury). 3. Wspieranie samoaktywizacja środowiska lokalnego w zakresie działalności kulturotwórczej (zespoły folklorystyczne, lokalne teatrzyki, grupy taneczne itp.) także na podstawie lokalnych zasobów środowiska, stanowiące wewnętrzną propozycję działania. 4. Wprowadzenie do programów szkolnych „edukacji regionalnych". 5. Wprowadzenie wieloletnich programów edukacyjnych skierowanych do różnych grup odbiorców (młodzieży, seniorów).

impreza się odbywa. Też powstała scena na potrzeby tych imprez, to też z naszego projektu, ale to też wszystko jest powiązane, po co wynajmować co roku jakąś scenę, jak można budować własną też ze środków unijnych" IDI1

„Pierwszą rzeczą, jaką chciałem zrobić, to zwołałem wolontariat kultury, czyli grupę młodzieżową wolontariat kultury. Chciałem po prostu zbudować grupę młodzieży przy sobie, która… której można by było z jednej strony do czego zaangażować, pokazać, że można społecznie przy czymś podziałać. Z drugiej strony też zmotywować do pewnego kreatywnego działania. Przez ponad 2 lata działania tej grupy, dużo fajnych rzeczy się udało zrobić. Oni się… włączają w różnego rodzaju działania" FGI1

Rekomendacja	Adresat	Proponowane kierunki działań
w wzmocnieniu Identyfikacji z regionem zamieszkania	gospodarcze, regionalne i lokalne media	6. Wykorzystanie istniejącej infrastruktury instytucji kulturalnych i edukacyjnych (centrów kultury, szkół, bibliotek, muzeów) – jako instytucji rozwoju kapitału społecznego. 7. Rozwój sieci komunikacji kultury wewnątrz społeczności lokalnych poprzez np. książki powstające z inicjatywy mieszkańców i/lub dzięki ich zaangażowaniu lub/i tematyczne strony/fora internetowe. Sposób komunikowania się i skuteczność podejmowanych działań wpływają na przestrzenną charakterystykę regionu, w tym m.in. wysoki poziom integracji społecznej. Oznacza to, iż członkowie grupy określanej jako regionalna budują swoją świadomość wspólnoty dziedzictwa kulturowego, dzięki czemu identyfikują się z miejscem oraz jego mieszkańcami.

Źródło: opracowanie własne.

Metodologia wykorzystania kapitału społecznego w procesie rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność

6. Metodologia wykorzystania kapitału społecznego w procesie rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność

6.1. Wprowadzenie

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie propozycji metodologii wykorzystania kapitału społecznego w procesie rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność. Rozwój lokalny kierowany przez społeczność (RLKS) – ang. Community Led - Local Development (CLLD) – jest nowym instrumentem terytorialnym wprowadzonym przez Komisję Europejską do realizacji w perspektywie finansowej na lata 2014–2020. Instrument ten bazuje na stosowanym w latach 2007–2013, w ramach wspólnej polityki rolnej i wspólnej polityki rybołówstwa, podejściu LEADER i zachowuje jego podstawowe założenia.

W opracowaniu przygotowanym przez Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju pn. „Zasady realizacji instrumentu *Rozwój lokalny kierowany przez społeczność w Polsce*" (2014: 17) podkreśla się, że *„RLKS powinno wykształcać w społecznościach i lokalnych samorządach umiejętności porozumiewania się, wyrażania swoich opinii, ale także współodpowiedzialności za swój własny rozwój. Ta zdolność byłaby w istocie jednym z najważniejszych długofalowych rezultatów RLKS. Kluczowym wyznacznikiem LSR*[37] *(warunkiem bez którego LSR nie może być zaakceptowana i finansowana w ramach RLKS) jest jej partycypacyjny charakter. Partycypacyjność powinna być cechą charakterystyczną LSR na wszystkich etapach jej tworzenia i realizacji*."

Partycypacyjność ta ma być realizowana w etapach:

- tworzenia strategii,
- realizacji strategii,
- oceny realizacji strategii.

Zaznacza się przy tym, że partycypacja to nie tylko prowadzenie konsultacji. Istotne są także inne mechanizmy animacji i partycypacji obywatelskiej. Z tego względu LSR powinna zawierać informacje o zakresie konsultacji, a także o innych działaniach dotyczących partycypacyjności (Zasady …, 2014: 17). Partycypacja, czyli angażowanie się obywateli w życie publiczne, jest przejawem i elementem kapitału

[37] LSR – Lokalna Strategia Rozwoju.

społecznego. Jednym ze sposobów jej zapewnienia jest tworzenie mechanizmów wykorzystywania i wzmacniania tego kapitału w ramach instrumentu RLKS. Przedstawione w niniejszym opracowaniu propozycje metodologii wykorzystania kapitału społecznego w procesie rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność opierają się na zasadzie sprzężenia zwrotnego: wykorzystywanie kapitału jest łatwiejsze i przynosi lepsze rezultaty, gdy jest on silniejszy, jednocześnie kapitał społeczny wzmacnia się, gdy jest odpowiednio używany i doceniany. Natura tego kapitału jest złożona i delikatna. Tworzy się on poprzez setki małych działań podejmowanych każdego dnia[38], rozwija się i sprawdza w działaniu, nie można go zadekretować czy uruchamiać pod presją. Podstawową sprawą dla budowania kapitału społecznego jest praktyka „czyny mówią głośniej niż słowa". Nic tak nie niszczy zaufania jak działania wbrew deklarowanym zasadom.

Kapitał społeczny jest pojęciem coraz częściej używanym w kontekście rozwoju społeczno-gospodarczego. Inwestowanie w ten kapitał jest uznawane za istotny element polityki rozwoju Polski, w tym także polityki rozwoju obszarów wiejskich. W raporcie „Polska 2030" kapitał społeczny, razem z kapitałem ludzkim, został wskazany jako kluczowy obszar mający wpływ na poprawę warunków życia. O znaczeniu przypisywanym temu kapitałowi świadczy też opracowanie „Strategii rozwoju kapitału społecznego 2020". Rozwijanie kapitału społecznego jest także głównym celem podejścia LEADER (Program 2015: 324): „*Celem osi czwartej jest przede wszystkim budowanie kapitału społecznego poprzez aktywizację mieszkańców oraz przyczynianie się do powstawania nowych miejsc pracy na obszarach wiejskich, a także polepszenie zarządzania lokalnymi zasobami i ich waloryzacja, wskutek pośredniego włączenia lokalnych grup działania w system zarządzania danym obszarem. Pomocne w osiągnięciu celów osi będą również projekty współpracy*."

Rosnącej popularności pojęcia kapitał społeczny nie towarzyszy uściślanie jego definicji. Jest ich wiele i są rozbieżne (Rymsza, 2007: 23–39). Na potrzeby niniejszego opracowania zastosowano definicję przyjętą w „Strategii rozwoju kapitału społecznego":

[38] Por. What to do: 150 Things you can do to build social capital: http://www.bettertogether.org/150ways.htm

„Kapitał społeczny to, wynikająca z zaufania oraz obowiązujących norm i wzorów postępowania zdolność obywateli do mobilizacji i łączenia zasobów, która sprzyja kreatywności oraz wzmacnia wolę współpracy i porozumienia w osiąganiu wspólnych celów" (Strategia …, 2013: 37).

Istotne jednak wydaje się uzupełnienie tej definicji o rozróżnienie pomiędzy kapitałem pomostowym (bridging) i wiążącym (bonding), które wprowadził Putnam (1995: 22–23). Pierwszy z nich odnosi się do współpracy i tworzenia związków, sieci, pomiędzy osobami należącymi do różnych społeczności, drugi natomiast dotyczy więzi pomiędzy członkami jednej grupy społecznej.

Głównymi składnikami kapitału pomostowego są zaufanie, dobra wola i altruizm. Ma on charakter włączający i jest wytwarzany w grupach nastawionych na zewnątrz, obejmuje osoby z różnych warstw czy grup społecznych. Odnosi się on do zaufania i umiejętności współpracy z osobami, których nie znamy osobiście i z którymi nie wiążą nas bezpośrednie kontakty. Zbyt silna rola pomostowego kapitału społecznego może skutkować wykorzenieniem społecznym i nadmiernym indywidualizmem.

Kapitał społeczny wiążący dotyczy więzi między osobami znającymi się osobiście (rodzina, sąsiedzi) i podobnie myślącymi. Ich wzajemne zaufanie jest oparte na bliskich związkach społecznych. Kapitał wiążący wzmacnia ich jednorodność oraz wsobność i jest barierą dla innych, którzy nie mogą przynależeć do grupy, bo są odmienni. Kapitał wiążący, kiedy jest zbyt silny, staje się hamulcem rozwoju i grozi tworzeniem klik oraz amoralnym familiaryzmem. Orientacja na wiążący kapitał społeczny (układy, koneksje), szczególnie w sferze publicznej, prowadzi do podważania wiary w bezstronność instytucji publicznych i do pojawiania się korupcji oraz klientelizmu. Dobrze funkcjonująca społeczność obywatelska powinna się opierać na równowadze pomiędzy kapitałem społecznym pomostowym i kapitałem społecznym wiążącym.

Z dotychczasowych badań nad stanem kapitału społecznego w Polsce wynika, że jego poziom nie jest zadowalający (Czapiński, Panek 2013: 285–297). W rządowym raporcie pt. „Polska 2030. Wyzwania rozwojowe" stwierdza się, że *„Kapitał społeczny jest istotnym czynnikiem wpływającym na rozwój społeczny i gospodarczy kraju. Jego poziom, po zakończeniu okresu transformacji, nie jest*

wystarczający do realizacji wyzwań rozwojowych stojących przed Polską w kolejnych 20 latach" (Boni, 2009: 339).

Z wielu analiz wynika również, że działania podejmowane w ramach czwartej osi PROW (podejście LEADER) nie zostały w sposób optymalny wykorzystane do poprawy poziomu kapitału społecznego polskiej wsi (Psyk-Piotrowska, 2013: 106–107). Do przeszkód w jego wykorzystywaniu i wzmacnianiu zalicza się: pomijanie części lokalnych organizacji pozarządowych w procesie tworzenia i zarządzania LGD (Furmankiewicz, 2013 A: 166–168), nadmiar biurokracji i formalizmu (Goszczyński, Kamiński, Knieć, 2013: 38–39) oraz przypadki naruszenia zasady partnerstwa w LGD. Z badań prowadzonych pod kierunkiem Furmankiewicza (2013 B: 78–87) wynika, że „*w około jednej trzeciej LGD stwierdzono dominację osób związanych z sektorem publicznym. W tych przypadkach sektor publiczny miał zapewnioną większość w głosowaniach i, jak wskazują niektóre wypowiedzi respondentów, wykorzystywał to do preferowania projektów typowych dla dotychczasowych zadań własnych urzędu gminy (remonty świetlic, budynków OSP i drobnej infrastruktury)*" (Furmankiewicz, 2013 B: 86). Z kolei z badań Psyk-Piotrowskiej (2013: 107) wynika, że „*przedstawiciele sektora prywatnego, od których oczekuje się (w opiniach społecznych) przedsiębiorczości pozostają niejako w cieniu działalności partnerstw jako pewnych całości*".

Podejście LEADER zostało sprowadzone do uruchomienia, w formie lokalnej grupy działania, jeszcze jednej agendy dzielącej pieniądze, a właściwie pośredniczącej w dzieleniu pieniędzy, obsługującej ten proces na poziomie lokalnym, przy niewielkim wpływie na jego charakter (Goszczynski, Kamiński, Knieć, 2013: 38–39). Kapitał społeczny zakumulowany w LGD został wykorzystany w niedostatecznym stopniu. W wielu LGD rolę członków komisji oceniającej sprowadzono do załatwiania spraw czysto formalnych. Skrępowanie przepisami i długotrwały proces podejmowania decyzji razem z nadreprezentacją samorządów w niektórych LGD powodowało, że wybierane były projekty typowe, niebudzące kontrowersji, skutkujące poparciem wyborców w następnych wyborach.

Trudności związane z wykorzystaniem i wzmacnianiem kapitału społecznego w ramach programu LEADER skłaniają do wyjścia poza dotychczasowe sposoby działania i do szukania innych sposobów realizacji tych zadań. Jest to tym bardziej istotne, że Polska stoi przed ważnym wyzwaniem dostosowania gospodarki i życia społecznego do nowych uwarunkowań, wynikających ze zmian o charakterze

globalnym. Podjęcie tych wyzwań, to między innymi zwiększenie innowacyjności i konkurencyjności polskiej gospodarki, a także zatrzymanie i odwrócenie fali migracji.

Realizując cel niniejszego opracowania, przedstawimy:

- współczesne uwarunkowania metod rozwoju kapitału społecznego, w ujęciu od zjawisk globalnych do lokalnych;
- metodologię wykorzystania kapitału społecznego w procesie rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność, w tym metody podejścia i techniki służące wykorzystywaniu i tworzeniu kapitału społecznego, ze szczególnym uwzględnieniem włączania obywateli w proces tworzenia, realizacji i oceny strategii.

Przedstawione tu metody wykorzystywania i wzmacniania kapitału społecznego były stosowane i testowane przez autora w trakcie projektów realizowanych w Polsce i za granicą. Zaprezentowany tu wybór metod opiera się na kryterium stopnia ich oddziaływania na wzrost kapitału społecznego.

6.2. Współczesne uwarunkowania metod wykorzystywania i wzmacniania kapitału społecznego

Wykorzystywanie i wzmacnianie kapitału społecznego to zadania bardzo złożone, zależne od wielu czynników i rozłożone w czasie. Czynniki te są ukształtowane historycznie, kulturowo, politycznie i geograficznie. Zmieniają się pod wpływem przemian w skali globalnej, ale też lokalnej. Z tego względu istotne wydaje się odniesienie metodologii wykorzystania kapitału społecznego w procesie RLKS do współczesnych przemian społeczno-gospodarczych. Wpisanie lokalnej strategii rozwoju w nurt tych przemian jest ważnym warunkiem jej skuteczności. W związku z tym przedstawimy zachodzące współcześnie przemiany o charakterze globalnym. W latach 30. XX w. A.B.G. Fisher, C. Clark i J. Fourastie opracowali koncepcję podziału gospodarki na trzy sektory. Według tej koncepcji w sektorze pierwszym eksploatuje się dobra przyrody. Sytuują się w nim rolnictwo, leśnictwo i rybołówstwo. Sektor drugi obejmuje przemysł i budownictwo, dziedziny zajmujące się przetwarzaniem dóbr na dużą skalę. Sektor trzeci to usługi, a w nich handel, transport, komunikacja, nauka, oświata, kultura, ochrona zdrowia, rekreacja, administracja publiczna, wymiar sprawiedliwości, finanse i ubezpieczenia (Kwiatkowski, 1980: 9–48).

Charakterystyczne dla rozwoju cywilizacji jest zmniejszanie się znaczenia sektora rolniczego, który współcześnie, w przodujących gospodarczo państwach, zatrudnia ok. 2–5% osób czynnych zawodowo. Sektor ten traci na znaczeniu wobec sektora przemysłowego, którego dynamiczny rozwój rozpoczął się na przełomie XVIII i XIX wieku. Przemysł, po fazie wzrostu i stabilizacji, przypadającej na pierwszą połowę XX w., ustępuje obecnie wobec sektora usług. W krajach o najwyższym poziomie rozwoju gospodarczego w usługach pracuje obecnie od 60–80% zatrudnionych.

Określenie trzeciego sektora gospodarki jako usługowego jest dzisiaj zbyt ogólne, dlatego wydziela się w nim różne rodzaje gospodarek. Jednym z możliwych podziałów jest wyodrębnienie w sektorze usług gospodarek: wiedzy, doznań i twórczości.

W dzisiejszej gospodarce klasyczne czynniki produkcji, obok pracy i ziemi, czyli kapitały finansowy i fizyczny (rzeczowy, techniczny), w coraz większym stopniu są uzupełniane, a nawet zastępowane, przez kapitały: ludzki, społeczny, kulturowy, naturalny i polityczny (Pretty, 1999: 11–12; Emery, Flora, 2006: 20). Przemiany te, wraz z postępami globalizacji i ułatwieniami w komunikacji, prowadzą do zwiększenia elastyczności rynków pracy i mobilności ludzi. Mają one wpływ na jakość stosunków międzyludzkich i tworzą nowe warunki dla kształtowania się kapitału społecznego. Kapitał ten, dzięki rosnącym możliwościom komunikowania się, jest w coraz mniejszym stopniu związany z terytorium. Dotyczy to szczególnie kapitału społecznego o charakterze pomostowym. Zmiana form pracy, jej elastyczność, praca w domu, migracje zarobkowe, wszystkie te zjawiska prowadzą do osłabienia więzi społecznych na poziomie lokalnym. Zanikają też niektóre z dotychczasowych podstaw ich budowania czy wzmacniania. Przykładem może tu być stopniowy zanik pracy w rolnictwie, jako podstawy budowania więzi społecznych na wsi, czy rozpad więzi społecznych w mieście w wyniku likwidacji dużej fabryki czy kopalni.

Jednocześnie umiejętność budowania osobistego i grupowego kapitału społecznego (sieci kontaktów, współpracy, zaufania) jest coraz ważniejszą cechą ułatwiającą zdobywanie pracy i wpływającą na wzrost gospodarczy. Dotyczy to także, a może przede wszystkim, mieszkańców wsi, którzy – wobec zmniejszania się roli rolnictwa w gospodarce terenów wiejskich – zmuszeni są do szukania nowych możliwości zatrudnienia.

Kapitał społeczny jest zakorzeniony w kulturze, kultura jest też jedną z form objawiania się tego kapitału. Kultura traktowana do niedawna jako uzupełnienie, dodatek i tło dla gospodarki, zaczyna odgrywać coraz istotniejszą rolę gospodarczą. Świadczy o tym rozwój tzw. przemysłów kultury i przemysłów kreatywnych. Dostęp do wielu wzorów i treści kulturowych grozi zaburzeniami tożsamości, dlatego wśród zadań stawianych kulturze na poziomie narodowym, regionalnym i lokalnym są też związane z utrwalaniem (konstruowaniem) tożsamości indywidualnych i zbiorowych. Zadania te współgrają z zadaniami dotyczącymi wzmacniania kapitałów ludzkiego i społecznego.

Realizacja, w dotychczasowym modelu uczestnictwa w kulturze, nowych wyzwań stojących przed kulturą i nowych pól aktywności kulturalnej jest coraz trudniejsza. W związku z tym pojawia się postulat przechodzenia od uczestnictwa w kulturze do kultury uczestnictwa – przejścia od widzów, odbiorców i uczestników, do aktorów, współtwórców, współuczestników i partnerów działań w sferze kultury. Wymaga to od instytucji kultury wyjścia poza dotychczasowe ramy i większego otwarcia na nowe, partycypacyjne formy działania, uwzględniające potrzeby indywidualne, społeczne i gospodarcze. Wobec nowej rzeczywistości i nowych potrzeb biblioteka nie może już być tylko biblioteką, teatr – teatrem, opera – operą, a filharmonia – filharmonią, zmieniać się także powinna misja i wizja muzeów oraz galerii sztuki.

Lokalne strategie rozwoju powinny być z założenia tworzone z myślą o dzieciach i młodzieży, jednak z ich czynnym udziałem. Zasoby i umiejętności po stronie dzieci i młodzieży to, przynajmniej potencjalnie, odmienność (swoistość) postrzegania rzeczywistości, sieci współpracy i skumulowane w nich zasoby kapitału społecznego, umiejętność posługiwania się nowymi mediami komunikacji i informacji, kreatywność. Praca dzieci i młodzieży nad strategią i udział w jej realizacji to także doskonałe pole do socjalizacji i wzmacniania kapitału społecznego, z perspektywą kształtowania postaw obywatelskich i liderskich. W tym kontekście ważne jest zwrócenie uwagi na rolę szkół w rozwoju lokalnym. Przykładem zauważania i wzmacniania potencjału dzieci i młodzieży w rozwoju lokalnym jest program Polsko-Amerykańskiej Fundacji Wolności „Równać szanse", prowadzony przez Polską Fundację Dzieci i Młodzieży[39].

[39] Por. http://www.rownacszanse.pl/o_programie/cele_programu/

6.3. Metodologia wykorzystania kapitału społecznego w procesie rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność

Najogólniejszą perspektywą teoretyczną dla prezentowanych tu metod wykorzystywania i wzmacniania kapitału społecznego w RLKS jest konstrukcjonizm społeczny. Wybrany on został ze względu na specyficzne podejście do problemów społecznych i możliwości rozwoju lokalnego. Na gruncie tej teorii zakłada się, że obiekty i zjawiska, z którymi mamy do czynienia nie istnieją niezależnie od podmiotu poznającego. Upraszczając można powiedzieć: „patrzymy na to samo, a widzimy coś innego". Nie znaczy to oczywiście, że każdy człowiek patrzy na świat odmiennie. Obrazy rzeczywistości są do siebie zbliżone, ponieważ są uzgadniane. Nazywa się to społecznym konstruowaniem rzeczywistości. Uzgadnianie zależne jest od miejsca zajmowanego w strukturze społecznej i kulturowej: podobni ludzie mają podobne poglądy i sposoby widzenia. Wynika z tego, że rzeczywistość nie jest wytworem jednostki, ale efektem relacji społecznych, powstaje, jest konstruowana, w trakcie działań, spotkań i rozmów. Świat przeżywany nie jest bytem stabilnym ani jednorodnym, ciągle się tworzy i zmienia. Ważnym czynnikiem konstruowania i przekształcania rzeczywistości jest mowa. Poprzez mówienie uzgadniamy „jak jest" i „jak może być" (Berger, Luckmann, 1983: 95–106).

Na gruncie konstruktywizmu działania podejmowane w społeczności lokalnej powinny uwzględniać interpretację rzeczywistości z perspektywy członków tej społeczności. Określenie tego, co jest problemem, co jest szansą, co jest zasobem w pewnej mierze zależy od tego, jak to jest postrzegane.

Teoria o społecznym tworzeniu rzeczywistości zakłada też, że zmiana społeczna w dużej mierze jest zależna od wspólnej woli i wyobraźni. Zasadniczą rolę w procesie zmiany pełni język, pojmowany jako aktywny czynnik społecznego wytwarzania znaczeń. Rozmawiając ze sobą, kreujemy świat, o którym mówimy. Jeśli zmienimy sposób mówienia o świecie, zmienimy – chociaż trochę – świat. Przyjęcie tego punktu widzenia nadaje duże znaczenie opowieściom wymienianym pomiędzy ludźmi. Tworzenie nowych opowieści pozwala wykreować w społeczności nowy obraz samej siebie (Barret, Thomas, Hocevar, 1995: 352–372). Poszukiwanie nowej idei może być wspomagane przez wspólne marzenie o tym, jak nasza okolica może wyglądać, jak chcielibyśmy w niej żyć.

Podejście doceniające

Podejście doceniające wyrasta z nurtu psychologii pozytywnej, którego głównym przedstawicielem jest Martin Seligman. Zapoczątkował on spojrzenie na człowieka opierające się na odchodzeniu od ciemnych stron ludzkiej egzystencji, a skupianiu się na tym, co dobre. Według Seligmana tradycyjna psychologia koncentrowała się na ludzkiej patologii, na problemach i brakach człowieka. Brało się to z założenia, że człowiek jest przeważnie słaby i nie ma wpływu na całokształt swojego życia. Takie podejście upowszechniło postrzeganie człowieka od strony braków i problemów. Celem psychologii pozytywnej jest zwrócenie uwagi na mocne strony człowieka i warunki osiągania spełnionego życia (Seligman, 1993: 18–31).

Stosowanie podejścia doceniającego polega na prowadzeniu rozmów i działań, w trakcie których mieszkańcy wsi mówią o swoich sukcesach, chwilach szczęścia, sytuacjach, w których byli podziwiani, odczuwali dumę, o momentach powodzenia. Podejście doceniające może dotyczyć różnorodnych zasobów lokalnych. Przydaje się ono do szukania zalążków nowych przedsięwzięć dotyczących całej miejscowości lub poszczególnych gospodarstw, organizacji i osób.

Podejście doceniające jest alternatywą dla analiz polegających na szukaniu problemów. Zaczynając od tego co dobre, łatwiej mobilizować do nowego, ponieważ możemy się odwołać do pozytywnych emocji z przeszłości i na nich budować.

Badania doceniające

Podejście doceniające znalazło zastosowanie w metodzie wprowadzania zmiany społecznej nazywanej badaniami doceniającymi (ang. appreciative inquiry). W takich badaniach szuka się uparcie tego co dobre, tego czym ludzie mogą się pochwalić, docenia ich zdolności i umiejętności, szuka przykładów udanych przedsięwzięć, przywołuje wcześniejsze, choćby najmniejsze sukcesy (Elliot, 1999: 9–14).

Pole poszukiwań powinno obejmować najważniejsze kapitały rozwojowe: kulturowy, społeczny, ludzki, naturalny. W badaniach doceniających ważne jest wychodzenie poza zasoby oczywiste, normalne, zwykłe i dążenie do odkrywania przyczółków nowego. Dzięki tym badaniom tworzy się nastrój wspólnego marzenia

i kreowania wspólnej wizji przyszłości oraz wzmacnia kapitał społeczny. Powodzeniu takiego procesu sprzyja emocjonalne podejście do badań, ponieważ sposób ich prowadzenia jest bardzo istotny. Ich elementem powinny być techniki, które „otwierają serca", np. różne gry i zabawy, wspólne spotkania przy ognisku, tańce, śpiewy. Istotne w związku z tym jest zaproszenie dzieci do szukania zasobów. Są one często głównymi reprezentantami społeczności wsi nawiązującymi pierwszy kontakt z badaczami.

Badania doceniające nie zawsze są stosowane z intencją, że to są badania. Można je utożsamiać z pozytywnym, odkrywczym podejściem do posiadanych zasobów, do szukania czegoś dobrego. Docenianie pomaga otworzyć oczy, serce i rozum na to, co nie wydawało się wcześniej istotne, np. wiedza rolników, podwórko, puste budynki gospodarcze, sad, mały strumyk, odpady ze stolarni, które mogą służyć jako klocki, umiejętności mieszkańców wsi, ciemność, cisza, zapachy wsi, zachody słońca, a także wartość pracy i umiejętności.

Współuczestniczące badanie w działaniu

Z zasad realizacji instrumentu RLKS wynika, że **„***partycypacyjność powinna być cechą charakterystyczną LSR na wszystkich etapach jej tworzenia i realizacji*". Partycypację można osiągnąć tylko w warunkach dobrowolności. Jej podstawą jest dialog, możliwość wyrażania idei i ich swobodnego dyskutowania. Partycypacja oznacza dostęp do podejmowania decyzji poprzez niezależne wyrażanie własnych poglądów oraz udział we wspólnie zaplanowanych działaniach. Metodą odpowiednią dla realizacji postulatów partycypacyjności może być współuczestniczące badanie w działaniu (participatory action research).

Podstawowe założenia takiego badania to (Stringer, 1996: 16):

- pragmatyczne podejście do badań;
- aktywne uczestnictwo społeczności w procesie badawczym;
- rezultaty badań związane w praktyczny sposób z życiem lub pracą ich uczestników.

Istotą badania w działaniu jest ułatwianie porozumienia między badaczem a badaną społecznością przez spotkanie się przy wspólnym działaniu. Zgodnie z założeniami konstruktywizmu, w działaniu ujawniają się społeczne interpretacje rzeczywistości. Badanie w działaniu jest w swej istocie demokratyczne. W rolę

badacza może się wcielić każdy, kto pozna zasady. Poziom ich komplikacji zależy od ambicji badacza oraz potrzeb i charakteru badania. Jeżeli cele badania są bardziej praktyczne niż akademickie, to ich organizacja i prowadzenie nie muszą być poddane rygorom „naukowości". Badaczem może być zatem członek lokalnej społeczności lub ekspert, doradca z zewnątrz.

Badanie jest w tym przypadku nierozłączne z procesem społecznym, wobec czego badacz w trakcie swej pracy powinien (Stringer, 1996: 38):

- zapewniać poczucie równości wśród członków badanej społeczności;
- jeśli to tylko możliwe – unikać konfliktów;
- stwarzać możliwość rozwiązywania pojawiających się konfliktów w sposób jawny i otwarty;
- wzmacniać relacje osobiste, nieformalne i oparte na współpracy bardziej niż stosunki formalne, funkcjonalne i autorytarne;
- posługiwać się zrozumiałym dla wszystkich językiem;
- uważnie słuchać ludzi i starać się rozumieć co mają do przekazania;
- być szczerym i uczciwym;
- zachowywać się w sposób, który jest uznany w społeczności za poprawny;
- regularnie informować wszystkich uczestników o podejmowanych planach i zachodzących wydarzeniach.

Ważnym elementem procesu badawczego jest angażowanie do badań dzieci. Są one doskonałymi przewodnikami po miejscowości, ich obecność pomaga przełamać lody pomiędzy członkami zespołu badawczego i mieszkańcami wsi. Wywiady prowadzone przez dzieci mają wysoką jakość (Cooperrider, 1996: 5–11).

Badanie w działaniu obejmuje zwykle następujące etapy: badanie, planowanie, działanie (akcja), refleksja. Etapy te są ujęte w kolejne, powtarzające się cykle. Po refleksji przystępuje się do kolejnych badań, które są prowadzone z wykorzystaniem wiedzy i doświadczeń zebranych w poprzednim cyklu. Pogłębienie wiedzy, poznanie nowych czynników, zasobów i uwarunkowań, pozwala na lepsze planowanie i przystąpienie – z większym doświadczeniem oraz zasobem informacji – do kolejnego działania, po którym przychodzi etap refleksji itd.

Badania w działaniu mogą być prowadzone zarówno z perspektywy orientacji na problemy, jak i z perspektywy orientacji na zasoby i szanse,

czyli z zastosowaniem podejścia doceniającego. Docenianie jest procesem afirmacji. W przeciwieństwie do krytyki, która jest oparta na sceptycyzmie i wątpliwościach, uznanie opiera się na wierze i zaufaniu. Praktyczność i oddziaływanie społeczne, w tym oddziaływanie na kapitał społeczny, współuczestniczącego badania w działaniu zwiększa się dzięki zorientowaniu go na zasoby i szanse (Boyd, Bright, 2007: 1033–1027).

Metoda ABCD

Podejście doceniające i współuczestniczące badania w działaniu są podstawą metody rozwoju lokalnego nazwanego ABCD (ang. Asset – Based Local Development – rozwój społeczności oparty na zasobach). ABCD jest metodą tworzenia i realizowania strategii zrównoważonego rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność. Metoda ta pozwala na łączenie zasobów lokalnych z zasobami globalnymi. Zasadą ABCD jest przekonanie, że społeczności lokalne mogą prowadzić samodzielnie proces rozwoju dzięki identyfikacji i uruchomieniu (zmobilizowaniu) istniejących, lecz często niedostrzeganych, nierozpoznanych zasobów. ABCD opiera się na aktywach, które już istnieją w społeczności. Polega ona na mobilizacji osób, stowarzyszeń i instytucji do wspólnego budowania na swoich zasobach, zamiast koncentrowania się na problemach i potrzebach, ponieważ orientacja na problemy powoduje uzależnienie się od wsparcia z zewnątrz i rodzi przekonanie o jego ciągłej potrzebie. Metodę ABCD promuje w Polsce stowarzyszenie Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej CAL. Staraniem CAL wydano podręcznik tej metody (Green, Moore, O'Brien, 2013).

Dizajn innowacji społecznych

Kapitał społeczny rozwija się najlepiej w działaniu. Do działań społecznych wykorzystujemy te zasoby kapitału, które są dostępne. Wspólnie osiągane sukcesy skutkują zwykle wzmacnianiem kapitału społecznego. Problemem jest to, że coraz trudniej angażować ludzi do działań powtarzalnych, odtwórczych, zwykłych. Niestety katalog działań, które można podejmować na wsi i w małym mieście jest zwykle ograniczony. Innowacji w tym zakresie nie ma zbyt wiele. Rodzi to potrzebę projektowania nowych rozwiązań z zakresu pracy środowiskowej i przedsiębiorczości, np. nowych form pracy świetlic, domów kultury, nowych sposobów wykorzystywania placów zabaw, boisk, parków, nowych sposobów

zagospodarowania budynków, które straciły poprzednie funkcje związane z rolnictwem, nowych sposobów zarabiania itd.

Dziedziną zajmującą się projektowaniem rozwiązań dla złożonych problemów społecznych i biznesowych jest *design thinking*. W metodzie tej wykorzystuje się zasady wzornictwa przedmiotów w zastosowaniu do wzornictwa idei (Brown, Wyaat, 2010).

Design thinking wpisuje się w postulowaną przez Edwarda de Bono (2001: 244–257) potrzebę rozwijania myślenia projektującego. Według de Bono myślenie tradycyjne, ćwiczone w szkole, opiera się na analizie, ocenie i logice. W myśleniu projektującym ważne jest „postrzeganie, możliwość i praktyczność". Oczekiwanym wynikiem myślenia opartego na logice jest prawda, myślenie projektujące prowadzi natomiast do wartości. W myśleniu tradycyjnym trudno oderwać się od tego, co jest. Na gruncie tego myślenia zakłada się, że drobiazgowa analiza problemu doprowadzi do znalezienia sposobów jego rozwiązania. W wielu przypadkach założenie to się sprawdza, są jednak problemy, do rozwiązania których nie wystarczą szczegółowe analizy. Wchodzeniu w nową rzeczywistość towarzyszy niepewność i niedostatek wzorów. To już nie czas naśladownictwa, to czas tworzenia, kreowania nowych jakości i eksperymentowania. Projektowanie wymaga twórczości i wyobraźni, nie jest jednak bujaniem w obłokach – zakłada, że to, co wymyślone powinno być wcześniej czy później możliwe do realizacji. Marzenia i twórcze idee nabierają znaczenia, gdy mogą znaleźć praktyczne zastosowanie. Liczy się także koszt ich wdrażania – im mniejszy, tym lepiej. Najlepsze są pomysły możliwe do realizacji przy niewielkich nakładach i w stosunkowo krótkim czasie.

Odnowa wsi

Odnowa wsi jest zarówno metodą, jak i ruchem społecznym. Dotyczy z jednej strony zachowania wartości kulturowych, charakterystycznych dla obszarów wiejskich, z drugiej zaś ma służyć włączeniu tych obszarów w przestrzeń nowej gospodarki. Odnowa wsi dotyczy wielu aspektów – od dbałości o środowisko naturalne, ład przestrzenny, architekturę, kulturę i życie społeczne, do szukania nowych podstaw gospodarowania. Odnowa wsi jest ruchem oddolnym i obywatelskim, lepiej sprawdza się tam, gdzie wsie i małe miasta mają większą

samodzielność. Przykładem może tu być Austria, w której funkcjonują gminy jedno- lub kilkuwioskowe.

W ramach austriackiego programu odnowy wsi wdrożono wiele mechanizmów wykorzystywania kapitału społecznego do wspierania rozwoju wsi, w tym (Idziak, 2004: 18–32):

- stowarzyszenia odnowy wsi,
- instytucję opiekuna wsi,
- tworzenie planów odnowy wsi,
- ogólnie dostępne doradztwo w sprawach ładu przestrzennego i architektury,
- ośrodki managementu gminnego,
- granty na realizację inicjatyw wiejskich,
- sieciowanie inicjatyw wiejskich,
- wioski tematyczne,
- wiejską Agendę 21.

Na gruncie polskim program odnowy wsi jest wdrażany z różnymi efektami od 1999 roku. Pierwszym regionem, w którym rozpoczęto realizację tego programu była Opolszczyzna. Zostały tam przeniesione i twórczo zaadaptowane doświadczenia odnowy wsi z Nadrenii-Palatynatu i Dolnej Austrii. Należy przy tym odróżnić ruch odnowy wsi, jako działanie obywatelskie i oddolne, od działania „Odnowa i rozwój wsi", realizowanego w ramach PROW na lata 2007–2013, zorientowanego w większym stopniu na rozwój infrastruktury niż kapitału społecznego (Idziak, Wilczyński, 2013: 51–52).

Europejska akademia sołtysa

Przykładem zastosowania opisanych wyżej metod w praktyce jest realizacja projektu pn. „Europejska akademia sołtysa". Projekt ten był realizowany od 2012 do 2014 roku w 32 wsiach trzech województw: lubelskiego, wielkopolskiego i zachodniopomorskiego. Celem projektu było wypracowanie modelowych form wspierania liderów wiejskich i rozwoju wsi. *„Istotą Europejskiej akademii sołtysa jest przekonanie, że najbardziej potrzebne doświadczenie, najprzydatniejsza wiedza mogąca skutecznie odnowić wieś znajduje się po prostu na tej wsi, nie gdzieś na zewnątrz, poza nią (…) EAS jest tak zorganizowana, by w toku wymiany wchłonąć i przetworzyć doświadczenie z wewnątrz (wieś) i z zewnątrz (miasto, zagranica)"* (Fenrych, 2014: 38). Narzędziami modelu EAS są: warsztaty i szkolenia,

wizyty studyjne, platforma edukacyjna, sieci współpracy, lokalne ośrodki kompetencji, wymiana międzynarodowa (Fenrych, 2014: 38–43).

Rozwiązaniem o dużym potencjale innowacyjnym są lokalne ośrodki kompetencji (LOK). LOK to miejsca, najczęściej wsie i gospodarstwa, w których wypracowano ciekawe, nowe i praktyczne rozwiązania z zakresu gospodarki, edukacji, kultury, ochrony środowiska itp. Są one przygotowane do rozwijania wiedzy i umiejętności w swojej dziedzinie specjalizacji i dzielenia się nimi z innymi. W ten sposób wsie mogą zaistnieć w gospodarce wiedzy. Dzielenie się wiedzą i umiejętnościami łączy się z zarabianiem. Zarabianie to może być związane bezpośrednio z tworzeniem innowacji i zasobów wiedzy na określony temat, a także ze szkoleniami, warsztatami, praktykami i wizytami studyjnymi, oraz pośrednio – z ich obsługą (noclegi, posiłki, transport, wydawnictwa, materiały szkoleniowe, pamiątki, możliwość korzystania z atrakcji turystycznych) (Idziak, 2014: 68–69). Powstanie w wiosce LOK jest mocno związane z poziomem kapitału społecznego. Kapitał ten tworzy się w działaniach związanych z rozwojem specjalizacji wsi. Zaistnienie LOK wiąże się z nowymi kontaktami, z tworzeniem sieci współpracy, z budowaniem zaufania, co w dużym stopniu wpływa na dodatkowe wzmocnienie kapitału społecznego, w tym wypadku szczególnie kapitału pomostowego. Kolejne wzmocnienie kapitału społecznego wynika z doceniania i dumy. Jest się czym chwalić, kiedy mieszka się we wsi, która się wyróżnia, do której inni przyjeżdżają po przykłady i naukę.

Wioska tematyczna

Wioska tematyczna to wieś, której rozwój jest podporządkowany wiodącej idei, tematowi. Wieś dzięki temu staje się wyróżnialna i jedyna w swoim rodzaju. Wieś koncentrująca się na określonym kierunku, temacie rozwoju, w porównaniu z innymi wsiami o podobnym stanie wyjściowym, rozwija się lepiej pod względem gospodarczym i społecznym.

Wioski tematyczne są jednym ze sposobów wprowadzania wsi do nowej gospodarki. Są one propozycją dla wsi i regionów, w których kończą się dotychczasowe sposoby zarobkowania związane z rolnictwem i dodatkową pracą w przemyśle. Jest to sposób na tworzenie, przy minimalnych nakładach, nowej oferty wsi lub gospodarstw. Główne działania są tu skierowane nie na rozwijanie zwykłej infrastruktury turystycznej (pokoje w gospodarstwach agroturystycznych,

pensjonaty, przystanie, ścieżki rowerowe, stadniny itp.), lecz na tworzenie oferty związanej z doznaniami, edukacją i twórczością.

Dodatkowym, lub ubocznym, efektem pracy nad tworzeniem wiosek tematycznych jest powstawanie gospodarstw i świetlic tematycznych. Działają one albo w ramach wiosek tematycznych, albo jako osobne przedsięwzięcia (Fenrych, 2014: 73–96).

Wioska tematyczna nie jest remedium na wszelkie problemy wsi. Jest to zaledwie jedna z metod rozwoju obszarów wiejskich. Jej skuteczność zależy od wielu czynników. Wydaje się, że łatwiej utworzyć wioskę tematyczną na terenach o mniejszych szansach rozwojowych niż na terenach bardziej rozwiniętych gospodarczo. Pokazuje to rozkład terytorialny polskich wiosek tematycznych (Kłoczko-Gajewska, 2014: 54).

Do tworzenia wiosek tematycznych wykorzystuje się najczęściej podejście doceniające i współuczestniczące badania w działaniu. Proces tworzenia wioski tematycznej jest w dużej mierze partycypacyjny. W jego trakcie następuje wzmacnianie kapitału społecznego wsi, gdy ten kapitał jest już uruchomiony, co wtórnie oddziałuje na rozwój wsi (Idziak, 2008: 111–127).

Opiekunowie wsi

Jednym z ważnych warunków wykorzystania kapitału społecznego w RLKS jest poszerzanie kręgu użytkowników tego instrumentu. Mówiąc potocznie, należy dotrzeć z nim do każdej wsi, bo właśnie na poziomie wsi ma się odbywać planowanie i realizacja LSR. W aktywizowaniu mieszkańców wsi, we włączaniu ich do planowania i realizacji strategii, pomocni mogą być tzw. opiekunowie wsi. Modelowe rozwiązanie w tym względzie wypracowano w Dolnej Austrii. Opiekunowie wsi pracują tam w ramach stowarzyszenia Odnowa Wsi i Miast Dolnej Austrii (NÖ Dorf- und Stadterneuerung) i są opłacani w połowie przez stowarzyszenie, a w połowie przez gminy. Ich podstawowym zadaniem jest współudział w opracowaniu planu odnowy wsi (Leitbild), a następnie pomoc w jego wdrażaniu, łącznie ze staraniem się o dodatkowe środki finansowe. Opiekunowie zajmują się zwykle kilkoma wsiami. Są oni w stałym kontakcie z ich mieszkańcami, wspierając ich w działaniach, motywując, doceniając i pomagając rozwiązywać

konflikty (Idziak, Wilczyński, 2013: 21). Podobne działania, choć na mniejszą skalę, prowadzą opiekunowie wsi w niemieckim landzie Brandenburgia[40].

W związku z pracami nad zmianą systemu pomocy społecznej w Polsce**,** w ramach projektu „Tworzenie, rozwijanie standardów usług pomocy i integracji społecznej", został stworzony model środowiskowej pracy socjalnej (organizowania społeczności lokalnej). W modelu tym zaproponowano zawód nowego typu – organizator społeczności lokalnej. Ma to być osoba pracująca bezpośrednio ze społecznościami wsi, dzielnic, ulic, rodzaj "agenta zmiany" (Kazimierczak, 2014: 13). Opis zadań organizatora społeczności lokalnej wskazuje na to, że ma on działać podobnie jak opiekun wsi.

Podsumowanie – wykorzystanie kapitału społecznego do tworzenia, realizacji i oceny LSR

Tworzone dzisiaj strategie powinny być innowacyjne, twórcze, nastawione na lepsze wykorzystanie zarówno lokalnych zasobów (kapitałów), jak i kapitałów dostępnych z zewnątrz. W coraz większym stopniu powinny być brane pod uwagę kapitały pozafinansowe. Zbytnie skupianie uwagi na kapitale finansowym, możliwym do pozyskania w formie grantów i dotacji, powoduje często straty, zaniedbania i zapóźnienia. Dostępność stosunkowo łatwych pieniędzy zwalnia z myślenia, sprzyja tworzeniu przedsięwzięć powtarzalnych, niebudzących kontrowersji, możliwych do zaakceptowania bez większych dyskusji, popularnych, dających zwycięstwo w wyborach, ale o małym potencjale innowacyjnym, o ograniczonych możliwościach przedłużania łańcucha korzyści, o niewielkim wpływie na poprawę konkurencyjności wsi czy regionu.

Tworząc LSR, należy uwzględnić przemiany o charakterze globalnym, dotyczące gospodarki i życia społecznego: nowe formy gospodarki, migracje, przemiany demograficzne, zmiany klimatyczne itp. Przemiany te stanowią uwarunkowania zewnętrzne. Mogą być one powodem do frustracji, do poczucia słabości zasobów i szans. Przyjęcie perspektywy konstruktywizmu społecznego i podejścia doceniającego daje jednak podstawę do pozytywnego myślenia i nowego spojrzenia, ponieważ łatwiej znaleźć zasoby i szanse, kiedy szuka się ich z odpowiednią intencją. Łatwiej mobilizować uczestników pracy nad strategią

[40] Por. Soziale Innovationen in ländlichen Räumen, http://entersocial.de/fileadmin/redaktion/iq-entersocial/Dokumente/131030_entersocial_Brosch%C3%BCre.pdf

i wykorzystywać ich energię, gdy się pracuje na zasobach i gdy zasoby te mogą być twórczo i opłacalnie wykorzystane.

Partycypacyjny charakter pracy nad LSR można zapewnić, wykorzystując współuczestniczące badania w działaniu oraz metodę ABCD. Są to metody przeznaczone do pracy z dużymi grupami, dzięki temu do pracy nad strategią można zaprosić więcej osób.

Atmosfera pracy nad strategią jest lepsza, kiedy towarzyszy jej ruch i zabawa. Okazją do tego mogą być zajęcia terenowe, spacery badawcze, odkrywanie zasobów w formie podchodów, gier terenowych i questingów. Do takich zajęć warto zaprosić dzieci i młodzież.

Do pracy nad strategią należy zapraszać osoby, które nie uczestniczą zwykle w tego typu zajęciach, w tym także osoby spoza terenu LGD. Udział tych osób zwiększa zasoby kapitału społecznego i ułatwia prowadzenie zajęć w terenie.

Stosując metodę uczenia się w działaniu i *design thinking*, warto testować niektóre pomysły zanim zostaną zapisane w strategii. Należy też zapewnić udział społeczności lokalnej w decydowaniu o tym, które projekty będą zgłoszone do finansowania.

W LSR warto umieszczać propozycje takich działań, które wpływają na wyróżnialność, poprawiają konkurencyjność, dają wartość dodatkową i mają silne zaplecze społeczne. Daje to rękojmię powodzenia, wynikającą z atrakcyjności przedsięwzięcia i zasobów kapitału społecznego możliwego do wykorzystania.

Realizacja LSR

Wykorzystanie kapitału społecznego na etapie realizacji strategii dotyczy głównie prowadzenia tak wielu działań, jak to możliwe siłami społecznymi. Łatwiej angażować ludzi do tego, co sami wymyślą, do tego, co wiąże się z ich zasobami, zainteresowaniami i interesami. Przykładem może tu być tworzenie wiosek lub świetlic tematycznych.

Ludzie będą się tym bardziej angażowali w realizację LSR, im więcej zaufania będą mieć do organizatorów tego procesu i do instytucji zarządzającej. Zaufanie jest

tu rodzajem waluty. Waluta ta mnoży się przy prostszym systemie rozliczania i mniej uciążliwej, nastawionej doceniająco kontroli.

Ocena realizacji LSR

Ocena realizacji LSR zaczyna się już na etapie budowania wskaźników, dlatego też wskaźniki należy opracować partycypacyjnie, z dbałością o to, żeby były mobilizujące, realistyczne i zrozumiałe.

Do oceniania należy zapraszać uczestników działań oraz osoby zainteresowane danym projektem. Jest to ułatwione wtedy, gdy przeprowadza się publiczne testowanie efektów projektu.

Elementem oceny jest docenianie. Jest to nieodzowny warunek kontroli. Ocena powinna więc dotyczyć w głównym stopniu rezultatów działań, ich wpływu na lokalną społeczność, ich potencjału innowacyjnego, w mniejszym zaś spraw formalnych. Mniej kosztuje kilka błędów niż gaszenie inicjatywy i podważanie zaufania. Żeby wzmocnić kapitał społeczny trzeba wykorzystywać okazje do chwalenia, świętowania sukcesów i dziękowania. Jest to szczególnie ważne wtedy, kiedy ludzie pracują społecznie.

6.4. Bibliografia

Barrett F.J., Thomas G.F., Hocevar S.P., *The central role of discourse in large-scale change: A social construction perspective, Journal of Applied Behavioral Science*, 31(3), 1995.

Berger P.L., Luckmann T., *Społeczne tworzenie rzeczywistości*, PIW, Warszawa, 1983.

Boni M. (red.), *Polska 2030. Wyzwania rozwojowe*, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, Warszawa, 2009.

Boyd N.M., Bright D.S., *Appreciative Inquiry as a Mode of Action Research for Community Psychology, Journal Of Community Psychology*, vol. 35, no. 8, s. DOI: 10.1002/jcop.20208, 2007.

Brown T., Wyatt J., *Design Thinking for Social Innovation*, Stanford Social Innovation Revieu, Winter 2010, dostępne na: http://www.ssireview.org/articles/entry/design_thinking_for_social_innovation/ [dostęp 20.05.2015].

Csikszentmihalyi M., *Przepływ. Psychologia optymalnego doświadczenia*, Wyd. Moderator, Taszów, 2005.

Cooperrider D. L., *The "child" as agent of inquiry,* Organization Development Practitioner, 28:1 & 2, 1996.

Czapiński J. Panek T., *Diagnoza społeczna 2013. Warunki i jakość życia Polaków. Quarterly of University of Finance and Management in Warsaw*, vol. 7 September, 2013.

De Bono E., *Z nowym myśleniem w nowe tysiąclecie*, Wydaw. Rebis, Poznań, 2001.

Elliot Ch., *Locating the Energy for Change: An Introduction to Appreciative Inquiry,* IISD, Winnipeg, 1999.

Emery M., Flora C., *Spiraling-Up: Mapping Community Transformation with Community Capitals Framework*, Journal of the Community Development Society, vol. 37, no. 1, Spring, 2006.

Fenrych P., *Europejska Akademia Sołtysa. Przedsięwzięcia 2013–2014,* [w:] *Europejska Akademia Sołtysa. Wspomaganie wiejskich liderów,* red. P. Fenrych, Wydaw. FRDL, Szczecin, 2014.

Fenrych P., *Europejska Akademia Sołtysa. Przedsięwzięcia 2013 – 2014,* [w:] P. Fenrych (red.) *Europejska Akademia Sołtysa. Program dla wiejskich liderów,* Wyd. FRDL, Szczecin, 2014.

Furmankiewicz M., *Pomiędzy wykluczeniem, niewiedzą a zaangażowaniem. Lokalne grupy działania w ocenie organizacji pozarządowych*, Acta Universitatis Lodziensis Folia Sociologica, 2013, s. 44.

Furmankiewicz, M., *Współrządzenie czy ukryta dominacja sektora publicznego? Koncepcja governance w praktyce lokalnych grup działania LEADER* Studia Regionalne i Lokalne, 1(51), 2013.

Goszczyński W., Kamiński R., Knieć W., *Dylemat linoskoczka, czyli o profesjonalizacji autentyczności i perspektywach rozwoju organizacji pozarządowych na wsi i w małych miastach,* Wydaw. Forum Aktywizacji Obszarów Wiejskich, Toruń – Warszawa, 2013.

Green, Moore, O'Brien, *Rozwój społeczności w oparciu o zasoby. Model ABCD w praktyce*, Wydaw. Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej CAL, Warszawa, 2013.

Idziak W., *O odnowie wsi*, Wydaw. FWW, Warszawa, 2004.

Idziak W., *Wymyślić wieś od nowa.* Wydaw. Alta Press, Koszalin, 2008.

Idziak W., *Aktywny i skuteczny zespół. Poradnik lidera,* [w:].) *Europejska Akademia Sołtysa. Wspomaganie wiejskich liderów,* red. P. Fenrych, Wydaw. FRDL, Szczecin, 2014.

Idziak W., Wilczyński R., *Odnowa wsi. Przestrzeń, ludzie, działania,* Wydaw. FAPA, Warszawa, 2013.

Kamiński R., 2013, *Czy rozwój infrastruktury społecznej wystarczy do wzrostu kapitału społecznego i aktywizacji polskiej wsi?* Acta Universitatis Lodziensis Folia Sociologica, 2013, s. 44.

Kazimierczak T., *Być organizatorem społeczności lokalnej,* [w:] *Organizator społeczności lokalnej,* red. B. Skrzypczak, Wydaw. Instytut Spraw Publicznych, CAL, Warszawa, 2014, dostępne na: http://www.osl.org.pl/wp-content/uploads/2014/11/Tryptyk-01_calosc-lekka.pdf [dostęp: 20.05.2015].

Kłoczko-Gajewska A., *Can we Treat Thematic Villages as Social Innovations?* Journal of Central European Green Innovation, 2(3), 2014.

Kwiatkowski E., *Teoria trzech sektorów gospodarki*, PWN, Warszawa, 1980.

Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju, *Zasady realizacji instrumentu „Rozwój lokalny kierowany przez społeczność" w Polsce*, Warszawa, 2014.

Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, 2015, *Program rozwoju obszarów wiejskich na lata 2007–2013*, Warszawa, dostępne na: http://www.minrol.gov.pl/Wsparcie-rolnictwa-i-rybolowstwa/PROW-2007-2013/Dokumenty-analizy-raporty [dostęp: 20.05.2015].

Pretty J., *O zrównoważonym rozwoju gospodarki lokalnej*, FWW, Warszawa, 1999.

Psyk-Piotrowska E., *Badanie kapitału społecznego LGD – uzasadnienie problemu, założenia metodologiczne, podstawowe wyniki badań,* Acta Universitatis Lodziensis Folia Sociologica, 2013, s. 44.

Putnam R., *Demokracja w działaniu: tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, Wydaw. Znak, Kraków, 1995.

Rymsza A., *Klasyczne koncepcje kapitału społecznego*, [w:] *Kapitał Społeczny. Ekonomia Społeczna, red.* T. Kazimierczak, M. Rymsza, Wydaw. Fundacja Instytut Spraw Publicznych, Warszawa, 2007.

Seligman M. E. P., *Optymizmu można się nauczyć,* Wydaw. Media Rodzina, Poznań, 1993.

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2020, Załącznik do uchwały nr 61 Rady Ministrów z dnia 26 marca 2013 r. (poz. 378), Warszawa, 2013.

Stringer, E., 1996, *Action Research. A Handbook for Practitioners,* Sage Publications, Thousand Oakes – London – New Delhi.

Ustawa z dnia 20 lutego 2015 r. o rozwoju lokalnym z udziałem lokalnej społeczności, D.U. z 2015 r., poz. 378.